జనాన్వృద్ధికరణాది

ప్రభుపాందవాలు

350 పే.జీ

5044

శ్రీభగవద్రామానుజాచార్యవిరచితంబగు

శ్రీభాష్యమునందు

జన్మాద్యధికరణాదిప్రథమపాదము

శ్రీసుదర్శనభట్టార్యవిరచితంబగు

శ్రుతప్రదీపిక

యనువ్యాఖ్యతోను

విషయవాక్యదీపికతోను

జేర్చఁబడి

శ్రీపరవస్తు శ్రీనివాసజగన్నాథస్వామి అయ్యవారలుంగారిచేఁ బరిష్కరింపఁబడి

యచ్చువేయింపఁబడినది

VIZAGAPATAM
Publisher Mahamahopadhyaya Sree paravastu
Venkata Rangacharyulayyavarulu Garu
Printer D. Guranna
Arsha Press 1892

జన్మాద్యధికరణమ్

౧. కింపున స్తద్బ్రహ్మ, యజ్జిజ్ఞాస్యముక్తమ్ ఇత్యత్రాహ—

జన్మాద్యస్య యతః ॥ ౨ ॥

జన్మాదీతి సృష్టిస్థితిప్రలయమ్. తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. అస్య, అచిన్త్యవివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞమిశ్రస్య జగతః. యతః, యస్మాత్ సర్వేశ్వరాత్ నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాత్ సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్ద్యద్యనన

---

౧ అనాన్తరసంగతిం మాహ కింపునరితి. పకరే [illegible] తత్స్వానసత్యానపూర్వకం జిజ్ఞాస్యముక్తం [illegible] కిం లక్షణకమిత్య ర్థః. అగ్నిస్సర్వా దేవతాః, ఆత్మా ఇదగ్ం సర్వం, బ్రాహ్మణో [illegible] వ్యాదేవతాః, [illegible] ఇత్యాది. మగ్నిన్యాదిభి ప్రత్యేకం [illegible] ప్రతిపాదితానాం వాక్యానాం వ్యాహార [illegible] త్వాన్న [illegible] [illegible] సృష్టిప్రక్రియా [illegible] నిరతిశయబృహ త్త్వ [illegible] జిజ్ఞాస్యమితి యతో వా ఇమాని త్యాదిశ్రుతి [illegible] ఇతి సూత్ర [illegible]

సూత్ర [illegible]

ప్రథమ [illegible] జన్మాదీతి ఏకవచనతాత్పర్య [illegible] జన్మాదితి [illegible] బహువ్రీహి [illegible] జన్మస్థితి [illegible] అచిన్త్య [illegible] జగత్ [illegible] విచిత్రమ [illegible] నియతే [illegible] యస్మాదితి [illegible] ప్రాపక [illegible] ప్రాప్య [illegible] సర్వేశ్వరాది [illegible] తత్ర జ్ఞానానన్ద [illegible] ప్రాప్య [illegible] పరస్మాదితి ప్రా

[illegible] యస్మాత్ సర్వశక్తేః [illegible]
[illegible] స్థితిప్రళయాః ప్రవర్తన్తే తత్ బ్రహ్మ [illegible]

[illegible] వారుణిః। వరుణం పితరముపససార। అధీహి భగ[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] 3।

బ్రహ్మ[illegible] — యతో వా ఇమాని భూతాని [illegible] తాని జీవన్తి, యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి, తద్విజిజ్ఞాస[illegible] బ్రహ్మ[illegible]యతే.

3. తత్ర సంశయః — కిమస్మాద్వాక్యాద్ బ్రహ్మ [illegible]

[illegible]

3. [illegible] తత్ర పూర్వపక్షం [illegible]

[illegible]

జన్మాద్యధికరణమ్.

[illegible] శక్యతే, నవేతి. కిం ప్రాప్తమ్. నశక్యమితి. నతావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి. అనేకవిశేషణ వ్యావృత్తత్వే సతి బ్రహ్మణోఽనేకత్వ ప్రసక్తేః. విశేషణానాం హి వ్యావర్తకత్వమ్. నను దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షః సమపరిమాణ ఇత్యత్రాపి విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే, ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి. నైవమ్. తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతే రేకస్మిన్నేవ విశేషణానా ముపసంహారః. అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేక

నశక్యమితి॥ జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం విశేషణతయా [illegible] ఉపలక్షణతయా వేతి వికల్ప [illegible] ప్రథమం దూషయతి॥ నతావదితి। [illegible] అనేకేతి॥ [illegible] అనేకత్వప్రసక్తేరిత్యర్థః। విశేషణస్య [illegible] ఇత్యాశంక్య [illegible] పరిహరతి నైవమితి। ఉపసంహారః [illegible] అన్యథా [illegible]

బ్రహ్మలక్షణత్వ మేవాస్య వాక్యస్య విషయః, [illegible] తథా [illegible] దార ఇత్యుక్తే [illegible] దేవదత్త [illegible] కేదార [illegible] ముక్తం స్యాత్, తద్వ్యుదాసాయోక్తమ్.

నను ఈశ్వరస్య [illegible] తర్హి [illegible] సాధారణ [illegible] ప్రతిపాదక [illegible] జన్మాది [illegible] కారణత్వేన [illegible] ఉచ్యతే [illegible] తద్గుణాః [illegible] ప్రతీయేత. [illegible] స్వరూపే లక్ష్యమాణే [illegible] [illegible] జిజ్ఞాస్యత్వ [illegible] విధానాత్ [illegible] జిజ్ఞాసా [illegible] ఇతి సూత్రేణ [illegible] జిజ్ఞాస్యత్వ [illegible] ప్రాప్య [illegible] స్పష్టత్వాదితి చేన్న [illegible] వాక్యస్య [illegible] ముక్తప్రాప్యస్య [illegible] వివక్షితత్వాత్, [illegible] ముక్తప్రాప్యత్వాత్ [illegible] జిజ్ఞాస్యత్వసిద్ధిః. ఏవంచ జగత్కారణత్వ లక్షణం విశిష్టవిషయం సత్యజ్ఞానాది [illegible] ఏవ [illegible] వ్యాఖ్యాస్యతే.

అత్రోచ్యతే ఇతి పక్షమీమాంసా [illegible] ప్రతిపాదితా. [illegible] అనువాదరూపత్వాత్. అనువాదస్య ప్రాపకవాక్య సాపేక్షతయా తదర్థానువాదపరత్వసంభవాత్. ప్రాపక వాక్యస్యైవ [illegible] వ్యాఖ్యాస్య, [illegible] ప్రతిపాదనాత్. తదనువాదక [illegible] ఇతి [illegible] ఇతి వ్యాఖ్యాస్యతే. [illegible] ఇత్యర్థః. అత ఉక్తం [illegible] ఇతి సూత్రవిచారభేదాదితి [illegible] గుణోక్తిస్తు [illegible] విభాగేతి [illegible] విభాగస్య వక్తవ్యతయా [illegible] ప్రత్యక్షవత్ప్రాధాన్యమ్.

త్వ మపరిహార్యమ్- అత్ర త్వన్యేనైవ విశేషణేన లక్షయితత్వా
త్ బ్రహ్మణః పరిణామాన్తరే జగద్వ్యమనవగతమితి వ్యావర్తకభేదేన
బ్రహ్మబహుత్వ మవర్జనీయమ్- బ్రహ్మణో జగత్కార్యాదత్రా ప్యైక్యం ప్ర
తీయత ఇతి చేన్న- అజ్ఞాత గోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య శా
ణోణ్డముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌరిత్యుక్తే గోపదైక్యేఽపి ఖణ్డత్వాదివ్యా
వర్తకభేదేన గోవ్యక్తి బహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోఽపి బహ్వ్య
స్స్యుః- అపి చ లక్షయితవస్తున్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ
లక్షణత్వమ ప్యనుపపన్నమ్—వ్యావర్తకత్వేన లక్షయన్తి- ఆకారాన్త
రాప్రతిపత్తేః- ఉపలక్షణానా మేకే నాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచి
దాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్టం యత్రాయంపారగ
స్స దేవదత్త కేదార ఇత్యాదిషు—ననుచ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్ర
హ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీ న్యుపలక్షణాని భవన్తి- న-
ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణ వాక్యయోర
న్యోన్యాశ్రయణాత్- అతో నలక్షణతో బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి-
ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే-జగత్సృష్టిస్థితి ప్రళయైరుపలక్షణభూ

తావే- పక్షే [illegible] మ్యూహా॥ అత్రత్విది॥ అవర్జనీయమ్- ఏకస్యానాత్వతీయని
త్యాదావపి విశేషణభేదాత్ బహుత్వకల్పవిహితిరితి వర్తాస్యదితిభావః- నపరం ప్ర
త్యక్ష [illegible] ధీః, అపితుశాస్త్రేత్యాశయవ్రతే॥ బ్రహ్మతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ ఏక
వచనాన్తస్య పదస్యైకత్వ ఇత్యాదివాక్యస్యేచార్థః, తత్రశాబ్దమైక్యం ప్రత్యక్షాపో
దితమితి నశక్యంవక్తుమ్, అప్రత్యక్షవిషయత్వాద్బ్రహ్మణః [illegible] విశేష్యబహుత్వ
ప్రతీతిర్నస్య॥- ప్రత్యేకంవా సంభూయవాలక్షణత్వమితివికల్ప్యం మత్వాపూ
ర్వకల్పః ప్రత్యుక్తః, అథ ద్వితీయం వ్యుదస్యతి॥ అపిచేతి॥ ఏకైకస్య
విశేషణస్య ప్రత్యక్షవిరోధేసతి [illegible] దకత్వేనవ్యుత్పత్తే [illegible] ర్థః- అథోప.
లక్షణపక్షం దూషయతి॥ నాపీతి॥ కథం తృతీయాకార ప్రత్యవేక్షత్వం
ఉపలక్షణానామితి దేవదత్తసంబన్ధా లక్ష్యాకారః, కేదారత్వం ప్రాకృతి
కాకారః సారససంబన్ధ ఉపలక్షణభూత ఇత్యర్థః- తృతీయాకారధీరక్తి
చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సత్యత్వాదికం విశేషణం చేదుక్తదోష
సాన్యాత్, ఉపలక్షణం చేత్ తృతీయాకారజ్ఞప్త్యర్థం యతో వా ఇత్యాది [illegible]
క్యసాపేక్షత్వాదన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః॥ అతఉత్యుపసంహారః-
॥ఏవమితి॥ సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే తదభిప్రేత సిద్ధాన్త
ఉచ్యత ఇత్యర్థః॥ ఉపలక్షణభూతైరితి॥ తదసాధారణ్యధర్మత్వాదిత్యర్థః

త్తైర్బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మాప్రతిపత్తిః. ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణం, చ. బృహతేర్ధాతోస్తదర్థత్వాత్. తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః యతో వేనయదితి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశే న యథాప్రసిద్ధజన్మాదికారణమనూద్యతే. ప్రసిద్ధిశ్చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానోభయకారణత్వేన. తదపి సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యాద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాద్యస్మాత్తా జగజ్జన్మస్థితిలయాః తద్బ్రహ్మేతి జన్మస్థితిలయానాం నిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానతాక్షిప్తసర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వవిచిత్రశక్తిత్వాద్యాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథా ప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తిరూపానుపపత్తిః

ముక్తమ్. జ్ఞానవ్యతిరిక్తం తద్వ్యావర్తకమ్ ఉపలక్షణమ్. తృతీయాకారాప్రతిపత్తిమాశఙ్క్యాహ॥ న చేతి॥ ఉపలక్ష్యాకారమాహ॥ ఉపలక్ష్యమితి॥ కథం నిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ॥ బృహతేరితి॥ మనిన్ప్రత్యయాన్తత్వాద్యోగః. ఉపలక్షణాకారమాహ॥ తదితి॥ కేదారస్య సారసేనేవ బ్రహ్మణ ఉపలక్షణాకారేణ న సంబన్ధః, ఉపాదానభూతబ్రహ్మణోఽన్యస్య నిమిత్తత్వే కార్యానుకూలప్రసఙ్గ ఇతి శఙ్కాద్వయం పరిహరన్ తృతీయాకారాక్షేపకం వాక్యమవతారయతి॥ యతో వేత్యాదినా॥ తదేకస్యేత్యత్రాహ॥ ప్రసిద్ధిశ్చేతి॥ నిమిత్తోపాదానకారణత్వం పదానామన్వయేన దర్శయతి॥ తదపీతి॥ [illegible] తస్మాదితి॥ హేతుహేతుమద్భావసంబన్ధః. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ॥ జగదితి॥ ఉపలక్ష్యోఽపి [illegible] నిరతిశయబృహత్త్వమ్ ఉపలక్ష్యమ్. [illegible] బ్రహ్మస్వరూపం పూర్వప్రతిపన్నాకార [illegible] సిద్ధః. దశరథకేదారత్వముపలక్ష్యమ్. కేదారత్వం [illegible] ప్రాప్తిరితి. న చ దశరథసంబన్ధమాత్రముపలక్ష్యమ్. అతిప్రసఙ్గాత్. ఉపలక్షణాకారమాహ॥ జగదితి॥ ప్రాగుక్తం శఙ్కాద్వయం పరిహరన్ వ్యతిరిక్తాకారాన్తరం [illegible] తస్యాక్షేపకం వాక్యమవతారయతి॥ యతో వేత్యాదినా॥ ఏవమక్షరమాకారాన్తరమాహ॥ జగదితి॥ పూర్వవదన్వయః.

జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేపి న కశ్చిద్దోషః. లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ విలక్షయిషితే పరస్పరావిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం న భేదమాపాదయతి. విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతేరేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్. ఖణ్డత్వాదయస్తు విరోధాదేవ గోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి. అత్ర తు కాలభేదేన జన్మాదీనాం న విరోధః.

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనమ్, తత్సంసృష్టశ్చ చేతనశ్చ వ్యావృత్తౌ. నామాన్తరభజనార్హావస్థా

అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి॥ జగజ్జన్మాదీనామిత్యాదినా॥ జన్మాదీనాం స్వరూపతటస్థత్వేపి [illegible] విశేషణమ్. అవాన్తరాధారవిశేషణభూతాని [illegible] ఇత్యత ఆహ॥ లక్షణేతి॥ స్వవిరోధివ్యావృత్తమ్. నియతభిన్నాశ్రయవిశేషణాశ్రయవ్యావృత్తమ్. [illegible] విశేషణత్వమవిరోధిత్వమిత్యత్రాహ॥ అజ్ఞాతేతి॥ అయం గ్రన్థస్సపక్షవిషయః. దేవదత్తః శ్యామ ఇత్యాదికముదాహరణమభిప్రేతమ్. అజ్ఞాతే అప్రత్యక్షే. అప్రత్యక్షేపి [illegible] వాక్యవిశేష్య [illegible] ప్రతీతౌ [illegible] దాపి [illegible] న ప్రత్యక్షే [illegible] ఇతి [illegible] పూర్వపక్షేత [illegible] ప్రతిపత్తవ్యమ్, అప్రత్యక్షేపి [illegible] దేవదత్తాదివాక్యాద్విశేషణభేదేపి [illegible] ప్రతీతేః న [illegible] విశేష్యైక్యం [illegible] వినిశ్చితుం [illegible] ప్రత్యక్షే [illegible] విధా [illegible] విశేష్య [illegible] నానాత్వ [illegible] ఇత్యత్రాహ॥ విశేషణానామితి॥ [illegible] దృష్టా [illegible] విశేషణ [illegible] విశేష్యైక్య ప్రతీత్యవిరోధాదిత్యర్థః. [illegible] ఏకత్వ [illegible] బహుత్వనియామకమాహ॥ ఖణ్డేతి॥ [illegible] ఆహ॥ అత్రేతి॥ విశేష్యభేదేపి కాలభేదాత్ [illegible] జన్మాది [illegible] నామవిరోధాద్ [illegible] ఇత్యర్థః.

అథ సత్యాదివాక్యస్య స్వరూపలక్షణపరత్వం [illegible] ప్రతిపాదయితుం చాహ॥ యతో వా ఇత్యాదినా॥ [illegible] ప్రతిపాదకవాక్యం వివక్షితమ్. [illegible] వ్యావృత్తాభిధానమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ నిరుపాధికత్వాత్ స్వరూపతో ధర్మ [illegible] యావిశేషితమ్ [illegible] వ్యావర్త్యమాహ॥ తేనేతి॥ అచిద్బద్ధయోర్వ్యా

స్వప్రయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసఙ్కుచిత జ్ఞానైకాకారమాహ. తేన కదాచిత్సఙ్కుచిత జ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః. అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్ తత్స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చ ఆనన్త్యమ్. తేన పూర్వపదద్వయవ్యావృత్త కోటిద్వయవిలక్షణాః సాతిశయస్వరూపస్వగుణా నిత్యా వ్యావృత్తాః. విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాత్. తతః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన వాక్యేన జగజ్జన్మాదివ్యాపారవత్స్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తువిజాతీయమితి లక్ష్యత ఇతి వాక్యార్థనిర్ణయః.

అతస్సకలజగజ్జన్మాదికారణం నిరవద్యం సర్వజ్ఞం సత్యసఙ్కల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.

యే తు నిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి, తన్మతే బ్రహ్మ

వృత్తత్వం దర్శయతి॥ నాపీతి॥ జ్ఞానేతి స్వరూపతో ధర్మతశ్చ నిత్యాసంకుచిత జ్ఞానైకాకారః. ఏకశబ్దః ప్రదేశ[illegible]వ్యావర్తకః. [illegible] మాహ॥ తేనేతి॥ అనన్తేత్యాది సర్వవస్తుసామానాధికరణ్య[illegible] పరిచ్ఛేదః. ఇదం స్వరూపస్యైవ న గుణానాం [illegible] స్వభావప్రకారాణాం [illegible] కాలపరిచ్ఛేదవిలక్షణాః. సగుణానాం [illegible] స్వభావప్రకారాః॥ సాతిశయేతి॥ స్వ[illegible] త్వాత్, గుణా[illegible]జగద్వ్యాపార[illegible]త్వాభావాత్సాతిశయాః. [illegible] వ్యావృత్తిః సిద్ధా [illegible] విశేషణానామితి. సత్యం జ్ఞానమనన్తమితి [illegible] స్వరూపసాధారణాకారః. వస్తువిశేష[illegible] అసాధారణీయస్య [illegible] ఇత్యర్థః. [illegible] జన్మాదిపదే. అధికరణార్థం [illegible] అత ఇతి॥ [illegible] త్వోపపత్తేః॥ నిరవద్యమితి॥ [illegible] అనన్త[illegible] [illegible]కారవిశిష్టం యత ఇత్యస్య [illegible] ఇతి సూత్రకృదభిప్రాయ ఇతి భావః. సర్వజ్ఞత్వాదికం కారణత్వాక్షిప్తమ్.

అస్య సూత్రద్వయస్య పరపక్షసంగతిమాహ॥ యేత్వితి॥ కథమిత్యత్రా

జా హా, జన్మాద్యస్య యత ఇత్యసంగతం స్యాత్. నిరతిశయబృహత్త్వాత్ బృంహణత్వాచ్చ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణమితి వచనాచ్చ. ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రగణేషు సూత్రోదాహృతశ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణమ్. తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణమ్. జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేఽపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. భ్రమమూలమజ్ఞానం, అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే. ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వమ్. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్. తుచ్ఛతైవ స్యాత్.

జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్యమిత్యుక్తమ్, తదయుక్తమ్, తద్ధి న వాక్యప్రతిపాద్యమ్, అనుమానేన సిద్ధేరిత్యాశ

వ్యా॥ నిరతిశయేతి॥ బృహతి బృంహయతి బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చేతి శ్రుతిస్మృతీ అభిప్రేతే. ఉత్తరసూత్రాణామపి తథాత్వమాహ॥ ఏవమితి॥ తర్కశ్చేతి॥ తర్కశబ్దోఽనుమానపరోఽనుగ్రాహకన్యాయపరో వా. పరపక్షేఽపి నిర్విశేషత్వాసిద్ధిమాహ॥ జగదితి॥ స్వోత్ప్రేక్షాపక్షే మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయశ్రుతీనాం, నిష్పరస్త్యయథాకటకముకుటేత్యాదిస్మృతీనాం, జన్మాదిపరిణామపరత్వాత్ సూత్రాణాం చ, వివర్తాననుగుణత్వాదితి భావః. నిర్విశేషసిద్ధిముపపాదయతి॥ భ్రమేతి॥ తత్ర కిమిత్యత్రాహ॥ సాక్షిత్వమిత్యాది॥ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః. అన్యత్స్పష్టమ్.—

అథాధ్యాయాన్తరసంగతిమాహ॥ జగజ్జన్మాదీతి॥ వాక్యేతి॥ సామాన్యశబ్దవేద్యత్వేఽపి శబ్దైకవిశేషరూపవేదాన్తవాక్యవేద్యత్వాసిద్ధిరితి భావః. నిమిత్తస్య మితేతరదసుకాదేరుపాదానత్వవిధినా కాసాత్త్రైయథ్యాన్నానుమానం న తదనన్యమితి చేత్, నిమిత్తమనువదత ఆగమస్య ప్రాపకానుమానసాపేక్షత్వేన తద్విరుద్ధోపాదానతాప్రతిపాదనాసంభవాత్. న చాగమవిరోధేనానుమిత్యనుదయః. తత్పూర్వరూపధర్మిగ్రాహకానుమానస్య తద్ధేతోపాదానత్వాది ధర్మవిధాయకాగమోపజీవ్యత్వేన బలీయస్త్వాత్. ఆగమోపజీవినోఽప్యనుమానస్య

భాష్యమ్

శాస్త్రయోనిత్వాత్-

శాస్త్రం యస్య యోనిః, కారణం ప్రమాణం, తచ్ఛాస్త్రయోని-తస్య భావ శ్శాస్త్రయోనిత్వమ్- తస్మాత్- బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య, తద్యోనిత్వం బ్రహ్మణః- అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణ శ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మ యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాది వాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః-

నను శాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో నసమ్భవతి- ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వా ద్బ్రహ్మణః- అప్రాప్తే తు శాస్త్ర మర్థవత్-

కిం తర్హి తత్ప్రమాణమ్? న తావత్ ప్రత్యక్షమ్- తద్ధి ద్వివిధమ్, ఇన్ద్రియసంభవం యోగసమ్భవం చేతి- ఇన్ద్రియసమ్భవం చ బాహ్యసమ్భవ మాన్తరసమ్భవం చేతి ద్విధా- బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమాన సంనికర్షయోగ్యస్వవిషయ బోధజననానీతి న సర్వార్థ సాక్షాత్కారతన్ని

ర్వ్యాఖ్యాకాదయః- అగమాపత్యేన స్వయమాసేన విరుద్ధస్యాగమస్యావబాధః- యథా దేవతా ఇత్యాదేః ప్రత్యక్షవిరుద్ధస్య తేనబాధః- అతోఽత్రాపి వా దాంశ బాధ ఇతి శాస్త్రైకయోగ్యపరిహారాయారమ్భః- నచాసమానత్వా గమానుగ్రాహకత్వ మితియుక్తమ్- ఆగమప్రామాణ్య సిద్ధ్యనివ్యర్థత్వాత్, తర్హి ద్యావాపృథివ్యాదేః ప్రమాణాగమసిద్ధిరిత్యర్థః- అతోఽధికరణమారమ్భణీయమ్-

సూత్రమపాదస్తి॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్॥ వ్యాఖ్యా॥ శాస్త్రమితి॥ కారణం సూత్రపద ఇతి హేతుసాధారణ్యవాహ॥ ప్రమాణమితి। కారణపర్యాయ శబ్దస్యకథం మానవాచిత్వ మిత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మజ్ఞానేతి॥ పఞ్చమ్యన్త స్యసాధ్యస్వయం దర్శయన్ సాధ్య విశిష్టత్వశఙ్కాం చ పరిహరన్ వ్యాఖ్యాతమాహ॥ అత్యన్తేతి॥ స్వరూపస్య లిఙ్గస్య చేన్ద్రియాణాం సంబన్ధాభావాదత్యన్తాతీన్ద్రియత్వం నాత్రేతి- ఇతరావిషయత్వం విషయత్వమితి నసాధ్యావిశిష్టతేత్యర్థః- పూర్వసూత్రసాధ్యమేవా త్రాపి సాధ్యమిత్యవధారార్థ ప్రాయః-

పూర్వపక్షో దయతి॥ నన్వితి॥ మానాన్తరవద్యత్వే కథం శాస్త్రావద్యత్వమిత్యత్రాహ॥ అప్రాప్త ఇతి॥ అధికస్తు ప్రాహకత్వేన జ్ఞాతార్థపరిభో బోధనానుపపత్తిస్తు శబ్దప్రయోగా-

విద్యాన్తైక్యదర్శనో దయతి॥ కిం తర్హీతి॥ సన్నికర్షా జ్ఞానసిద్ధి విద్యమానశబ్దనకాలం సన్నికర్షాసిద్ధి- యోగ్యత్వం స్వభావ సన్నికర్షః- స్వశక్త

త్వాన్నిఖిలసమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. నాప్యన్యత్. అన్తః సుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేష్వస్య బాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. నాపియోగజన్యమ్. భావనాప్రకర్ష పర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేఽపి పూర్వానుభూతవిషయ స్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా. తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాత్. తథాసతి తస్య భ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతో దృష్టం సామాన్యతో దృష్టం వా. అతీన్ద్రియే వస్తుని స మ్బన్ధావధారణ విరహాన్న విశేషతో దృష్టమ్. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కార తన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతో దృష్టమపి న లిఙ్గముపలభ్యతే. నను చ జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణ సమ్ప్రదాన ప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తమ్. అచేతనారబ్ధత్వం జగతశ్చైకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తమ్. సర్వం హి ఘటాదికార్యం తదుపాదానోపకరణ సమ్ప్రదాన ప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్. అచేతనారబ్ధమరోగం స్వశరీర మేకచేతనాధీనం చ సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వమ్. ఉచ్యతే. కిమిదమేకచేతనాధీనత్వమ్. న తావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితికత్వమ్. దృష్టాన్తో హి సాధ్యవికలస్స్యాత్. న హ్యరోగం స్వశరీర మేకచేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితిః. తచ్ఛరీరస్యభోక్తౄణాం భార్యాదిసర్వచేతనానామదృష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. కించ శరీరావయవినస్స్వావయవ

సచతురాన్తం ప్రతి శబ్దాన్యస్యాన్తః॥ నాస్తీత్యాః॥ అనుభూతానధికవిషయత్వ దూషణమాహ॥ భావనేతి॥ అధికవిషయత్వం దూషయతి॥ తదతిరిక్తేతి॥ కరణమిన్ద్రియసంబన్ధః. తత్సద్భావేదూషణమాహ॥ తథేతి॥ నాపీతి॥ స్పష్టమ్. సిద్ధాన్త్యేకదేశీనం మీమాంసకం పూర్వపక్ష్యేకదేశీబోధయతి॥ ననుచేతి॥ సంప్రదానం శాస్త్రప్రయోజనం వినియోగః. ఏకకర్తృకత్వే హేత్వన్తరమాహ॥ అచేతనేతి॥ ఉభయత్రదృష్టాన్తమాహ॥ సర్వం హీతి॥ ప్రథమహేత్వసిద్ధిం పరిహరతి॥ సావయవేతి॥ పూర్వపక్ష్యేకదేశిమతం సిద్ధాన్త్యేకదేశీదూషయతి॥ ఉచ్యత ఇత్యాదినా॥ కిందుమితి. తదాయత్తత్వముత్పత్తిస్థిత్యోః ప్రవృత్తౌవా, ఉత్పత్తిస్థిత్యోస్తదధీనత్వే కిము దృష్టాన్తస్సాధ్యవైకల్యమితి సిద్ధాన్త్యేకదేశినస్తద్దూషణముక్తమ్. స్థితిం పృథగ్దూషయతి॥ కించేతి॥ ప్రా

సమవేతతారూపాస్థితి రవయవసంశ్లేషవిశ్లేషవ్యతిరేకేణ నచేత
నమపేక్షతే. ప్రాణనలక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వాభిమతే క్షితిజలధి
మహీధరాదౌ న సమ్భవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం
నోపలభామహే. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితిచేత్, అ
నేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలా మహీరుహాదిషు వ్యభిచారః చే
తనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కించ, ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీ
వానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః. నచ జీవానాము
పాదానాద్యనభిజ్ఞతయాऽకర్తృత్వాసమ్భవః సర్వేషామేవ చే
తనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగాద్యుపకరణసాక్షాత్కారసా
మర్థ్యాత్. యత్తేదానీం పృథివ్యాదయో యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్య
న్తే. ఉపకరణభూతయాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృ
ష్టసాక్షాత్కారాభావేऽపి చేతనానాం నకర్తృత్వానుపపత్తిః. త
త్సాక్షాత్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. శక్తిమత్సాక్షా
త్కారః హి కార్యారమ్భోపయోగీ. శక్తేస్తు జ్ఞానమాత్రమేవోపయు
జ్యతే. న సాక్షాత్కారః. న హి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూ
తదణ్డచక్రాదివత్తచ్ఛక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్య
మారభన్తే. ఇహాతు చేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశే
షాణాం కార్యారమ్భో నానుపపన్నః. కించ యచ్ఛక్యక్రియం శక్యోపాదా
నాదివిజ్ఞానం చ, తదేవ తదభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్. మహీమహీధర
మహార్ణవాదిత్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానం చేతి న చేతనక
ర్తృకమ్. అతో ఘటమణికాది సజాతీయశక్యక్రియశక్యోపాదానాది
విజ్ఞానవస్తుగతమేవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసా

జనసంపత్ప్రవృత్తిః ప్రాణవత్త్వమ్॥ తదాయత్తేతి॥ వ్యభిచారః. అచేతనారబ్ధత్వ
హేతోరిత్యర్థః. కార్యత్వహేతోస్సిద్ధసాధ్యమాహ॥ చేతనేతి॥ కించేతి॥ స్ఫుట
మ్. కార్యత్వహేతోస్సోపాధికత్వమాహ॥ కించేతి॥ మహీత్యాది నా సాధనా
వ్యాపకత్వం, అతశ్చాత్యాదినా సాధ్యసమవ్యాప్తిశ్చోక్తా. నైయాయికాభిమతక
ర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థం బుద్ధిమత్కర్తృకశబ్దః. సకర్తృకత్వసాధకస్యసోపా
ధికత్వకథనాత్సావయవత్వస్యాపి తన్నిరస్తమ్. కృతిసాధ్యత్వరూపకార్య

భవే ప్రభవతి. కిఞ్చ ఘటాది కార్యమనీశ్వరేణాల్పజ్ఞానశక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేన నిర్మితం దృష్టమితి తథావిధమేవ చేతనం కర్తారం సాధయన్నయం కార్యత్వహేతుస్సిసాధయిషితపురుష సార్వజ్ఞ్య సర్వైశ్వర్యాది విపరీత సాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. నచైతావతా సర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తర గోచరే లిఙ్గబలోపస్థాపితా విపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణ ప్రతిహతగతయో నివర్తన్తే. ఇహతు సకలేతర ప్రమాణావిషయే లిఙ్గిని నిఖిలనిర్మాణచతురేఽన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావనియమాధర్మాస్సర్వ ఏవావిశేషేణ ప్రసజ్యన్తే. నివర్తకప్రమాణాభావాత్ తత్రైవావతిష్ఠన్తే. అతఆగమాదృతే కథమీశ్వరస్సేత్స్యతి.

అత్రాహుః. సావయవత్వాదేవ జగతః కార్యత్వం నప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. భవన్తి చ ప్రయోగాః. వివాదాధ్యాసితం భూభూధరాది, కార్యం, సావయవత్వాత్, ఘటాదివత్. తథా. వివాదాధ్యాసితమవని జలధిమహీధరాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వాత్, ఘటవత్. తనుభువనాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాత్, ఘటవదితి. సావయవేషు ద్రవ్యేష్విదమేవ క్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకి రూపాన్తరం

త్వే సక్రియత్వాదికం ప్రయోజకమితి. కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వమాహ. కిం చేతి॥ స్పష్టమ్.

అతస్సిద్ధసాధ్యత్వ సోపాధికత్వ విరుద్ధత్వైస్సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతం సాహపూర్వ పక్షిణా దూషయన్తీత్యాహ॥ అత్రాహురితి॥ స్వరూపాసిద్ధిం శఙ్కాం వ్యుదస్యతి॥ సావయవత్వాదితి॥ కథమశక్యత్వమిత్యత్రాహ॥ భవన్తీతి॥ మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వమూర్తత్వాభ్యాం చాణునభోవ్యావృత్తిః. నతవాసిద్ధసాధ్యతా. కార్యత్వం హి కృతిసాధ్యత్వమభిప్రేతమ్. నచ తతస్సకర్తృకత్వ సాధ్యావిశిష్టతా. ఉపాదానాద్యభిజ్ఞసమర్థకర్తృకత్వస్య సాధ్యత్వాత్. ఉపాధిం వ్యుదస్యతి॥ సావయవేష్వితి॥ సావయవత్వమితరహేతుద్వయోపలక్ష

నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతంశక్తిక్రియత్వంశక్త్యుపాదా
నాదిజ్ఞానత్వంచోపలభ్యతఇతిచేత్, న. కార్యత్వేనానుమతేపివి
షయేజ్ఞానశక్తి కార్యానుమేయే ఇత్యన్యత్రాపి సావయవత్వా
దినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తేన ప్రతిపన్నే పితేనకశ్చిద్విశే
షః. తథాహి- ఘటమణికాదిషు కృతేషుకార్యదర్శనానుమి
తకర్తృగత తన్నిర్మాణశక్తి జ్ఞానః పురుషో దృష్టపూ
ర్వంవిచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవన మాలోక్యావయవ సన్నివేశ
విశేషేణ తస్యకార్యత్వం నిశ్చిత్యతదానీ మేవకర్తుః తజ్జ్ఞాన శక్తి
వైచిత్ర్యమనుమినోతి. ఏతస్తుభువనాదేః కార్యత్వేసత్యపిసర్వసా
క్షాత్కారతన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషస్సిధ్యేత్.
కించ- సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మౌనిమిత్తేపిసుఖదుఃఖోపభోగే చేత
నానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోఃఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వత
త్త్వానుగుణ సర్వఫలప్రదానచతురఃకశ్చిదాత్మాయః. వర్ధకినానధిష్ఠిత
స్యవాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యవిశేషపరికర సన్నిధానేపియూ
పాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్. వ్రీహిబీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్త
ర్భావేణతైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేతాళానామనభిజ్ఞ
తావిజృమ్భితమ్. తతఏవసుఖాదిభి ర్వ్యభిచారవచనమపినిరస్తమేవ.
నచలాఘవేనోభయవాదిసమ్ప్రతిపన్న క్షేత్రజ్ఞానామేవకర్తృత్వా
ధిష్ఠాతృత్వ కల్పనంయుక్తమ్. తేషాంసూక్ష్మవ్యవహితవిప్రకృష్ట

ణమ్. శఙ్కతే॥ కార్యత్వేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సపక్షఇవపక్షేప్యనుమేయో
జ్ఞానశక్తి ఇత్యర్థః. తద్వివృణోతి॥ తథాహీతి॥ అకర్తుర్ణశక్యక్రియత్వాత్క
ముపాధిః, ఉతకర్తుః, ప్రథమేసాధ్యసమవ్యాప్తిః, ద్వితీయేసాధనావ్యాపక
త్వమిత్యర్థః. సిద్ధసాధనతాం వ్యుదస్యన్ననుమానాన్తరం చాహ॥ కించేతి॥ ధ
ర్మాధర్మౌస్వసాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవకార్యకరౌ, అచేతనత్వాత్,
వాస్యాదివదిత్యనుమానశరీరమ్. అస్యవ్యభిచారం పరిహరతి॥ వ్రీహీతి॥ ఫలత్వాకార
ణసుఖాదౌ తత్కారణే మనసిచవ్యభిచారం పరిహరతి॥ తతఏవేతి॥ లాఘవమా
శఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ నలాఘవాదశక్తస్య కార్యకరత్వంసిద్ధ్యేత్, ఏకేనై
వయుక్తిశ్చేద్వి ప్రసఙ్గోతిభావః. శక్తిమత్త్వాసాక్షాత్కారవాల ఇత్యభినిగమ్య
మ్. సూక్ష్మవ్యవహితాద్యదర్శనమాహ॥ నహీతి॥ శక్తిమన్తః పరమాణవో జీవసా

ర్థనాశక్తి నిశ్చయాత్- దర్శనానుగుణ్యేన హి సర్వత్ర కల్పనా- నచ తత్ర క్షేత్రజ్ఞవదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చయో౽స్తి-అతఃప్రమాణాన్తరతో౽నతో౽సిద్ధ్య నుపపత్తిః- సమర్థకర్తృపూర్వకత్వనియత కార్యత్వహేతునాసిద్ధ్య న్స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కార తన్నియమనశక్తి సమ్పన్న ఏవ సిధ్యతి- యత్త్వైశ్వర్యాద్యాపాదనేన ధర్మివిశేషవిపరీత సాధనత్వముక్తం, తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనమ్- సపక్షే సహదృష్టానాం సర్వేషాం కార్యవ్యాప్త్యహేతుభూతానామిష్టధర్మాణాంలిఙ్గస్యప్రాప్తేః-

ఏతదుక్తంభవతి- కేనచిత్ కిఞ్చిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్త్రన్యనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణ జ్ఞానఞ్చాపేక్షతే- నత్వన్యాసామర్థ్యమన్యజ్ఞానఞ్చ హేతుత్వాభావాత్- స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణ జ్ఞానాభ్యామేవ స్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సమ్బన్ధితయా దర్శనమాత్రేణాకిఞ్చిత్కరస్యార్థాన్తరజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి- కిఞ్చ, క్రియమాణవస్తు వ్యతిరిక్తార్థజ్ఞానాదికంకిం సర్వవిషయం క్రియోపయోగి, ఉతకతిపయవిషయమ్-నతావత్సర్వవిషయమ్-నహికులాలాదిః క్రియమాణ వ్యతిరిక్తం కిమపినజానాతి- నాపికతిపయవిషయమ్- సర్వేషుకర్తృషుతత్తదజ్ఞానాశక్త్యోర్నియమేనసర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్-అతఃకార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వానాంలిఙ్గవ్యప్రాప్తిరితి నవిపరీతసాధనత్వమ్- కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవదృష్టమితి జగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠా

ష్ఠాత్రార్థ్యః- ఈశ్వరేతథానుపపత్తిరేవేత్యాహ॥ నచేతి॥ అవాన్తరానుమానాదీశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ పక్షధర్మతాఫలం జీవాన్యత్వమాహ। సమర్థేతి॥ కర్మకృతత్వే జ్ఞానాదిపరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితి తద్వ్యావృత్తాయ స్వాభావికశబ్దః- అథకార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి॥ యత్త్వితి॥ సా।

సపక్షేదృష్టత్వాద్ధేతుత్వం నకల్ప్యమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సత్త్వేవభావాభావహేతుత్వం, తదభావాన్నేత్యర్థః- తదేవ వికల్ప్య దూషయతి॥ కించేతి॥ శరీరం కార్యోపయోగీతి శఙ్కతే॥ కులాలాదీనామితి॥ అత ఇత్యాది॥ మనసః

నమీశ్వరస్యాశరీరస్యా నుపపన్నమితి చేత్, న. సంకల్పమాత్రేణై వపరశరీరగతభూతవేతాళగరళా ద్యపగమవినాశ దర్శనాత్. కథమ శరీరస్యపరప్రవర్తనరూ పస్సంకల్పఇతిచేత్. నశరీరాపేక్షస్సంకల్పః శరీరస్యసంకల్ప హేతుత్వా భావాత్. మనఏవహి సంకల్ప హేతుః. తదభ్యుపగతమీ శ్వరేపి. కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్త్యవస్థానస్యాపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసస్సంకల్పస్స శరీరస్యైవ, సశరీరస్యైవ సమనస్కత్వాదితిచేత్. న. మనసోనిత్యత్వేన దేహాపగమే మనసస్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతోఽనేకత్రావయవసంనివేశవిశేషతనుభువనాది కార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞవ్రభవ తీతినిఖిలభువననిర్మాణచతురోఽ చిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యోఽశరీరస్సంకల్పమాత్ర సాధన పరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్ర రచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽ నుమానేనైవ సిద్ధ్యతి.

అతః ప్రమాణాన్తరావ సేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మప్రతిపాదయతి. కిఞ్చ అత్యన్తభిన్నయో రేవమృద్ఘటవ్య కులాలయోర్దృష్ట మిత్యుపాదా నత్వ దర్శనేన ఆకాశాదే ర్నిరవయవద్రవ్య స్యకార్య త్వానుపపత్త్యాచ నైకమేవబ్రహ్మకృత్స్నస్యజగతోనిమిత్తముపాదానఞ్చప్రతిపా దయితుంశక్నోతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః. యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మజన్మాదివాక్యం బోధయత్యేవ. కుతః. శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్బ్రహ్మణః.

కార్యకరత్వే దేహాపేక్షావ్యాప్తిః ప్రతిబన్ద్యాపరిహారోక్తిపరితోఽశరీరఇత్యాది పదద్వయేనసంక్షిప్తం సప్రకారవత్త్వం మనసి, మహతస్తైజసస్యరూపో పలబ్ధశ్చక్షుషి, సావయవస్యైవకార్యారమ్భకత్వం పరమాణౌ యథాగ్నౌ, తథానేకవ్యాప్తిభఙ్గపరిహారాయైకవ్యాప్తిభఙ్గోన్యాయ్యః. లోకసాధనమనన్యప్రయుక్తం దేహాదేశ్చాకార్యకృత్త్వమితిభావః॥

శాస్త్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్య గగనాదిసృష్టిప్రకృతివిషయాధిక్య మాశఙ్క్యతత్రబాధితవిషయత్వమాహ॥ కించేత్యాదినా॥

రాద్ధాన్తమారభతే॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ విశేషవిరోధాద్యుపయుక్తం విశ

యదుక్తం సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్, కార్యఞ్చ తదుచితకర్తృవిశేషపూర్వకం దృష్టమితి నిఖిలజగన్నిర్మాణ తదుపాదానోపకరణవేదనచతురః కశ్చిదనుమేయ ఇతి- తదయుక్తమ్. మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేప్యేకదైవైకేననిర్మితా ఇత్యత్రప్రమాణాభావాత్. నచైకస్యఘటస్యేవ సర్వేషామేకం కార్యత్వమ్. యేనైకదైవైకః కర్తాస్యాత్. పృథగ్భూతేషుకార్యేషు కాలభేదకర్తృభేదదర్శనేన కర్తృకాలైక్యనియమాదర్శనాత్. నచక్షేత్రజ్ఞానామివ జగన్నిర్మాణాశక్త్యా కార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయామనేకకల్పనానుపపత్త్యైకః కర్తాభవితుమర్హతీతి- క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయాచతత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః- నచయుగపత్ సర్వోత్పత్తిస్సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణపదవీమధిరోహతః-అదర్శనాత్-క్రమేణైవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ- కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధాభావాచ్చ. అతోబుద్ధిమదేకకర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వహేతోస్సానైకాన్త్యం, పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, సాధ్యవికలతాచ దృష్టాన్తస్య- సర్వనిర్మాణచతురస్యైకస్యాప్రసిద్ధేః- బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే తేషాం

---

౩. తదుచితగమ్యతే:-

సపక్షేకర్త్రైక్యపర్యవసాయి మాహ॥ పృథగితి॥ పృథగ్భూతేషు ఘటాదిషు- వైచిత్ర్య వ్యాప్త్యుపలక్షణమిదమ్- నియమాదర్శనాన్నానాభావ ఇత్యధ్యాహారః. పక్షధర్మ త్వ లాఘవసహకారాభ్యాం ఏకత్వసిద్ధిరిత్యత ఆహ॥ నచేతి॥ ఏక ఇత్యాదినా॥ క్షేత్రేతి॥ ఉపచితేత్యాది సపక్షవిషయమ్- పక్షధర్మతయా ప్రాప్తాతి శయః- విలక్షణకార్యత్వప్రయోజనాన్న లాఘవసహాయ ఇత్యర్థః॥- యుగపదుత్పత్త్యాది శేషానపేక్ష కర్తృత్వం న ఏకసంభవేదిత్యత ఆహ॥ నచేతి॥ ఇదానీం హేత్వా భాసత్వం సాధయతీత్యత ఆహ॥ కార్యత్వేనేతి॥ విరోధాభావాత్- వ్యాప్తివిరో ధాభావాత్- అప్రాప్తకాలానుమానబాధకమాహ॥ అత ఇతి॥ ఏకకర్తృ త్వం సర్వజ్ఞసర్వశక్తికర్తృత్వం కర్తృమాత్రం వా సాధ్యమితి వికల్పం కృ త్వా ప్రథమే ఉక్తానైకాన్త్యముక్తమ్- ద్వితీయం దూషయతి॥ పక్షస్యేతి॥ సర్వ నిర్మాణచతురస్యైకస్యోపాదానాద్వికల్పేప్రాయేణ ద్వితీయేదూషణ

ద్ధ్యసిద్ధసాధనతా. సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యైకస్య బుద్ధిమతస్సాధకమిదం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్, ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వేఽనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత ఏకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ. కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్. అపిచ, సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన సత్త్వాదిమూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాస్సత్త్వాదయః. తేషాం కార్యాణాం సత్త్వాదిమూలత్వాపాదనం తద్యుక్తపురుషాన్తఃకరణవికారద్వారేణ. పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భాయైవ జ్ఞానశక్తివత్తత్కర్తుః కర్మసంబన్ధః కార్యహేతుత్వేనైవావశ్యాశ్రయణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేఽపి విషయవిశేషవిశేషితాయాస్తస్యాస్సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయః. అతః క్షేత్రజ్ఞా ప

మిత్యవగమ్యతే. తృతీయం దూషయతి॥ బుద్ధిమదితి॥ వేదాన్తినాపి ద్వారకకర్తృకత్వస్యాఙ్గీకారాత్సిద్ధసాధ్యతేత్యస్వరసాన్ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ సార్వజ్ఞ్యేతి॥ యుగపదుత్పత్తిలక్షణం క్రమేణోత్పత్తిలక్షణం వేత్యర్థః. అత్రాపి. గోపురాదిష్వపి విచిత్రకార్యత్వేద నేకకర్తృకమిత్యనుమానవిరోధః. కుమ్భకార ఇత్యాగమానాం పాదాసమ్. కుమ్భకారరథకారయోరేకకర్తృకత్వే తత్ర స్తోత్రస్థగుణోక్తినా వాక్యైక్యేన్యథా విశేషవిరోధస్యాత్॥ అపిచేతి॥ సుఖాద్యన్వయః సుఖాదిహేతుత్వేన సాత్త్వికత్వాదీనాం. సత్త్వాదిమూలత్వమ్. సత్త్వాదిగుణకద్రవ్యోపాదానకత్వమ్. కే సత్త్వాదయ ఇత్యత్రాహ॥ కార్యేతి॥ కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానపరః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తేషామితి॥ తద్గుణకోపాదానం తద్గుణకకర్త్రాధిష్ఠితమితి నిర్గుణస్య బ్రహ్మణస్త్యాపి శాస్త్రసిద్ధమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ పురుషస్యేతి॥ సత్త్వాద్యుపహితానాం కార్యారమ్భానుపయోగినాం ప్రాప్తిరిత్యతత్పరిహారాయ॥ జ్ఞానశక్తివదితి॥ ముఖాన్తరేణ కర్మసంబన్ధమాహ॥ జ్ఞానశక్తీతి॥ సజ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యం హేతుః. అవిశిష్టేఛాయేత్యత్రాహ॥ ఇచ్ఛాయా ఇతి॥ విషయవిశేషస్సగాదిః. ఉక్తదూషణాత్సాధ్యాసిద్ధిముక్తా॥ అత ఇతి॥

సకర్తృకాః- న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్సిద్ధ్యతి.

భవన్తి చ ప్రయోగాః. తనుభువనాది క్షేత్రజ్ఞకర్తృకమ్. కార్యత్వాద్ఘటవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి. ప్రయోజనశూన్యత్వాత్- ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి- అశరీరత్వాత్తద్వదేవ. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః- తత్రాప్యనాదిసూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్- విమతివిషయః కాలో న లోకశూన్యః. కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి.

అపి చ కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. న తావదశరీరః- అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి. మనసో నిత్యత్వేఽప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్- నాపి సశరీరః- వికల్పాసహత్వాత్- తచ్ఛరీరం కిం నిత్యమ్- ఉతానిత్యమ్- న తావన్నిత్యమ్- సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతోఽపి తథాత్వావిరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః- నాప్యనిత్యమ్- తద్వ్యతిరిక్తస్య తస్య శరీరహేతోస్తదానీమభావాత్. స్వయమేవ హేతురితి చేత్, న- అశరీరస్య తదయోగాత్- అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్, న- అనవస్థానాత్- స కిం సవ్యాపారో నిర్వ్యాపారో వా- అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః- నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి- ముక్తాత్మవత్- కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్యు

ప్రతీతికాలానాహ॥ భవన్తి చేతి॥ కార్యత్వే క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వం కర్తృత్వే సాపేక్షత్వం సశరీరత్వమ్ అశరీరత్వే చాకర్తృకత్వం చ ప్రసజ్యేత్యర్థః- ప్రథమమనుమానం వా- చరమస్య వ్యభిచారమాశఙ్క్యాహ॥ న చేతి॥ అనాదేః ప్రవాహానాదేః- అధిష్ఠానం ప్రథమసంబన్ధశ్చేత్పూర్వ పూర్వవిశిష్టస్యైవేతి న దోషః, ప్రేరణం చేన్నైవాన పేక్షత్వం దేహత్వప్రయుక్తం స్వపరనిర్వాహన యోగ్యతాభావః- మనశ్శరీరం చ స్వపరవిషయజ్ఞానోత్పత్త్యయథా హేతుః, తద్వదితి॥ విమతిరితి॥ కాలత్వే సలోకత్వ మస్యథా న కాలత్వం స్యాదిత్యర్థః-

ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ అపి చేతి॥ అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ॥ మానసానీతి॥ స్పష్టమ్- తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యేత్యర్థః॥ అనవస్థానాదితి॥ ప్రాగుక్తశరీరాదిష్టం చేత్కృత్స్నవత్తాసాధ్యాభావః. స్పష్టమ్- సకిమితి॥ అన్యాదృశాదివిధ్వస్తా ముక్తాత్మా- ఇచ్ఛాదిరేవ హేతుత్వం దూషితుమ్- ఇచ్ఛామాత్ర హేతుత్వం దూష్యతే॥ కార్యమితి॥ మాత్రేచా

చ్యమానేప్యస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యహీనతా.

అతో దర్శనానుగుణ్యేనేశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యపరాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతస్సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి న ప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః.

యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం, మాయాశక్తేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వం, చానుపలబ్ధమశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తమ్, తదప్యవిరుద్ధమితి ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ నచేయ దశ్రుతేరిత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే.

అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వాత్ యతో వా ఇమాని భూతాని ఇతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మ [illegible]మ్.

యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ, తథాఽపి ప్రవృ

త్త్యాదితన్మాత్రకర్తృత్వాద్యనుమానాత్.

అనుమానదూషణముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అనుత్పన్నాశేష [illegible] నిర్ణయాయ చరమపదద్వయమ్. ఉక్తదోషాన్ [illegible] శాస్త్రం తు ఇతి॥ శాస్త్రైకధర్మిణి ప్రసక్తస్య [illegible] సావయవత్వాది [illegible] భావః॥

మానాన్తరబాధితో [illegible] శాస్త్రైకప్రతిపాదనశక్యతదనుపపత్తిపరిహరతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥

అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అతః సాధకబాధకాభావాత్ [illegible]

అతాన్తరశం [illegible] యద్యపీతి॥ [illegible] నిరూపితమ్. [illegible] సూత్రకారేణ [illegible]

త్తినివృత్తిపరత్వాభావేన సిద్ధరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యత ఆహ-

తత్తు సమన్వయాత్ - ॥౪॥

ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థః తుశబ్దః- తత్, శాస్త్రప్రమాణకత్వం, బ్రహ్మణః సంభవత్యేవ. కుతః-సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థతయాఽన్వయః సమన్వయః. పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్- ఏవమివ సమస్తోపనిషదః పదసముదాయః-యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజత, బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

౨. న చ వ్యుత్పత్తిసిద్ధపరినిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం

అప్రతిపన్నస్య పురుషార్థత్వాభావాత్ పురుషార్థస్వరూపకార్యయోగాత్ ప్రతిపత్తిరిత్యనయా దిశా వృత్తిరియం ప్రాప్తమ్. తథాప్యపర్యాప్తా తృతీయం ప్రాప్తమ్. అత ఏవ ప్రయోజనవదర్థతాత్పర్యాచ్చతుర్థం ప్రాప్తమితి సంగతిః. పూర్వపక్షః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనకమ్. తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా శాస్త్రస్య సప్రయోజనత్వం కల్పనస్య చ తాద్రూప్యాభావేన అర్థతాత్పర్యాత్ అర్థాన్తరగ్రాహిశాస్త్రం సవిషయప్రమితిం జనయతీతి శక్యత ఇత్యర్థః॥

తత్తు సమన్వయాత్ - తాత్పర్యేణ అన్వయాత్ ... వయితుం శక్యం పదం పృథగ్వ్యాఖ్యాతి॥ ప్రసక్తేతి॥ తదితి వ్యాఖ్యేయం పదమ్- సంభవత్యేవేతి తుశబ్దార్థః. కుత ఇతి హేతుపదమాకాఙ్క్షాయామవతారయతి॥ కుత ఇతి॥ ఉపరితన్త్రవిషయత్వాభావాభ్యుపగమాద్ ... సంగ్రహణాత్యన్తతః॥ పురుషేతి॥ సర్వస్య ... పరమేతి॥ శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వేన ... తాత్పర్యం ... ఏవమితి॥ ఇదమాద్యాః- యత ఇతి ... ప్రస్తావాః ... ... సత్యమితి॥ పురుషార్థత్వోపాయాః ఆనన్ద ఇతి॥

౨. ఏవం పురుషార్థత్వోపయోగినోఽర్థాః ప్రతిపన్నాః, న చ ... ప్రతీతః ...

పదసముదాయానా మఖిలజగ దుత్పత్తిస్థితివినాశ హేతుభూతా శేషదోషప్రత్యనీ కాపరిమితోదారగుణసాగ రానవధికాతిశయానన్ద స్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూప ప్రయోజ నవిరహాదన్యపరత్వమ్-స్వవిషయావబోధ పర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్ర మాణానామ్- నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః-ప్రయోజనం హి ప్రమాణానుగుణమ్-నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయరహితః ప్రయో జనశూన్యత్వమ్- పురుషార్థాన్వయ ప్రతీతేః- తథా, స్వరూపరేష్వపి పుత్ర స్తేజాతో,నాయం సర్ప, ఇత్యాదిషు హర్ష భయనివృత్తిరూ ప ప్రయోజనవత్త్వందృష్టమ్-

3- అత్రాహ- న వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి. ప్ర వృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్- యద్యపిప్రత్య

తాత్పర్యభూమిరిత్యత్రాహ। నచేతి॥ అఖిలేత్యాది నానాకారణబోధకార్థ ఉక్తః। వ్యుత్పత్తిసిద్ధశక్తే నవ్యుత్పత్త్యభావాత్ పుమర్థతా ప్రతిపాదకత్వాద్వ్యదస్తి- ప్రవృత్తి నివృత్తిరూపత్వాభావాదితి చేత్తన్నేత్యర్థః- అన్యపరత్వం తాత్పర్యా భావః-అప్రామాణ్యమిత్యర్థః- కథమిత్యపేక్షాయాం తం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యాతన్నివృత్తిః, ఉత ప్రవృత్త్యాద్యన్వయః ప్రా మాణ్యవ్యాపకపుమర్థత్వవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యా పుమర్థనివృత్త్యా ప్రామాణ్యనివృత్తి రితివికల్పం మత్వా ప్రథమో నేత్యుక్తమ్- తత్ర హేతుమాహ। స్వవిషయేతి॥ నతు ప్రవృ త్తినివృత్త్యోర్జ్ఞానపర్యవసానమిత్యర్థః। ద్వితీయేతు ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పుమర్థ వ్యాపకత్వముపేత్యపుమర్థ స్యానువ్యాపకత్వం నేత్యాహ॥ నచేతి॥ చకారో వ్యాపకద్వయనిషేధం సముచ్చినోతి- యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయో నతు నత్వవ్యా పకః, తథా పుమర్థత్వం చేతి- ప్రత్యక్షాదిషు తథా భావేనాప్రామాణ్యపుమర్థ పర్య వసాయిత్వం మానత్వవ్యాపకమిత్యాశఙ్కాయాం తదుపేత్య ప్రయోజనస్య న ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వ మిత్యాహ। నచేతి॥ ప్రవృత్తి నివృత్త్యన్వ యవిరహిణ ఇతి॥ వాక్య స్యేత్యర్థః। చకారో వ్యాప్యనిషేధద్వయ సముచ్చయ- హేతు మాహ॥ పురుషేతి॥ ఇదంతత్త్వవిషయమ్- బ్రహ్మణస్తథాత్వం ప్రతిపత్త్య ర్థః।-యథా మానత్వం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యం తథా పుమర్థత్వం చేతి చార్థః।- తాత్పర్యసిద్ధ పరతాత్పర్యమిథార్థాన్వయం తద్గాయతి॥ తథేతి॥ ఇదంచ పక్షవిశయమ్-ఏవమన్తరయోజనాయాం సంక్షేపార్థ ఉక్తః।-

3. అథతాత్పర్యం వక్తుం పూర్వపక్షం విస్తరేణ ప్రస్తౌతి॥ అత్రాహేతి॥ అత్ర తావద్యుక్తి-నేత్యాది। ప్రతిజ్ఞార్థ ముపపాదయతి॥ ప్రవృత్తీతి॥ ప్రామాణాం నానాం స్వవిషయ బోధపర్యవసానం మానవిశేషేష్వవస్థాపయతి॥ యద్యపీతి॥

క్షాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధే పర్యవస్యన్తి; తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజన పర్యవసాయ్యేవ. నహి లోకవేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. నచ కించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః, శ్రవణం వా, సంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్ట ప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధమ్. అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్, స్వర్గకామో యజేత, నకలఞ్జం భక్షయే, దిత్యేవమాదిషు. యత్పున స్సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః, నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాదిషు, హర్ష భయనివృత్తి రూప పురుషార్థాన్వయో దృష్టఇత్యుక్తం; తత్రకిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః, ఉత తద్జ్ఞానాదితి వివేచనీయమ్. సతోఽప్యజ్ఞాతస్యార్థ స్యాపురుషార్థత్వేన తద్జ్ఞానా దితి చేత్. తథాఽసత్య ప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పురుషార్థ సిద్ధ్యతీ త్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమ్. తస్మాత్సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తి పరత్వేన జ్ఞానపరత్వేనవా ప్రయోజన పర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవా న్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.

౪. అత్ర కశ్చిదాహ. వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావ మనుభవన్తి. కథమ్. నిష్ప్రపఞ్చ మద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మ అనాద్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి, బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ

నపరమనుపలబ్ధిః, అనుపపత్తిశ్చేత్యాహ॥ నహీతి॥ యత్నసాధ్యత్వాదిభాష్య. సిద్ధేఽపి పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం సంభవతీత్యత్రాహ॥ తచ్చేతి॥ సిద్ధపరస్యాపి తత్పర్యవసానం దృష్టమిత్యాశఙ్క్య తద్దూషయితుమనువదతి॥ యత్పునరితి॥ స్పష్టమ్. తస్మాదిత్యుపసంహారః.

౪. అథజగన్మిథ్యావాదిమతస్య తదాక్షిప్తనిష్ప్రపఞ్చీకరణ నియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అత్రకశ్చిదితి॥ కథమ్. కార్యార్థపరస్య సిద్ధప్రమాణత్వం కథమిత్యర్థః. విధినా బ్రహ్మణః కోఽన్వయ ఇత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ విషయతయాన్వయఇత్యర్థః॥ ప్రపఞ్చప్రవిలయమితి॥ సిద్ధస్య సాధ్యత్వ మాకారభేదాదితి భావః.

విధివిషయత్వమితి. కోసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూప ప్రపఞ్చ ప్రవిలయో ద్వారేణ ప్రత్యగాత్మైకరస బ్రహ్మైకత్వవిధిః. న దృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః, న మతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః. ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యా దిత్యర్థః. స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతా రూపేణ కార్యత్వ మవిరుద్ధమితి.

౫. తదయుక్తమ్. నియోగవాక్యార్థవాదినాంహి నియోగో, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ, మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తా చ వక్తవ్యాః. తత్రహి నియోజ్య విశేషణ మనుపాదేయమ్. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణమ్. తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలంవేతి వివేచనీయమ్. బ్రహ్మస్వరూప యాథాత్మ్యమథ వశ్చే న్నియోజ్యవిశేషణం, తర్హి న తన్నిమిత్తమ్. జీవనాదివ త్తస్యాసిద్ధత్వాత్. నిమిత్తత్వే చ తస్య నిత్యత్వే నాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్యతద్విష యానుష్ఠాన ప్రసఙ్గః. నాపిఫలమ్. నైయోగికఫలత్వేన స్వర్గాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్. కస్తర్హి నియోగవిషయః బ్రహ్మేతి చేత్. న. తస్య నిత్యత్వేనాభవ్యరూపత్వాత్, అభావార్థతాచ్చ. నిష్ప్రపఞ్చం

కోసావిత్యాకాఙ్క్షాయాం ప్రథమోపాత్తస్య కార్యస్యార్థమాహ॥ ద్రష్ట్రితి॥ ప్రత్యస్తమితద్రష్టృదృశ్యభేద నిష్కళఙ్కచిదాత్మకవిలః. ప్రపఞ్చప్రవిలయోపలక్షితం విషృణోతి॥ స్వతఇతి॥

౫. అధికరణ పూర్వపక్షిమతం ఖణ్డయతి॥ తదయుక్తమితి॥ కార్యత్వేనాభిమతో యాగాదిః. తదుత్పత్తికారణం వక్తుం శక్యమితిభావః. తత్రతేషు. అనుపాదేయమ్. ఉపాదేయం విధేయమ్. తస్మాదన్యత్ - స్వతస్సిద్ధం నిమిత్తత్వే చ తస్య॥ అపవర్గోత్తరకాలభావినో నిమిత్తస్యాశక్యత్వాత్ కరణకలేవరాదిసహితం విషయానుష్ఠాన నియోగ్యత్వమప్యశక్యం స్యాదితి తదానీమపి తదనుష్ఠాన ప్రసఙ్గ ఇతిభావః. అభవ్యరూపత్వాత్ అసాధ్యరూపత్వాత్. అభావార్థత్వాత్. భావార్థాః కర్మశబ్దాః. క్రియారూపత్వా ద్భావార్థత్వమ్. సాధ్యత్వం ఫలేష్వస్తీతి తదాఖ్యాతార్థం భావార్థత్వమ్. నిష్ప్రపఞ్చత్వాకారేణ సాధ్యత్వమాశఙ్క్యదూషయతి॥ నిష్ప్రపఞ్చమిత్యాదినా॥ అనిత్యత్వప్రసక్తేశ్చ

బ్రహ్మ సాధ్యమితిచేత్. సాధ్యత్వేపి ఫలత్వమేవ; అభావా ర్థత్వాన్న విధివిషయత్వమ్. సాధ్యత్వంచ తస్య- కిం బ్రహ్మణః, ఉత ప్రపఞ్చనివృత్తేః- నతావ ద్బ్రహ్మణః సిద్ధత్వాత్, అనిత్యత్వ ప్రసక్తేశ్చ- అథ ప్రపఞ్చనివృత్తేః, నతర్హి బ్రహ్మణః సాధ్యత్వమ్- ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయ ఇతిచేత్, న-తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయ త్వాయోగాత్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవహి మోక్షః- సచ ఫలమ్- అస్య చ నియోగవిషయత్వే నియోగా త్ప్రపఞ్చ నివృత్తిః, ప్రపఞ్చని వృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్- అపిచ, కిం నివర్తనీయః ప్రపఞ్చో మిథ్యారూపః, సత్యో వా- మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వా దేవ నియోగేన న కించిత్ ప్రయోజనమ్- నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞా న ముత్పాద్య తద్ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతిచేత్- తత్స్వవాక్యా దేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనమ్- వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్ర హ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధిత త్వాత్ సపరికరస్య నియోగస్యాసిద్ధేశ్చ- ప్రపఞ్చస్య నివర్త్య త్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః, కిం బ్రహ్మస్వరూపమేవ, ఉత తద్వ్య తిరిక్తః- యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ, నివర్తకస్య నిత్యతయా నివ ర్త్య ప్రపఞ్చ సద్భావ ఏవ నసంభవతి- నిత్యత్వేన నియోగస్య వి షయానుష్ఠానసాధ్యత్వం చ న ఘటతే- అథ బ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తః, తస్య కృత్స్న ప్రపఞ్చ నివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్ర యోక్తృవచనః, ఇత్యాశ్రయాభావా దసిద్ధిః- ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్త

తి॥ సాధ్యత్వేనఫలత్వమిత్యర్థః॥ నతర్హీతి॥ సాధ్యత్వాభావా న్నవిషయత్వమిత్య ర్థః॥ అస్యచేతి॥ అస్యేతి నిర్దేశః ఫలవిషయః। ఫలత్వవిషయత్వయోః పౌర్వాపర్య యోర్వ్యవస్థా ప్రపఞ్చనివృత్తేః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్య విషయత్వాన్న సా ధనమ్- ఇతి నాన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః॥ అపిచేత్యాదినా నియోగదూషణమ్- స్వవాక్యాన్నియోగనిర్వాహ్య త్వప్రతిపాదక వేదాన్తవాక్యాత్-దూషణాన్తరమాహ॥ వా క్యేతి॥ పూర్వపక్షేద్వితీయం శోధయతి॥ ప్రపఞ్చస్యేతి॥ నివర్త్యత్వే సత్యత్వేసనియోగనివర్త్యత్వమిత్యర్థః॥ తత్స్వత్యాదినా ప్రయుక్త్యా దూష ణం తత్సంభవతి॥ ప్రపఞ్చత్యాది॥ ఫలాభావాత్ ముఖేననియోగోదూషితః-

త్వాత్ నకియోగనిష్పాద్య మ్మోక్షాఖ్యం ఫలమ్- కించ, ప్రపఞ్చని
వృత్తే ర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృత
స్యచ కరణత్వాయోగాత్, నకరణత్వమ్- కథ మితికర్తవ్యతాఽభా
వ ఇతిచేత్. ఇత్థమ్-అస్యేతికర్తవ్యతా,భావరూపా, అభావరూపావా.
భావరూపాచ కరణశరీరనివృత్తి తదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా-ఉభయ
విధాచనసంభవతి- నహిముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్యప్రపఞ్చస్య
నివర్తకః కోపిదృశ్యతఇతి దృష్టాన్తానసంభవతి- నాపినిష్పన్నస్య
కరణస్య కార్యోత్పత్తావనుగ్రహ స్సంభవతి-అనుగ్రాహకాంశ స
ద్భావేన కృత్స్న ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణ స్వరూపాసిద్ధేః.
బ్రహ్మణో ఒద్వితీయత్వ జ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణశరీరం
నిష్పాదయతీతిచేత్, తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్షస్సిద్ధఇ
తి కరణాది నిష్పాద్య మవశిష్యతఇతి పూర్వమేవోక్తమ్- అభా
వరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్య
నుగ్రాహకః- అతో నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మవిషయో విధి ర్నసంభవతి-

౬. అన్యే త్వాహుః- యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం నపరినిష్ప
న్న బ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం, తథాపి బ్రహ్మస్వరూ
పం సిధ్యత్యేవ. కుతః- ధ్యానవిధి సామర్థ్యాత్.ఏవమేవహి సమా
మనన్తి- ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః, నిదిధ్యాసితవ్యః-
యఆత్మా అపహతపాప్మాసోఽన్వేష్టవ్య స్సవిజిజ్ఞాసితవ్యః, ఆత్మే

గతాతికర్తవ్యతే దూషయతి॥ కించేత్యాదినా॥ అవఘాతప్రోక్షణవద్దృష్టాదా
దృష్టార్థాతిచవికల్పోఽభిప్రేతః- దృష్టార్థభావరూపకరణ శరీరనిష్పాదికాం
దూషయతి॥ నహీతి॥ అదృష్టార్థాన్త్వే నివర్త్యాసత్యత్వ ముక్తిప్రదత్వ॥ నాపీతి॥
స్పష్టమ్- కరణాదీత్యాదిశబ్దాన్నియోగః- అకార్యకరత్వాన్న కరణమిత్య
ర్థః- అభావాత్ అప్రామాణికత్వాత్- ఏవకారాద్దృష్టార్థభావరూపేతి క
ర్తవ్యతాయా అప్యమానత్వం పూర్వం గతమితిగమ్యతే- కథమిష్టదియోని
ష్పాదకః నప్రపఞ్చనివృత్తేరితి నిర్ధమిత్యనుక్తిః- ఉపసంహరతి॥ అతఇతి॥ విధి
ర్నియోగః-

౬. అథ ధ్యాననియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అన్యేత్వాహురితి॥ కో విధిః కింవా
సామర్థ్యమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ ధీవిశిష్టవాదినా నిదిధ్యాసన దర్శనశబ్దా-

త్యే వోపాసీత, ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి- అత్ర ధ్యానవిష యేణ నియోగస్య విషయభూత ధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యేయ మాక్షిపతి- సచ ధ్యేయస్స్వవాక్య నిర్దిష్ట ఆత్మా- స కింరూప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేష సమర్పణద్వారేణ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, సదేవసో మ్యేదమగ్ర ఆసీ, దిత్యేవమాదినాం వాక్యానాం ధ్యానవిధి శేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయభూత ధ్యానకర్తరీ తానుప్రవిష్ట బ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్య మస్త్యేవ. అతః ఏకమే వాద్వితీయం,తత్సత్యంసఆత్మా తత్త్వమసి శ్వేతకేతో,నేహ నానాస్తి కించ నేత్యాదిభి బ్రహ్మస్వరూప మేకమేవ సత్యం, తద్వ్యతిరిక్తం సర్వంమిథ్యే త్యవగమ్యతే- ప్రత్యక్షాదిభిర్భేదావలమ్బినాచ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే- భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధేన త్వనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తే రభేదఏవ పరమార్థ ఇతి నిశ్చీయతే- తత్ర బ్రహ్మధ్యాననియోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృత వివిధభేదాద్వితీయజ్ఞానైకరస బ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే.నచవాక్యాద్వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావ సిద్ధిః- అనుపలబ్ధేః,వివిధభేదదర్శనానువృత్తేశ్చ. తథాచసతి శ్రవణాది విధాన మనర్థకం స్యాత్.

౭. అథోచ్యేత- రజ్జురేషా నసర్ప ఇ త్యుపదేశేన సర్పభయనివృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ జన్మధ్యుచ మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞాన

ఆత్మేతీత్యాత్మానమే వేత్యాభ్యాం ప్రకరణోః పరమాత్మతాదాత్మ్యప్రతిపాదన వాక్యద్వయోపాదానమ్- సాధ్యం మాహ॥ అత్రేతి॥ ధ్యేయ మాక్షిప్య తత్త్రథం బ్రహ్మత్వ మాహ॥ సధ్యేయ ఇతి॥ సన్నిధ రిత్యర్థః- కారణ వాక్యాదినామపి విధ్యపేక్షిత మానత్వ మాహ॥ సకిమితి॥ కాదన్యాహ మానవిరోధ మాశఙ్క్యాహ॥ అత ఇతి॥ విషయకారణాని వక్తవ్య మిత్యాహ॥ తత్రేతి॥ ఉపాసకః ప్రముఖాత్మా, శమాది తితిక్షత వ్యతేతి స్ఫుటమ్- ద్వితీయస్యాం పరిహర్తుం తత్సాక్షాత్కారేతి- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదం ప్రత్యక్షాది విరోధాభ్యాం మాశఙ్కతే॥ నచేత్యాదినా॥

౮. అథకారాన్తరమాశఙ్క్య తే॥ అథోచ్యేతేతి॥ రజ్జురిత్యాది॥ స్ఫుటమ్- విపరీత

[illegible]తస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తి ర్యుక్తా. న నియోగే
న- నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాత్ -స్వర్గాదివత్-
మోక్షస్య నిత్యత్వంహి సర్వవాది సంప్రతిపన్నమ్- కించ- ధర్మాధర్మ
యోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణ శరీరోత్పాదనద్వారే
ణేతి బ్రహ్మాది స్థావరాన్త చతుర్విధ శరీరసంబన్ధరూప సంసారఫల
త్వ మవర్జనీయమ్- తస్మా న్నధర్మసాధ్యో మోక్షః- తథాచ శ్రుతిః
నహ వైసశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరం
వావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మో
క్షే ధర్మాధర్మసాధ్య ప్రియాప్రియ విరహ శ్రవణాత్ నధర్మసాధ్య
మశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే- నచ నియోగవిశేషసాధ్య ఫలపక్షేషవ
త్ ధ్యాననియోగసాధ్యమశరీరత్వమ్. అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే నా
సాధ్యత్వాత్ -యథాహుశ్శ్రుతయః- అశరీరం శరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థి
తమ్ మహాన్తం విభుమాత్మానంమత్వా ధీరో నశోచతి, అప్రాణోహ్య
మనాశ్శుభ్రః అసఙ్గో హ్యయంపురుష ఇత్యాద్యాః- అతోశరీరత్వరూ
పో మోక్షో నిత్య ఇతి నధర్మసాధ్యః. తథాచ శ్రుతిః అన్యత్రధర్మా దన్య
త్రాధర్మా దన్యత్రాస్మా త్కృతా కృతాత్. అన్యత్ర భూతా చ్చ
భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి- అపిచ, ఉత్పత్తి ప్రాప్తి వికృతి సం
స్కృతిరూపేణ చతుర్విధంహి సాధ్యత్వం మోక్షస్య నసంభవతి.
నతావ దుత్పాద్యః- మోక్షస్య బ్రహ్మస్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్-
నాపి ప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణో నిత్యప్రాప్తత్వాత్- నా
పి వికార్యః- దధ్యాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః-
సంస్కారోహి దోషాపనయనేన వా గుణాధానేన వా సాధయతి- న
తావ ద్దోషాపనయనేన- నిత్యశుద్ధత్వా ద్బ్రహ్మణః. నా ప్యతిశ

ఫలవత్వ మాహ॥ కించేతి॥ యథా నియోగసాధ్యత్వాభావః ఫలతి, తథావిధ
శ్రుతి మాహ॥ తథాచేతి॥ నచేతి॥ నియోగవిశేష సాధ్య ఫలపక్షేఇవ త్వాప్రియశ్శ్రు
తిసాధ్య పాపక్షపణవ దిత్యర్థః॥ ధర్మాధర్మ ఫలానన్వయ శ్రవణా దశరీర
త్వస్య స్వరూపత్వాచ్చ ధర్మాధర్మ సాధ్యత్వాభావ ఉక్తః॥ తత్ప్రమాణ[illegible]
దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ కృతాకృతం ప్రారబ్ధాపరిసమాప్తమ్- వర్తమానమిత్య
ర్థః॥ ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ అపిచేత్యాదినా॥ నిష్కర్షేణ పాణా [illegible]

యాధానేన. అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్. నిత్యనిర్వికారత్వేన స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయాః విషయతయా న నిర్ఘర్షణే నాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వమ్. న చ దేహస్థయా స్నానాదిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే. కిం త్వవిద్యాగృహీత స్తత్సంహతో ఽహంకర్తా. తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ. న చాహంకర్తైవాత్మా. తత్సాక్షిత్వాత్. తథా చ మన్త్రవర్ణః తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతి. ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః, ఏకో దేవస్సర్వభూతేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వభూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ, స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరగ్ం శుద్ధమపాపవిద్ధమితి చ, అవిద్యా

స్వాశ్రయేతి॥ పాకశ్చ నిఘర్షణమ్. స్వపరాశ్రయక్రియాస్వాశ్రయక్రియావిషయత్వం తత్ఫలభాక్త్వం వ్యక్తమ్. క్రియావిషయత్వాభావేపి సంస్కార్యత్వం స్యాదిత్యత్రాహ॥ న చేతి॥ అవిద్యాగృహీతః కల్పితః. తత్సంహతః దేహసంగతః. ఆత్మైవ తత్ఫలభాక్త్వాత్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ తత్ఫలేతి॥ అహమర్థ ఏవాత్మేత్యత్రాహ॥ న చేతి॥ యో యస్య సాక్షీ స హి న స ఇత్యర్థః. తయోః అహంకారజ్ఞప్త్యాత్మనోః॥ ఆత్మేన్ద్రియేతి॥ ఆత్మా శరీరమ్. దేహాదిషు నష్టేష్వహమర్థో దేహాది రహితో నష్టో నాత్మేత్యర్థః. శ్రుతిప్ర

విషయవాక్యదీపికా

తత్ర సమన్వయాత్ — స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావిరగ్ం శుద్ధమపాపవిద్ధమ్। కవిర్మనీషీ పరిభూస్స్వయంభూర్యాథాతథ్యతోఽర్థాన్ వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః॥ — పర్యగాత్ పరితో వ్యాప్తవాన్. శుక్రమిత్యాకారే లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. శుక్రః తేజిష్ఠః. కాయాదిదానవవ్రణరహితః. అతఏవ స్నాయుశూన్యః. శుద్ధః అవిద్యారాగాదిదోషశూన్యః. అపాపవిద్ధశ్చ. కవిః క్రాన్తదర్శీ. మనీషీ. మనీషా ప్రశస్తాఽఽలోచనరూపజ్ఞానమ్. పరిభూస్సర్వదేశవ్యాపనశీలః. స్వయంభూః ఉత్పాదకశూన్యః. ఏవంభూతః పరమాత్మా, యాథాతథ్యతః యథాతథమ్. యథాపూర్వమిత్యర్థః, సత్యత్వేనేతి వాఽర్థః. శాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః చిరకాలస్థాయితయా స్వాప్నపదార్థవిసదృశాన్ పదార్థాన్, వ్యదధాత్. అకార్షీదిత్యర్థః. ఇదం చ వాక్యమీశావాస్యగతమ్.

గృహీతా దహంకారస్తు రాత్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశుద్ధం నిర్వికారం నిష్పద్యతే. తస్మా దాత్మస్వరూపత్వేన నసాధ్యో మోక్షః. యద్యేవం, కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతి చేత్ - మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. తథాచ శ్రుతయః. త్వం హి నః పితా యోఽస్మాక మవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి, శ్రుతం హ్యేవ మేవ భగవద్దృశేభ్య స్తరతి శోక మాత్మవిదితి, సోఽహం భగవ శ్శోచామి తమ్మా భగవా ఞ్ఛోకస్య పారం తారయత్వితి, తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవా న్సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః. తస్మా న్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధనివృత్తి ర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. నివృత్తిస్తు సాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా నవినశ్యతి. బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యు మేతీత్యాది వచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయ న్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. నచ విదిక్రియాకర్మత్వేన వా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేన వా కార్యానుప్రవేశః. ఉభయకర్మత్వ ప్రతిషేధాత్. అన్యదేవ తద్విదితా దథోఽవిదితాదపి, యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదిత్యాది, తదేవ బ్రహ్మ

తిపన్నాకారమనువదన్ ధర్మాసాధ్యత్వం నిగమయతి॥ అవిద్యేతి॥ యదిత్యాది॥ స్ఫుటమ్॥ నివృత్తిస్త్వితి॥ నియోగస్య నివృత్తే స్సాన్తత్వేఽపి నిత్యత్వానత్యయమితిభావః॥ బ్రహ్మేతి॥ శ్రుతిస్వారస్యం విలమ్బనసహ మిత్యర్థః. న, తత్ప్రతిరోధ విధిశేషతయాపి బ్రహ్మణి సిద్ధి రిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ విధిశబ్దో నిష్ప్రతిపత్తికరణ జ్ఞానవిశేషవిక్రియాద్యతి. విదితాత్ జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్ జ్ఞాతుః. అథ తద్వ్యతిరిక్తత్వమప్యుక్తమ్. యేనేదమితి శ్రుతి స్సదాత్మా సాక్షాత్కరప్రకాశకతయా స్వప్రకాశే దీపాదివ త్సకారీయానతిరేకత్వం దర్శయ

అన్యదేవ త ద్విదితా దథో అవిదితాదధి। ఇతి శుశ్రుమ పూర్వేషాం యే న స్తద్వ్యాచచక్షిరే. యే అస్మాకం పూర్వే గురవః ఉపాదిశన్, తద్బ్రహ్మ సర్వాత్మనా విదితాదపి విలక్షణమ్, సర్వాత్మనాఽవిదితాదపి విలక్షణమితి తేషాం వాచం వయం శ్రుతవన్త ఇత్యర్థః.

యద్వాచాఽనభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే। తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసతే. వాగాదిభి ర్యత్ప్రకాశ్యం స్వయం వాగిన్ద్రి

త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసత ఇతిచ-నచైతావతా శాస్త్ర
స్య నిర్విషయత్వమ్- అవిద్యాకల్పిత భేదనివృత్తి పరత్వాచ్ఛాస్త్ర
స్య. నహీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రమ్- అపితు అ
విషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయ దవిద్యాకల్పిత జ్ఞాన
జ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి- తథాచ శాస్త్రమ్- నదృష్టేర్ద్ర
ష్టారం పశ్యే రిత్యేవమాది- నచ జ్ఞానాదేవబన్ధనివృత్తిరితి శ్రవణా
దివ్యర్థ్యాపత్తిః-స్వభావప్రవృత్తస్య సకలేతరవికల్పవిముఖీకరణద్వా
రేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వా త్తేషామ్- నచ జ్ఞానమాత్రాత్
బన్ధనివృత్తి ర్నదృష్టేతి వాచ్యమ్- బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వేన
జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః- అతఏవ నశరీరపాతా దూర్ధ్వ
మేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తమ్. నహి మిథ్యారూప సర్పభ
యనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశ మపేక్షతే-
యది శరీరసంబన్ధః పారమార్థికః, తదాహి తద్వినాశాపేక్షా. సతు
బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వా న్నపారమార్థికః- యస్యతుబన్ధో న నివృత్తః,
తస్య జ్ఞానమేవ నజాతమి త్యవగమ్యతే- జ్ఞానకార్యాదర్శనా
త్- తస్మాత్ శరీరస్థితిర్భవతువా మావా- వాక్యార్థజ్ఞాన సమన
న్తరం ముక్త ఏవాసౌ. అతో న ధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి
నధ్యానవిధిశేషత్వం బ్రహ్మణః సిద్ధిః- అపితు సత్యం జ్ఞాన మన
న్తం బ్రహ్మ, తత్త్వమసి, అయ మాత్మా బ్రహ్మేతి, తత్పరేణైవ

తి- తహిశాస్త్ర నిర్విషయత్వ మిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ బ్రహ్మవిదిత్యాదా
విదత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ। నహీతి॥ స్ఫుటం శాస్త్రవిరోధం పరిహర
తి॥ నచేతి॥ స్వభావ ప్రవృత్తేరితి॥ అనాది ప్రవృత్తేరిత్యర్థః- ప్రత్యక్షవిరోధం ప
రిహరతి॥ నచేతి॥ తహి శకంబన్ధానువృత్తిరిత్యత్రాహ॥ యస్యత్వితి॥ తస్మాది
తి॥ శరీరస్థితి ప్రధాన ఇత్యర్థః- దగ్ధపటః పటవ ద్యావదాశ్రయనాశం తిష్ఠత్యేవ
ఏవ, బన్ధస్తద్వదితి భావః- అత ఇత్యుపసంహారః- తత్పరేణ సిద్ధరూపత్వేతి

యు ప్రకాశకంచ-యత్, తదేవ బ్రహ్మేతి జానీహి- యత్స్వ స్మిన్నదమి తిదంతాక
గో చరతయా- హాస్తామలకవ త్సువిదితతయోపాసతే జనాః, తద్బ్రహ్మ నభవ
తి- ప్రాకృతజనోపాస్య జగద్విలక్షణం బ్రహ్మేత్యర్థః- ఇదంచవాక్యం తలవ
కారోపనిషద్గతమ్-

పదసముదాయేన సిధ్యతీతి

౯ తదయుక్తమ్. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః, తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ నపరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన స బాధ్యతే. రజ్జ్వాదావపరోక్షసర్పప్రతీతావప్రమాణాయాం నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశజనితపరోక్షసర్పవిపరీతజ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తిదర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్య తు భయనివృత్తిహేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యాపరోక్షనిమిత్తప్రవృత్తిహేతుత్వేన. తథాహి. రజ్జుసర్పదర్శనభయాత్ పరావృత్తః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్యదర్శనే ప్రవృత్తస్తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాన్నివర్తతే. న చ శబ్ద ఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తమ్. తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవాపరోక్షసాధనాని. న చాస్యానభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానసమ్మృదితకషాయస్య శ్రవణమననాదిధ్యానవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్య వాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి. నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమాదర్శనేన తదయోగాత్. న చ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా. ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే తద్విషయధ్యానం, ధ్యానే ని

యాబ్రహ్మపరేణ.

౯ అథ ధ్యానవిధియోగవాదీ దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ మిథ్యాహి ధీబాధ్య ఇత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సర్పవిపరీతజ్ఞానం రజ్జుజ్ఞానమ్. తస్యాప్తవచనజన్యత్వే ఇత్యత్రాహ॥ ఆప్తేతి॥ అపరోక్షధియైవ నివృత్తిరస్తు, సా చ శబ్దజన్యేత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ వివక్షితపురుషవిశేషస్య సాక్షిత్వాత్రాహ॥ నచేతి॥ స్వవిషయశబ్దేన స్వజన్యజ్ఞానముచ్యతే. శబ్దః పరోక్షజ్ఞానమేవ జనయతి, తన్మాత్రోపాదానత్వాత్. దశమస్త్వమితి వచనం గృహీతా దశమోహమితి నిర్విశఙ్కోహమితివత్పరోక్షధీః స్యాత్. సుఖ్యహమితివదాపరోక్ష్యేపి ఘటోయమితి వాక్యవదపరోక్షధీసామగ్రీజనకత్వేనాపరోక్ష్యహేతుత్వమితి భావః. ధ్యానస్య వాక్యార్థధీహేతుతాం దూషయతి॥ నచేతి॥ విషయశోధనపరిహారమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ ధ్యానస్య వాక్యా

ర్వృత్తిర్వాక్యార్థజ్ఞానమితి. నచ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్న విషయత్వమ్. తథాసతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా నస్యాత్- న హ్యన్యధ్యాన మన్యస్మృత్య ముత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థస్మృతిసంత తిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞాన పూర్వకత్వ మవర్జనీయమ్ ధ్యేయబ్రహ్మవిషయ జ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్- నచ ధ్యాన మూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యం, నివర్తకజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివా క్యజన్య మితియుక్తమ్- ధ్యానమూల మిదం వాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞా నం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్య జ్ఞానే నైకవిషయం, భిన్నవిషయం వా- ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమ్- భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన తదాన్య ఖ్యాపాద వాసంభవః- కించ- ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాతృ ద్యనేకప్రవ జ్ఞాపేక్షత్వా న్నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మైకత్వ విషయ వా క్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్టద్వారేణ నోపయోగ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞా నమాత్రా దవిద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిధీనా మానర్థక్యమేవ. యతో వాక్యాదాపరోక్ష్యజ్ఞానాసంభవా ద్వాక్యా ర్థజ్ఞానే నావిద్యానివర్తతే, తతోపవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారి తా. కాచేయం జీవన్ముక్తిః సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతిచేత్- మా తామే వన్ధ్యేతివ దసఙ్గతార్థం వచః యతస్సశరీరత్వం బన్ధః, అశరీరత్వమేవ మోక్షఇతి త్వయైవ శ్రుతిభి రుపపాదితమ్- అథస శరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్ర త్యయః, తస్య సశరీరత్వనివృత్తిరితి- న- మిథ్యేతి ప్రత్యయేన స శరీరత్వం నివృత్తం చేత్, కథం సశరీరస్య ముక్తిః- జీవతోపి ముక్త స్యసశరీరత్వ మిథ్యాప్రతిభాస నివృత్తిరేవేతి కోయం జీవన్ముక్తిరితి

ర్థ తస్య ... కథ మిత్యత్రాహ॥ జ్ఞాతార్థేతి॥ ధ్యాన వాక్యార్థజ్ఞానయో స్సవిషయత్వే తదా దన్యోన్యాశ్రయ పరిహార మాశఙ్క్యాహ॥ ధ్యానేతి॥ వాక్యా జన సాపేక్షత్వ మాశఙ్క్యాహ॥ కించేతి॥ స్పష్టమ్॥ దృష్టద్వారేణేతి॥ అదృష్ట ద్వారాచ న్నివర్తక సత్యత్వ మితిభావః- స్పష్టమ్- కాచేయమ్- మన్నేత్యా ద్యాహరి పరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ కిం సశరీరత్వ ప్రతిభాస ని వృత్తి ర్జీవన్ముక్తిః, ఉత తస్మిన్ సత్యత్వ ప్రతిభాస నివృత్తిరితి వికల్పం మత్వా ప్రథమం దూషయతి॥ మిథ్యేతి॥ ద్వితీయం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ దూషయతి

విశేషః- అథ సశరీరత్వ ప్రతిభాసో బాధితోపి యస్య ద్విచన్ద్ర జ్ఞానవ దనువర్తతే, స జీవన్ముక్త ఇతిచేత్- న. బ్రహ్మవ్యతిరిక్త సకలవస్తు విషయత్వా ద్బాధకజ్ఞానస్య- కారణభూతావిద్యాకర్మ వదోష స్వశరీరత్వ ప్రతిభాసేన సహ తేనైవ బాధితఇతి బాధ కానువృత్తి ర్నశక్యతే వక్తుమ్. ద్విచన్ద్రాదౌ తు తత్ప్రతిభాస హే తుభూత దోషస్య బాధకజ్ఞానభూత చన్ద్రైకత్వజ్ఞా నావిషయత్వే నాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభాసానువృత్తి ర్యుక్తా- కించ, తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి సద్వి ద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్ర మపేక్షతే మోక్షఇతి వదన్తీయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి- నైషా జీవన్ముక్తి రాపస్తమ్బేనాపి నిరస్తా- వేదా నిమం లోకమముంచ పరిత్యజ్యాత్మాన మన్విచ్ఛేత్ బుద్ధేక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రై ర్విప్రతిషిద్ధమ్। బుద్ధేచేత్ క్షేమ ప్రాపణ మిహైవ నదుఃఖ ముపలభేత, ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాత మి తి. అనేన జ్ఞానమాత్రా న్మోక్షశ్చ నిరస్తః. అత స్సకలభేదనివృత్తి రూపా ముక్తి ర్జీవతో నసంభవతి- తస్మా ద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మా పరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః- నచ నియోగసాధ్యత్వే మోక్ష స్యానిత్యత్వ ప్రసక్తిః- ప్రతిబన్ధనివృత్తి మాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్- కించ న నియోగేన సాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే- కింతు శబ్దప్ర సృతజ్ఞానైకరస బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానేన- నియోగస్తు తదాపరో క్ష్యజ్ఞానంజనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వ మితి చేత్ కథంవా భవతో௨నభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనో

౧॥ పం॥ ద్విచన్ద్రాదౌ బాధితానువృత్తి ర్దృశ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ద్విచన్ద్ర ౨॥ బాధకధియో బాధకస్య మిథ్యాత్వేంశస్య విరుద్ధధర్మ విషయతయా స్వా ర్థ, తదభావా దైక్యమిత్యర్థః॥ శ్రుతి స్మృతి విరోధమాహ॥ కించేత్యాది నా॥ ౩ విప్రతిషిద్ధం విశేషేణ ప్రతిషిద్ధమ్- బహూనాం బచనానాం- పరం వ్యా ఖ్యాతమ్- పరలోకఫల మిత్యర్థః॥ ఉదాహృత వచన ఫలిత మాహ॥ అనేనేతి॥ జీవన్ముక్తి ఖ్యాపక ముపసంహరతి॥ అతఇతి॥ స్వమతం నిగమయతి॥ తస్మా ది తి॥ పరోక్ష్యేద్య పరిహారః స్వసాధ్యపితుల్యఇత్యాహ॥ నచేతి॥ నివర్త్యాత్మ బన్ధస్య సత్యత్వం స్యా దిత్యాశఙ్క్యాహ॥ కించేతి॥ జ్ఞానద్వార క ఇత్యర్థ పరిహారః- స్వమతే శ్రుతిస్వారస్యం దర్శయితుం కథ మిత్యాది

ప్రతి హేతుత్వమ్ మనోనైర్మల్య ద్వారేణేతి చేత్ - మమాపి త
థైవ. మమతు నిర్మలేమనసి శాస్త్రేణ జ్ఞాన ముత్పాద్యతే, తవ
తు నియోగేన మనసి నిర్మలె జ్ఞానసామగ్రీ వర్తతేతిచేత్, ధ్యా
ననియోగనిర్మలం మనఏవ సాధనమితి బ్రూమః. కేనావగమ్యత ఇ
తిచేత్. భవతోవా కర్మభిర్మనోనిర్మలం భవతి, నిర్మలే మనసి
శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైర్నిరతేతర విషయ విముఖస్యైవ శాస్త్రం
నిరతిశయజ్ఞాన ముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. వివిదిషన్తి యజ్ఞే
నదానేనతపసానాశకేన శ్రోతవ్యోమన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః,బ్రహ్మ
వేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభి శ్శాస్త్రై రితిచేత్ - మమాపి శ్రోత
వ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్,
న చక్షుషా గృహ్యతే నాపివాచా, మనసాతు విశుద్ధేన, హృదామనీ
షా మన సాభిక్లృప్త ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనోని
ర్మలం భవతి, నిర్మలంచ మనో బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానం జనయతీ త్య
వగమ్యతఇతి నిరవద్యమ్- నేదం యదిద ముపాసత ఇత్యుపాస్యత్వం
ప్రతిషిద్ధ మితిచేత్ - నైవమ్. నాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం ప్రతి
షిధ్యతే. అపితుబ్రహ్మణో జగద్వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే- యదిదం
జగదుపాసతె ప్రాణినః, నేదం బ్రహ్మ, తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి, య
ద్వాచా నభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతఇతి వాక్యార్థః- అన్యథా త
దేవ బ్రహ్మ త్వంవిద్ధి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యంచ స్యాత్-
అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేన ధ్యాననియోగేనైవాపరమార్థభూ
తస్య కర్తృత్వస్య ద్రష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూప బన్ధస్య నివృ
త్తిః.

నా ప్రతిబన్ధముఖేన పరిహ్రియతె- స్పష్టమ్. బ్రహ్మవిదిత్యాదౌ వాక్యజన్య
త్వం న స్వారసికమ్. నచక్షుషేత్యాదౌ విశుద్ధమనోజన్యత్వం స్వరసమ్॥ నే
దమిత్యాది॥ యదిద మిత్యత్ర ఇదమంశ తాత్పర్య మిత్యర్థః. ఇదంతా మగ్ర
ఇత్యాది ష్వేదం శబ్దో జగద్వ్యాపిత్వేన ప్రసిద్ధ ఇతి భావః. అనభ్యుదిత మిత
త్యుక్తమ్. అతఏవ తద్బ్రహ్మేత్యాది వాక్య మపి జగద్వైరూప్య పరమితి సిద్ధ
మ్॥ అన్యథేతి॥ స్వవాక్యవిరోధ ఉక్తః. వాక్యాన్తర విరోధ మాహ॥ ధ్యా
నవిధీతి॥ నిగమయతి॥ అతఇతి॥

౯. యదపికైశ్చిదుక్తమ్- భేదాభేదయోర్విరోధో నవిద్యత ఇతి- తదయుక్తమ్- నహి శీతోష్ణ తమః ప్రకాశాదివ ద్భేదాభేదా వేక స్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే- అథోచ్యేత- సర్వంహి వస్తుజాతం ప్ర తీతివ్యవస్థాప్యమ్- సర్వంచ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే- కారణా త్మనా జాత్యాత్మనా చాభిన్నమ్- కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనాచ భిన్నమ్- ఛాయాతపాదిషు విరోధస్సహానవస్థానలక్షణో భిన్నాశ్ర యత్వరూపశ్చ- కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమపినో పలభ్యతే- ప్రత్యుత ఏకమేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే- యథా మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి- నచైకరూపం కించి దపి వస్తు లోకే దృష్టచరమ్- నచతృణాదేర్జ్వలనాదివద భేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యత ఇతి న వస్తువిరోధః- మృత్సువర్ణ × గా ద్యాత్మ నావస్థితస్యైవ ఘట ముకుటఖణ్డ ముణ్డా ద్యాత్మనా చా వస్థానాత్- న చాభిన్నస్య భిన్నస్యచ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చప రప [illegible] ప్రతీతత్వా దైకరూప్యంచేత్ ప్రతీత త్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి ద్వైరూప్యమ ప్యభ్యుపగమ్యతామ్- న హి విస్ఫారితాక్షః పురుషో ఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తుషూప లభ్యమానేషు ఇయంమృదయంఘటః ఇదం గోత్వ మియం వ్య క్తిరితి వివేక్తుం శక్నోతి. అపితు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరిత్యే వ ప్రత్యేతి- అనువృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కారణం జాతిశ్చ, వ్యావృ త్తి బుద్ధి బోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివినక్తిచేత్, నైవమ్- ఏవి

---

౯ ధ్యాననిరోధకాది శాస్త్రమతం దూషయితు ముపక్రమతే॥ యదపీత్యా దినా॥ ప్రథమం [illegible] దూషయతి॥ తదయుక్తమిత్యాదినా॥ శీతోష్ణాదావి వ విరోధః ప్రతీత్యధీన ఇతి భావః॥ తత్ర॥ మిత్యన్తేనాహ॥ సర్వంచేతి॥ ద్వివిధవి రోధస్య ద్వైరూప్య [illegible] పలభ్యం చాహ॥ ఛాయేత్యాదినా॥ [illegible] పానుపలబ్ధి మాహ॥ నచేతి॥ తృతీయ విరోధాభావ మాహ॥ నచేతి॥ వ్యక్తిగతో [illegible] [illegible] దైకస్య [illegible] మిత్యన్తేనాహ॥ నచాభిన్న స్యేతి॥ ప్రతీతత్వమేవ [illegible] పపాదయతి॥ నహీతి॥ మృదయం ఘటఇ త్యాదౌ [illegible] [illegible] సామానాధికరణ్యం [illegible] అనువృత్తి వ్యావృత్తిభ్యాం [illegible] [illegible] [illegible] అనువృత్తి॥ పరిహరతి॥ నైవమితి॥ అనుపలబ్ధిం వివృణోతి॥

స్త్వైకా తానుపలబ్ధేః. నహి సూక్ష్మమపి నిరీక్షమాణై రిద మనువ
ర్తమాన మిదంచ వ్యావర్తమానమితి పురోవస్థితే వస్తున్యాకా
రభేద ఉపలభ్యతే. యథా సంప్రతిపన్నైకస్యై కార్యే విశేషేష్వైకత్వబుద్ధి
రుపజాయతే, తత్రైవ సకారణే సహమాన్యే చైకత్వబుద్ధి రవిశిష్టో
పజాయతే. ఏవమేవ దేశతః కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి
వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ
వస్తు ప్రతీయత ఇతి కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యో శ్చాత్యన్తభేదో
పపాదనం ప్రతీతిపరాహతమ్.— అథోచ్యేత. మృదయం ఘటః ఖణ్డో
గౌరితివ ద్దేవో௨హం మనుష్యో௨హమితి సామానాధికరణ్యా న్నైక్యప్రతీతే
రాత్మశరీర యో రపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్. అత ఇదం భేదాభేదోప
పాదనం నిజసదనని హిత హుతవహ జ్వాలాయిత మితి— తదిదమనాక
లిత భేదాభేదసాధన సామానాధికరణ్యతదర్థయాథాత్మ్యావబోధవిల
సితమ్. తథాహి. అబాధితఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థం వ్యవస్థాపయ
తి. దేవా ద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్యగోచరై స్సర్వైః
ప్రమాణై ర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివ న్నాత్మశరీరయో ర
భేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌ ర్ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్యన
కేనచి త్క్వచి ద్బాధో దృశ్యతే. తస్మా న్నాతిప్రసఙ్గః. అతఏవ
జీవో௨పి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః. అపితు బ్రహ్మాంశత్వేన భిన్నా
భిన్నః. తత్రాభేదఏవ స్వాభావికః. భేద స్త్వౌపాధికః. కథ మవగ
మ్యత ఇతిచేత్. తత్త్వమసి, నాన్యో௨తో௨స్తి ద్రష్టా, అయ మా

సహీతి॥ అకారభేదం కథం భేదః. తదేవ కథ ముపలభ్య ఇత్యత్రాహ॥ యథేతి॥
ఏకత్వబుద్ధి రిత్యస్య త్రైకాల్యానువిద్ధప్రత్యయ ఇత్యర్థః. సమానీయతాయమః, ప్రథ
మనిర్దిష్టే అభేదధీశ్చ, నిర్ది-విశిష్టాకా రానుపలమ్భాత్. ఏవం జాతివ్యక్త్యో
ర్భేదాభేదౌ భవతః. అథ సిద్ధాన్తం తావ దుద్యోతం॥ ఏవమేవేతి॥ అత్యన్తభేదః
అభేదాసహభేదః॥ అతేతి॥ దేవత్వా ద్యాకార జాత్యనాదరే. నైక్య ప్ర
సక్త ఇతి చోద్యమ్. పరిహారః స్ఫుటః. ఏవం లౌకికార్థేషు భేదాభేద ము
క్త్వా వైదికేష్వపి త మాహ॥ అత ఏవేతి॥ అంశత్వేన అంశేనాసేతి. సూ
త్రం స్మారితమ్॥ కథమితి॥ భేదాభేద అభేదస్య స్వాతస్త్వంచ కిం మాన మిత్య
ర్థః. స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్య దభేదపర వాక్యాన్యాహ॥ తత్త్వమితి॥

త్మా బ్రహ్మేత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, బ్రహ్మేమే ద్యావా పృథివీ ఇతి ప్ర
కృత్య బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత। స్త్రీ
పుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యా
థర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే అభేద శ్రవణా
చ్చ—నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానామేకో బహూనాం యో
విదధాతి కామాన్, జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజా వీశనీశౌ, క్రియాగుణై
రాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతు రపరోపి దృష్టః, ప్రధాన
క్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశః, సంసారమోక్ష స్థితిబన్ధ హేతుః, స కా
రణం కరణాధిపాధిపః, తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్న
న్యో ఽభిచాకశీతి, య ఆత్మని తిష్ఠన్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వ
క్తో న బాహ్యం కించన వేద, ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః, ఉత్స
ర్జన్యాతి, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యు మేతీత్యాదిభి
శ్చ భేదశ్రవణా చ్చ జీవపరయో ర్భేదాభేదా వవశ్యాశ్రయణీయా-
తత్ర బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి ఇత్యాదిభి ర్ముక్తదశాయాం జీవ
స్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తి వ్యపదేశాత్, యత్ర త్వస్య సర్వ మా
త్మై వాభూ త్తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదే నేశ్వరదర్శన
నిషేధా, చ్చాభేద స్స్వాభావిక ఇత్యవగమ్యతే- నను చ సోఽశ్నుతే
సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా త
దానీమపి భేదః ప్రతీయతే- వక్ష్యతి చ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణా
దసన్నిహితత్వాచ్చ, భోగమాత్ర సామ్య లిఙ్గాచ్చేతి- నైతజ్జీవమ్-
నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతై రాత్మభేద ప్రతిషేధాత్, సో
ఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి, సర్వైః కా
మైః సహ బ్రహ్మాశ్నుతే, సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యర్థో
భవతి- అన్యథా బ్రహ్మణా సహ త్యప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యే
త- జగద్వ్యాపారవర్జ మిత్యత్ర ముక్తస్య భేదే వవస్థానే సత్యే

దాశత్యాది సూత్ర విషయ మాహ॥ బ్రహ్మేమ ఇతి॥ నానాత్వవ్యపదేశం దర్శ
యతి- నత్వత్యాదినా॥ భేద స్యౌపాధికత్వం కథ మిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥
స్వరూపాపత్త్యర్థే భేదనిషేధా త్పృథక్త్వే॥ సహశ్రుతి॥ పర చోద్యం భో
క్తృ సాహిత్యపరతయా భోగ్యసాహిత్య పరతయా పరిహరతి॥ నైతదితి॥

శ్వర్యన్యూనతా ప్రసజ్యేత. అన్యథా సంప ద్యావిర్భావ స్స్వేన శబ్దాత్ ఇత్యాదిభి ర్విరోధాత్. తస్మా ద్భేదాభేదావేవ స్వాభావికౌ, భేదస్తు జీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం చ బుద్ధ్యాద్యుపాధికృతః. యద్యపి బ్రహ్మ నిరవయవం సర్వగతం చ, తథాప్యాకాశ ఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా బ్రహ్మణ్యపి భేద స్సంభవత్యేవ. న చ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగా ద్భిన్నే బ్రహ్మణి చ తత్సంయోగ ఇతి ఇతరేతరాశ్రయత్వమ్. ఉపాధేస్తత్సంయోగస్య చ కర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్య చానాదిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి. పూర్వకర్మసంబద్ధా జ్జీవాత్ స్వసంబద్ధ ఏవోపాధి రుత్పద్యతే. తద్యుక్తా త్తత్కర్మ. ఏవం బీజాఙ్కురన్యాయేన కర్మోపాధిసంబన్ధ స్యానాదిత్వా న్న దోష ఇతి. అతో జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేద ఏవ స్వాభావికః. భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదవత్ భేదోఽపి స్వాభావికః. ఉపాధీనా ముపాధ్యన్తరాభావాత్. తదభ్యుపగమేఽనవస్థానాచ్చ. అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నస్వభావా ఏవోపాధయ ఉత్పద్యన్త ఇతి.

౧౦ అత్రోచ్యతే. అద్వితీయ సచ్చిదానన్ద బ్రహ్మ ధ్యానవిషయ విధిపరం వేదాన్త వాక్యజాతమితి వేదాన్తవాక్యైకదేశ ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ భేదః ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపి భేదప్రతీత్యుపపత్తేర భేద ఏవ పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్. తత్రాయ ముక్తమ్- భేదాభేదయో రుభయోరపి ప్రతీతిసిద్ధత్వా న్న విరోధ ఇతి. తదయుక్తమ్-

సవిష్టమ్-ఇత్యా బ్రహ్మణి ఉపాధి సంబన్ధా జ్జీవేశ్వరవిభాగాభావ మాశఙ్క్య తా? యద్యపీతి॥ నవేతి॥ స్ఫుటమ్- ఉపాధి తత్సంయోగ కర్మణాం ప్రవాహ స్యానాదిత్వా ఏతస్యాం ఏతదుక్తమితి॥ ఫలితార్థ మాహ॥ అత ఇతి॥ ఉపసం హరతి॥ అతో జీవకర్మేతి।

౧౧ భేదాభేదంత ద్వ్యాఖ్యాన స్యోగాదీ మాతయతి॥ అత్రోచ్యత ఇతి॥ పూర్వం భేదాభేద ప్రస్తావ సంగతి స్థాపనా ఉపాధి॥ అద్వితీయేతి॥ తత్సంబన్ధ ప్రతీత మాహ॥ తత్రేయమితి॥ భేదాభేదం మాశయిత్వా పరోక్షం దృశ. యుక్తి

కస్మాచ్చిత్ కస్యచి ద్విలక్షణత్వం హి తస్మాత్తస్య భేదః తద్విపరీతత్వం
చాభేదః. తయోశ్చ భావాభావరూపయో రేకత్ర కథ
మనుపపత్తేః కో విరోధః. కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభేదః, కా
ర్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భేదః, ఇత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్.
న. వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధం వదతః కిమేకస్మిన్నా
కారే భేదః, ఆకారాన్తరే చాభేద ఇత్యభిప్రాయః, ఉతాకారద్వయయో
గి వస్తుగతావుభావపీతి. పూర్వస్మిన్ కల్పే వ్యక్తిగతో భేదః, జాతిగ
తశ్చాభేద ఇతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతా. జాతిర్వ్యక్తిరితి ద్వైకమేవవ
స్త్వితి చేత్. తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధః పరిత్యక్తః స్యాత్. ఏకస్మింశ్చ
విలక్షణత్వ తద్విపర్యయౌ విరుద్ధావిత్యుక్తమ్. ద్వితీయే తు కల్పే అన్యో
న్యవిలక్షణ మాకారద్వయ మప్రతిపన్నం చ తదాశ్రయభూతం వ
స్త్వితి తృతీయాభ్యుపగమః ప్రతియోగినా మన్యోన్యవైలక్షణ్య మే
వోపపాదితం స్యాత్. నపున రభేదః. ఆకారద్వయ నిరూప్య
మాణా విరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వ మితి
చేత్. స్వస్మా ద్విలక్షణం స్వాశ్రయ మాకారద్వయం స్వస్మిన్వి
రుద్ధధర్మద్వయ సమావేశ నిర్వాహకం కథం భవేత్. అవిలక్షణం
తు కథంతరామ్. ఆకారద్వయ తద్వతోశ్చ ద్వ్యాత్మకత్వాభ్యుపగ
మే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయానవస్థా స్యాత్. నచ సంప్రతిప
న్నైక్య వ్యక్తిప్రతీతివ త్సామాన్యేపి వస్త్వైక్యరూపా ప్రతీతి
రుపజాయతే. యత ఇద మిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ
సర్వ ప్రతీతిః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః. ప్రకార్యంశో

కస్మాదితి॥ ఆకారభేదా దవిరోధ ముపపదతి॥ కారణేతి॥ వికల్ప్య దూషయ
తి॥ నేతి॥ ప్రథమే జాతివ్యక్త్యోః క్రమేణ భేదః, ఉతాభేదః, ఉత భేదాభేదఇతి వి
కల్ప మభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి॥ వ్యక్తీతి॥ ద్వితీయ మాశఙ్క్య దూష
యతి॥ జాతితి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఏకస్మిన్నితి॥ ద్వితీయేత్వితి॥ అత్రచ
వికల్పత్రయ మభిప్రేతమ్. తృతీయవస్తునో ప్రతిపన్నత్వ దూషణం వైలక్ష
ణ్య మేవేతి. అన్యథా త్రిత్వాభావా దితిభావః॥ ఆకారద్వయేతి॥ న హ్యగ్ని
హైమ్న్యోర్జ్వలత్యేకో శీతోష్ణత్వావిరోధ నిర్వాహక ఇత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయ
తి॥ అవిలక్షణమితి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఆకారేతి॥ నహి దృష్టా నుపప
న్నం నామ ప్రత్యక్షా॥ నచేతి॥ స్పష్టమ్. అనేన ప్రథమహేత్వోః అభేదధీశ్చ ని

వ్యక్తిరితి నైకాకారతా ప్రతీతిః- అతఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వం నసమ్భవతి. తస్మా దభేద స్యానన్యథాసిద్ధ శాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూలఏవ భేదప్రత్యయః- నన్వేవంబ్రహ్మణఏవాజ్ఞత్వాత్, తన్మూలాశ్చజన్మజరామరణాదయో దోషాః, ప్రాదుష్యుః- తతశ్చ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్, ఏషఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్- నైవమ్-అజ్ఞానాది దోషాణా మపరమార్థత్వాత్. భవత ఉపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తర మనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యే వోపాధిసంసర్గస్తత్ కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థతఏవ భవేయుః- నహిబ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానా ఉపాధయ స్తచ్ఛిత్త్వా భిత్త్వా వా సమ్బధ్యన్తే. అపితు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్య తస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి- యది మన్యేత, ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మజీవః, స చాణుపరిమాణః, అణుత్వం చావచ్ఛేదకస్య మనసోఽణుత్వాత్, స చావచ్ఛేదోఽనాదిః, ఏవ ముపాధ్యుపహితేంశే సమ్బధ్యమానా దోషాఅనుపహితే పరేబ్రహ్మణి నసమ్బధ్యన్త ఇతి- అయం ప్రష్టవ్యః- కి ముపాధినా చ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః, ఉతాచ్ఛిన్నఏవాణురూపోపాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః, ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపమ్, అథోపాధిసంయుక్తం చేతనాన్తరమ్, అథోపాధిరేవేతి- అచ్ఛేద్యత్వా ద్బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో నకల్పతే- ఆదిమత్త్వం చ జీవస్య స్యాత్- ఏకస్యసతో ద్వైధీకరణంహి చ్ఛేదనమ్- ద్వితీయేతు కల్పే బ్రహ్మణఏవప్రదేశవిశేషేఉపాధిసంబన్ధాదౌపాధికా స్సర్వే దోషా స్తస్యైవ స్యుః- ఉపాధేర్గచ్ఛత్యుపాధినా స్వసంయుక్త బ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగాదనుక్షణ ముపాధిసంయుక్తబ్రహ్మప్రదేశ భేదాత్ క్షణేక్షణే బన్ధమో

గస్తు- కాత్వన్తర నిరాసః ప్రాగుక్తోనుసంధేయః- ఉక్తముపరి ద్రష్టవ్యః॥ అతఏవేతి॥ స్పష్టమ్- నిరవయవత్వా దచ్ఛేద్యమ్-ఛిత్త్వా ఖణ్డయిత్వా-భిత్త్వా ప్రదేశభేదన- యదీత్యాది స్పష్టమ్- జీవకర్తృణా రుపాధి జీవభావయో ర్న్యా సాన్యాన్యాశ్రయ పరిహారా యానాదిశబ్దః॥ అయ మిత్యాది॥ చతుర్థ-పక్షేచ

త్రైవ స్యాతామ్. ఆకర్షణే చాచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణ ఆకర్షణం స్యాత్. నిరంశస్య వ్యాపిన ఆకర్షణం న సమ్భవతీతి చేత్. తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతి పూర్వోక్త ఏవ దోషః స్యాత్. అచ్ఛిన్న బ్రహ్మప్రదేశేషు సర్వోపాధి సంసర్గే సర్వేషాంచ జీవానాం బ్రహ్మణ ప్రదేశత్వైనైకత్వేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. ప్రదేశభేదాదప్రతిసన్ధానే ఏకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతిసన్ధానం న స్యాత్. తృతీయేతు కల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బద్ధేన జీవత్వోపాదానాత్ తదతిరిక్తానుపహిత బ్రహ్మసిద్ధిర్న స్యాత్; సర్వేషు చ దేహేష్వేక ఏవ జీవః స్యాత్. తురీయేతు కల్పే బ్రహ్మణోऽన్య ఏవ జీవ ఇతి జీవభేదస్యోపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్. చరమే చార్వాకపక్ష ఏవ పరిగృహీతః స్యాత్. తస్మాదభేదశాస్త్రబలేన కృత్స్నస్య భేదస్యావిద్యామూలత్వమేవాభ్యుపగన్తవ్యమ్. అతః ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనపరతయైవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యేऽపి ధ్యానవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్య ముపపన్నమితి.

౧౧ తదప్యయుక్తమ్. ధ్యానవిధిశేషత్వేऽపి వేదాన్తవాక్యానా మర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యయోగాత్. ఏతదుక్తం భవతి. బ్రహ్మస్వరూపగోచరాణి వాక్యాని కిం ధ్యానవిధ్యైకవాక్యతాపన్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే, ఉత స్వతన్త్రాణ్యేవ. ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపే తాత్పర్యం న సమ్భవతి. భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిరహా దనవబోధకత్వమేవ. న చ వాచ్యం, ధ్యానం నామ స్మృతిసన్తతిరూపం,

సస్య సత్యథావాచ్ఛేత్తా. స్పష్టమ్. ॥తృతీయేత్వితి॥ జీవేశ్వరభేదో జీవానాం మిథో భేదశ్చ న స్యాతామిత్యర్థః. స్పష్టం. భేదాభేదదూషణముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ స్వమతం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥
౧౧ ధ్యాననియోగపక్షం మీమాంసకాధికరణపూర్వపక్షం దూషయతి॥ తదప్యయుక్తమిత్యాదినా॥ సపరం నిష్ప్రపఞ్చీకరణవాద ఏవేత్యభిప్రాయః. విధిశేషత్వే కథం ప్రామాణ్యయోగః. స్వాతన్త్ర్యేణ వా ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ నచేత్యాది॥ ఏకవాక్యతాం మహావాక్యైకత్వం [illegible]

తచ్చ స్వరూపవైలక్షణ్యనిరూపణీయమితి ధ్యానవిధేః స్వరూపవిశేషాకాఙ్క్షాయామ్, ఇదం సర్వం యదయమాత్మా, బ్రహ్మ సర్వానుభూః, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదీని స్వరూపతద్విశేషాదీని సమర్పయన్తి, తేనైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావే ప్రమాణమితి ధ్యానవిధేస్తన్నిరస్తవ్యవిశేషాపేక్షత్వేపి వా మనో బ్రహ్మేత్యాది దృష్టివిధివదనత్యేనాప్యర్థవిశేషేణ ధ్యానస్యోపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్.

౧౨. అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాత్, ధ్యానవిధిశేషత్వేపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవసానాత్, స్వాతన్త్ర్యేపి బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవ పురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేః, స్వపరనిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాత్ బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీతి ప్రాప్తమ్.

౧౩. తత్ర ప్రతిపద్యతే (తత్తు సమన్వయాదితి) సమన్వయః సమ్యగన్వయః పురుషార్థతయాఽన్వయ ఇత్యర్థః. పరమపురుషార్థభూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాన్వయాత్. తత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిధ్యత్యేవేత్యర్థః.

౧౪. నిరస్తనిఖిలదోషనిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పర

సవిశేషస్య విషయతాసిద్ధిరిత్యాదరస్తు, సఫలతయేతి, స ప్రథమసూత్రవిరోధః. అన్యత్ స్ఫుటమ్.

౧౨ సార్థసంగ్రహం పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥
౧౩ తత్రేతి॥ ప్రతిపద్యత ఇతి ప్రాప్నోతి. సమన్వయశబ్దం విస్తరేణ వ్యాచష్టే॥ సమన్వయ ఇతి॥ అన్వయ సమ్యక్త్వం సన్వయి సమ్యం త్వత్. వాక్యార్థం దర్శయతి॥ పరమేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్.
౧౪ నాయం సర్ప ఇత్యాదివత్ ప్రయోజనపర్యవసానం వదతో మృషావాదినో మతే ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం మీమాంసకపక్షే బ్రహ్మణో సిద్ధస్య త్యాగాద్ దోషసమృద్ధిప్రకారేణ ప్రామాణ్యముపపాద్యతే. తతః ప్రవృత్తినివృత్తిపరస్య విరహేణ పురుషార్థస్య యాభావాదప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయాం స్వాన్ సర్వేషాం సర్వదా సర్వత్ర సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన దుఃఖాసంభిన్నత్వేన చ బ్రహ్మణః పురుషార్థత్వానిక్యం ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్దుఃఖాత్మకత్వేన పురుషార్థత్వవైకల్యం చాభిప్రేత్యాహ॥ నిరస్తేతి॥ రాజకులవాసీ రాజకులప్ర

మహాత్మ్యం బ్రహ్మబోధయ న్వేదాన్తవాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తిపర తావిరహాన్న ప్రయోజన పర్యవసాయీతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః పురుషస్య కౌన్తేయత్వకులానుప్రవేశవత్ ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే.

౧౪. ఏత దుక్తం భవతి- అనాదికర్మరూపా విద్యావేష్టనతిరోహిత పరావరతత్త్వ యాథాత్మ్య స్వస్వరూపావబోధానాం దేవాసుర గన్ధర్వ సిద్ధ విద్యాధర కిన్నర కిమ్పురుష యక్ష రాక్షస పిశాచ మనుజ పశు పక్షి సరీసృప వృక్ష గుల్మలతా దూర్వాదీనాం స్త్రీపున్నపుంసకభేద భిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థిత ధారక పోషక భోగ్యవిశేషాణాం ముక్తానాం స్వస్య చావిశేషేణానుభవన మ్భవేస్వరూప గుణవిభవచేష్టితై రనవధికాతిశయానన్దజననం పరంబ్రహ్మాస్తీతి బోధయదేవ వాక్యం ప్రయోజన పర్యవసాయి- ప్రవృత్తినివృత్తినిష్ఠం తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్యవసాయి.

౧౫. ఏవంభూతం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్, ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీతేతి వేదనాది శబ్దై రుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే- యథా స్వవేశ్మని నిధిరస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్స

సూత స్సదన్తరకౌన్తా- కౌన్తేయాః శ్యాన శ్వేపజీవినా ప్పాశ్చావా-

౧౪ బ్రహ్మణః ప్రథమం పురుషార్థత్వాధిక్యం కథం, కథ మానన్దరూపత్వం, కథం ప్రవృత్తినివృత్త్యోః ప్రయోజన మాన్ద్యం, స్వరూపపరవాక్యస్య పురుషార్థ పర్యవసానం కుతః ప్రత్యక్షం, తదా కథం ధ్యానాదివిధి సాఫల్య మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ అనాదీతి॥ ప్రతిబన్ధవశా త్తస్య పురుషార్థ త్వాజ్ఞానం, న తు త త్త్వైకల్యా దితి భావః- క్షేత్రజ్ఞానం వ్యవస్థిత భోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమ్- స్వరూపేతి సర్వప్రకారైస్సర్వోత్కృష్టమ్- తత్ప్ర స్వవిషయజ్ఞానస్య నిరతిశయానుకూల తాపాదకత్వం బ్రహ్మణ ఆనుకూల్యత్వ మిత్యానన్ద త్వ మిత్యర్థః॥ ప్రవృత్తీతి॥ సుఖలవసాధనమాత్రత్వా ద్దుఃఖానన్తకత్వాచ్చ పురుషార్థత్వ వైకల్య మిత్యర్థః.

౧౫ ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి॥ ఏవంభూతేతి॥ స్వరూపపరాణాం సుఖరూప పరోక్షధీ హేతుతయా పురుషార్థత్వయోః, అపరోక్ష్యాపేక్షయా ధ్యానాదిసాఫల్య మిత్యర్థః. నిదర్శయతి॥ యథేతి॥ నిధి రాజకుమార దృష్టాన్తద్వయం విదధి/ వ్యథా హృదయగత భోగ్యత్వం బ్రహ్మ, బ్రహ్మాస్తీతి జ్ఞాపనాయ-

పశ్చాత్తదుపాదానేన ప్రయతతే. యథాచ కశ్చిద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనాన్నిష్క్రాన్తో మార్గాద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాత స్స్వయం చాజ్ఞాతపితృకః కేనచిద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోఽధిగతవేదశాస్త్రష్షోడశవర్ష స్సర్వకల్యాణగుణాకర స్తిష్ఠన్, పితా తే సర్వలోకాధిపతి ర్గామ్భీర్యౌదార్య వాత్సల్య సౌశీల్య శౌర్యవీర్య పరాక్రమాదిగుణసంపన్న స్త్వామేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతీతి కేనచి దభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతి చేత్, తదానీమేవాహం తావత్ జీవతః పుత్రో మత్పితాచ సర్వసమ్పత్సమృద్ధ ఇతి నిరతిశయ హర్షసమన్వితో భవతి. రాజాచ స్వపుత్రం జీవన్త మరోగ మతిమనోహరద ర్శనం విదితసకలవేద్యం శ్రుత్వాఽవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతి, పశ్చాత్తదుపాదానేన ప్రయతతే, పశ్చాత్తావుభౌ సఙ్గచ్ఛేతే చేతి.

౧౭ యత్పునః పరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తజ్జ్ఞాన మాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసానాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్య వదర్థసద్భావే ప్రామాణ్యమితి. తదసత్. అర్థసద్భావాభావే

తృప్తస్సన్నితి వాక్యస్య తమర్థాన్వయో దర్శితః. తద్యథా హిరణ్యనిధిమ్, అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః, భగవతోఽహం పుత్రః శిష్యః, మాతా పితా భ్రాతా, ... ఏక ఇన్ద్రియ ... ఇత్యాది ప్రామాణ్య సర్వవిధ భోగ్యత్వ జ్ఞాపనాయ ... రాజత్వం ... పుత్రత్వం చోక్తం కుశలవ సమాధినా విషయ పారవశ్యం, భగవత్సకాశ బహిష్కృతత్వం, కర్మజ్ఞానాద్యుపాయానన్వయః, అనన్యశరణ్యత్వ ... హానిః, ఈశ్వరోఽహమిత్యాద్యుక్త స్వాతన్త్ర్యాభిమానాశ్చ వివక్షితా బాలక్రీడేత్యాది పదైః. కేనచిదిత్యాచార్యోక్తిః, ... ఇతి భోక్తృత్వం భోగ్యత్వంచ, సర్వార్థ్యాదినా నిర్వాణమయ ... మాత్రాది గుణజాతం, పితా ఇత్యాదినా భగవత్సకాశ్చ సూచితాః. గామ్భీర్యాదయః స్ఫుటాః. దిదృక్షుః సముత్సుకః ... రాజా చేతి రాజస్థానే ... భగవతి సర్వవిధభోగ్యత్వ సద్భావాత్. అర్థాన్తరమప్యవిరుద్ధమ్. ప్రాగర్థ ... ద్రష్టృ ... ద్వయోః ... ధ్యానవి ... చ సూచితం ప్రయతతే సంగచ్ఛేతే చేతి॥

౧౭ యదిత్యాది స్ఫుటమ్. ... తదసత్॥ పరయాః ... వర్ధితస్య

నిశ్చితే జ్ఞాతో వ్యర్థః పురుషార్థాయ నభవతి-బాలాతురాదీనా మప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా హర్షాద్యుత్పత్తిః. తేషామేవ తస్మిన్నేవ జ్ఞానే విద్యమానే యదర్థాభావనిశ్చయో జాయేత, తత స్తదానీమేవ హర్షాదయో నివర్తేరన్. ఔపనిషదేష్వపి వాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వే తాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థపర్యవసానం నస్యాత్.

౧౮ అతః, యతోవా ఇమానిభూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్య సత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్త కల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయతీతిసిద్ధమ్.

తఇతి విప్రతిపన్నయోః ప్రవర్తకవాక్యవ ద్విధివాక్యమపి ప్రామాణ్యహీనం స్యాత్. అపౌరుషేయత్వాద్ నైతిచేద త్రాపి తుల్యమితి భావః.

౧౮ ప్రకరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ కారణ వాక్యార్థమాహ॥ జగదితి॥ లక్షణవాక్యస్య శోధకార్థత్వ మభిప్రేత్యాహ॥ నిరస్తేతి॥ తదాచిదనవాన్తరత్వం గన్ధశబ్దోక్తమ్. ప్రత్యనీక మిత్యర్థః॥

విషయవాక్యటీకా

ఉతతమాదేశమప్రాక్ష్యః (౬।౧।౩), ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తానుపరోధాత్ (౧।౪।౨౩), తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః (౨।౧।౧౫), సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ (౨।౪।౨౦), అనారబ్ధకార్యే ఏవతు పూర్వే తదవధేః (౪।౧।౧౫), వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ (౪।౨।౧), ఇత్యాదివిషయవాక్యత్వాదనేకేషాం సద్విద్యావాక్యానాం [illegible].

౧ —శ్వేతకేతు హారుణేయ ఆస— హ ప్రసిద్ధ్యర్థః. అరుణపుత్ర స్యోద్దాలకస్య పుత్రః శ్వేతకేతుర్నామ బభూవేత్యర్థః.

౨ —తంహ పితోవాచ, శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం, న వై సోమ్యాస్మత్కులీనో ననూచ్య బ్రహ్మబన్ధురివ భవతీతి— ఉద్దాలకః పితా ద్వాదశవర్ష మనుపనీత మనధీతినం పుత్రం శ్వేతకేతుం ప్రతి హితానుశాసనమాహ- శ్వేతకేతో త్వమిదానీం వసన్నాచార్యకులే బ్రహ్మచర్యం కురు. అస్మత్కులప్రసూతః కోప్యనధీత్య బ్రహ్మబన్ధురివ నభవతి త్వయాభావ్యమిత్యర్థః. యః స్వయమబ్రాహ్మణః సన్ బ్రాహ్మణాన్ బన్ధుత్వేన వ్యపదిశతి స బ్రహ్మబన్ధురిత్యుచ్యతే.

త్వం కాశకాశాదివ ధర్మాబ్రహ్మధర్మార్థ సాధారణమ్. శావితృత్వంతు

౨ —సహ ద్వాదశవర్ష ఉపేత్య, చతుర్వింశతివర్షః సర్వాన్ వేదానధీత్యమహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ—స శ్వేతకేతు ద్వాదశవర్షాస్సన్ గురు ముపేత్య గురుకులే ద్వాదశవర్షాణ్యుషిత్వా సర్వాన్ వేదానధీత్య ప్రాథమతి రాగ్యాసం సాంగవేదాధ్యాయినం మన్యమానః పరిపూర్ణ ఇవ తృణీకృతజగత్త్రయః చతుర్వింశతివర్షః ప్రత్యాగతః.

౩ —తంహ పితోవాచ, శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసి— మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసీతి దంయు త్వస్యాన్యథా స్వకలత్యర్థః.

౪ —ఉత తమాదేశ మప్రాక్ష్యః, యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవ,త్యమతం మతమ్, మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి—అత్ర వ్యాసార్యాః— ఉపప్రకృతాన ఉత తమాదేశ మప్రాక్ష్యఇత్య ఆదేశశబ్దేన ప్రశాసితాభిధీయతే. అత్ర శ్లోకా వాచార్యపాదైరుక్తాః. ధాస్మ్యాగ్యేతిదాహ దిశతి రుత తమాదేశ మప్రాక్ష్య ఇత్యత్రాపి పూర్వ స్వోపదేశం ప్రకటయతి సతాం న ప్రశాస్తిం ఘటనస్తి। నాతగ్రగ్యస్మి తమర్థాన్యగణి ఘటితా కర్తృత్వాకాసా సకమర్, స్వా తాస్యత్వమోపదేశ తపద ముఉత మాదేశవా చోపదేశ్యమ్॥౧॥అత్ర బ్రూమః ప్రశాస్త్రిం వదతి ... తసా వాక్యథోనోపదేశం,శాస్త్ర సోతిప్రసిద్ధో నహి పర ఇహ చాపేక్షితార్థాప్రసక్తిః। యుక్తా సాధారణా శాస్త్రఘటకణి కరణేప్యత్ర వైవక్షితత్వం, శాబ్దత్వం కారకాణాం నను కర..తయా కర్తృరిస్యాత్వసహా॥౨॥ఇతి.

ఆదేశశబ్దే నోపదేశ్య ముచ్యతే. ప్రశాస్త్ర్యర్థ ఉపదేశః. ప్రత్యయార్థః కర్తృత్వమ్. అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్తకారకే ఘఞోవిహితత్వాత్. ఉపదేశ బ్రహ్మాణి కర్మతోప్యుపపన్నత్వ. ప్రశాసనే తు బ్రహ్మ నకర్మ. అపితు కర్తృ. కర్తృవ్యతిరిక్తకారకేహి ఘఞ్ప్రత్యయస్య విధానమ్. నచ ఇగుపధలక్షణ కప్రత్యయ ఉపపద్యతే. స్థితిదేతి కుణప్రతిషేధా దాదేశశబ్ద రూపాసిద్ధేః. నాపి పచాద్యచ్ ప్రత్యయ ఉపపద్యతే. తిధాతో రిగుపధత్వేన ఇగుపధాత్ కి ఇ త్యుపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తిసంభావాత్. అతో ఘఞ్ప్రత్యయాన్తమేవాయ మాదేశశబ్దః. సచ ప్రత్యయః కర్తృవ్యతిరిక్త ఇతి కర్మార్థకత్వ మేవ యుక్తత్వా దుపదేశ్యమేవా దేశశబ్ద వాచ్యమితి.

అత్రోచ్యతే. ప్రశాస్త్ర్యర్థత్వాత్ వ్యాసనతే. ప్రశిష్ట ప్రాచుర్యాత్. అన్యథా స్వరసాన్వయ సంభవాత్. అక్ పూర్వా దిశతి నిరుక్తప్రయోజనవచనే, ఉపపూర్వస్తు నియోజ్యప్రయోజనవచనఇతి హి వ్యాసకారః. నియోక్తరి ప్రయోజనం యస్య తస్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః. ఏవ మన్యత్రాపి. కించ ఉపదేశ్య

బ్రహ్మణో ఽసాధారణమ్. అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానామ్, ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిభి ర్నిరుపాధిక ప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వ శ్రవణాత్. నిరుపాధి కోపదేశ్యత్వం బ్రహ్మణ ఇవ త్వసాధారణ్య మితి చేన్న. ఇష్టప్రాప్త్యనిష్టనివారణ తత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్. యద్యపి సుఖదుఃఖనివృత్త్యాది సాక్షా దుపదేశ్యం స్యాత్, తథాపి సంసారనివృత్తి బ్రహ్మ తదుపాసనానా ముపదేశ్యత్వం సాధారణమ్. ప్రష్టవ్యత్వే కర్తవ్యోపదేశ్యత్వ మర్థసిద్ధమ్. అత ఉపదేశ్యత్వకథనా నైయర్థ్యం చ. నను యేనాశ్రుతమిత్యాది నైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానహేతుతావిశేషిత ముపదేశ్యత్వ మసాధారణ మితి చేత్, తథాపి తాదృశ ముపదేశ్యత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్రష్టవ్యత్వే కార్యచార్థసిద్ధమి త్యనపేక్షి తోపదేశ్యత్వ కథనాద ప్యపేక్షితం ప్రశాసితృత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తమ్. యేనాశ్రుతమి త్యుపాదానత్వసిద్ధిః ప్రశాసితృత్వేన హి నిమిత్తత్వం సిద్ధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరసతి కార్యతవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతః ప్రతిపాదయిషితవస్తు నోపేక్షితాసాధారణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదన ముచితమ్. ఘఞ్ప్రత్యయస్య కరణే త్వ త్పన్నత్వాత్. వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాబ్దికన్యాయేన కర్తృవ్యాపారణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్యతే. అకర్తరీతిసూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షాయాం వినా కర్తర్యసాధుత్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాన్వయస్యం ప్రత్యయార్థస్య తస్య మర్థాన్వయిత్వం చ. ప్రశాసనపక్షే ప్రత్యయార్థస్యాపి ప్రధానభూత ప్రకృత్యర్థాన్వయస్య మర్థాన్వయిత్వం చేతి వైషమ్యమ్. అతః ప్రశాసన మాదేశశబ్దార్థ ఇతి స్వీకర్తుం యుక్తమితి—

యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవతీ త్యత్ర కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతి, ఆత్మని ఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం విదితం భవతీతి ముణ్డక బృహదారణ్యక వాక్యానుసారేణ యేన శ్రుతేన మతేన విజ్ఞాతే నాశ్రుత మమత మవిజ్ఞాతం శ్రుతం మతం విజ్ఞాతం భవతీతి యేనాశ్రుతమితి వాక్య పర్యవసితార్థః. బ్రహ్మస్వరూప సత్తామాత్ర స్యాశ్రుత శ్రుతత్వాది హేతుత్వాభావా దితి ద్రష్టవ్యమ్. అవస్థావిశిష్టతయా అశ్రుతం స్వరూపేణ శ్రుతం భవతీత్యర్థః. అత్ర విజ్ఞాతశబ్దో నిదిధ్యాసన పరః. శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేన తదుపాదానత్వం స్పష్టం భవతి. ప్రశాసితృత్వార్థకే నాదేశశబ్దేన చాత్మస్వరూపం స్పష్టం భవతి. తస్య చ ఆత్మభూత ముపాదానం కిమితి ప్రశ్నస్య ఫలితార్థః. అతఏవ శ్రీవిష్ణుపురాణే యన్మయంచ జగద్బ్రహ్మన్ యతశ్చైతచ్చరాచరమితి శ్లోకే యన్మయమిత్యాత్మస్వరూపం యతశ్చైతచ్చరాచరమి త్యుపాదానం చ పృష్టమ్. అతఏవ సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజా ఇతివాక్యే సదాయతనా ఇతి ఇత

అత్యన్తత్వా, సన్మూలాః సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సత ఉపాదానత్వం చ ప్రతిపాద్యత ఇ
తి ద్రష్టవ్యమ్- అత ఏవాఽహం తా రాజన్, అథాత ఆత్మాదేశా
తి, ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః, ఉభయ మాదిష్టం భవతి అధ్యాత్మం చాధి
దైవతం చ ఇత్యాద్యాదివాదేశశబ్దస్య ఉపదేశార్థకత్వమూహాస్తు న ప్రకాశ
నార్థకత్వమితిశఙ్కా పరాకృతా- అతో జగదుపాదానభూతం జగదాత్మానం
తం పృష్టవానసీత్యర్థః- అత్రేదం తావ నసీత్యనుక్త్వైవ పృష్టవానసీత్యు
క్తవత స్తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా। ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞా
నం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శిన ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రణిపాతాది ప్రసన్నాచార్యోప
దేశ గమ్య ఏవ సోఽర్థః, న ప్రకారాన్తరేణ జ్ఞాతుం శక్య ఇత్యభిప్రాయః-

౬. అన్యజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానాసంభవా దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాసంభ
వం మన్వాన శ్చోదయతి— కథం ను భగవన్స ఆదేశో భవతీతి— హే భగవః
ఈదృశ ఆదేశః కథం భవతీత్యర్థః-

౭. ఉపాదానోపాదేయయో స్తద్భవతి త్వభిప్రాయే ణోత్తర మాహ—
యథా సోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్— య
థా ఉపాదానభూతే మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే తదుపాదేయ ఘటశరావాదికమ్ జ్ఞాతం భ
వతి తద్వది త్యర్థః-

౮. నైయాయికరీత్యా అసదేవ ఘటాది మృత్పిణ్డేన ఉత్పద్యత ఇత
శ్చోపాదానోపాదేయయో ర్భేదాత్ న మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే సర్వమృన్మయానాం
జ్ఞాతత్వం సంభవతీతి మన్వానం ప్రత్యాహ— వాచారమ్భణం వికారో నామధే
యం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్— ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమ్-
కర్మణి ల్యుట్- తేనైవ మృద్ద్రవ్యేణ ఘటశరావాదిలక్షణో వికారో ఘటశరా
వాదినామధేయం చ స్పృశ్యత ఇత్యర్థః- ఆరమ్భణశబ్దస్య నపుంసకలిఙ్గ
వికారనామధేయవిశేషణత్వేపి నపుంసకత్వైకత్వేన ఆరమ్భణమితి నపుంసకైకవ
చనాన్తతా- మృద్ద్రవ్యేణ వికారనామధేయే కస్మై ప్రయోజనాయ స్పృశ్యేతే
ఇత్యత్ర ఆహ॥ వాచేతి॥ ప్రయోజనస్య హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా- వాక్ఛ
బ్దో లక్షణయా వాగాది వ్యవహారపరః- తతశ్చ వాక్పూర్వకోదకానాది
వ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేన నామరూపే స్పృశ్యేతే- మృత్పిణ్డ ఏవ నామరూపభా
గ్భవతీత్యర్థః- అత్రేయద్యపి మృత్పిణ్డ మృన్మయాభేద దర్శనం వాచారమ్భణం
వికార ఇత్యేతావన్మాత్రేణాపి సిధ్యతి, న నామధేయస్యాపి స్పృశ్యత్వం వక్త
వ్యమ్, తథాపి సంజ్ఞాభేదా దుపాదానోపాదేయయో ర్భేదశఙ్కా స్యాత్- త
ద్వ్యుదాసాయ నామాపి మృద్ద్రవ్యేణ స్పృశ్యత ఇత్యుక్తం భవతీతి ద్రష్టవ్య
మ్- కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వే ప్రమాణ మాహ॥ మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్॥
మృన్మయం ఘటాదికం మృత్తికేత్యేవ ప్రమాణప్రతిపన్నం సత గృహ్యత్వా దిత్యర్థః-

౯ —యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం
స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం లోహ మిత్యేవ సత్యమ్— లోహ

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ ॥ ౫॥

యతో వా ఇమానీత్యాది జగత్కారణవాది వాక్యప్రతిపాద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్తహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమ్. ఇదానీం జగత్కారణవాది వాక్యానా మానుమానిక ప్రధానాది ప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే. ఈక్ష

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్. సంగతిమాహ॥ యత ఇతి॥ ప్రథమ ద్వితీయయోః ఉద్దేశలక్షణోక్తి ముఖేన శాస్త్రీ చార్థః శక్తిః పరిహృతా. బ్రహ్మణః పరిత్యక్తాయ తృతీయ చతుర్థయో ర్బాధకత్వాభిధ్యానం ప్రమాణాన్తరా జ్ఞాతత్వ పుమర్థత్వే దర్శితే. ఏవం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యరూప పరీక్ష్యతా పరికరస్థాపనం కృతమ్, అథ తత్పరీక్షా,ఇతి పేటికా సంగతిః. పుమర్థతయా సమన్వయోఽనుపపన్నః, అపుమర్థ ప్రధానాది ప్రతిపాదనాదితి సమన్వయ విషయే వాక్యానా దవాన్తర సంగతి రిత్యర్థః. కారణత్వానువాద లక్షణవాక్యలక్షితత్వాదిదవి ద్వైలక్షణ్య ప్రసిద్ధ్యర్థం తత్ప్రకరణాన్యాని నిరూప్యన్త ఇత్యభిప్రాయేణ యతో వాయి త్యుపాత్తమ్. అగతత్ప్రకరణవాక్య మభిప్రేతమ్॥ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి॥ పరీక్ష్యతా హేతోః ప్రామాణ్యస్య సమర్థితత్వాదితి భావః. ఇత్యాదినా అధ్యాయోఽపి త్యర్థః.

మణి సువర్ణపిణ్డ విశేషః.

౧౦ —యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞాతం స్యా ద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం కార్ష్ణాయసమిత్యేవ సత్యమ్ — నఖనికృన్తనశబ్దేన కృష్ణాయసపిణ్డో లక్ష్యతే. శిష్టం పూర్వవత్.

౧౧ —ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీతి—మయోక్త ఆదేశో మృత్పిణ్డాదివ ద్య ఇత్యర్థః.

౧౨ ఏవ ముక్తః పుత్ర ఆహ—న వై నూనం భగవన్త స్త ఏత దవేదిషుః, యద్యేత దవేదిష్యన్ కథం మే నావక్ష్యన్నితి, భగవాం స్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వితి—భగవన్తః పూజావన్తః మమ గురవః ఏతత్స్వరూపం నజ్ఞాతవన్తః. యద్యేతద్వస్తు తే జ్ఞాతవన్తః—తర్హి గుణవతే మహ్య ముపగతాయ నావక్ష్యన్—తే నాహం న జ్ఞాతవానితి—ఏవ ముపాచ్యమపి గురో స్సర్వజ్ఞత్వం ప్రతి శంకమానో భగవానపి త ముపదిశ త్వితి పితరం ప్రార్థయామా సేత్యర్థః.

౧౩. —తథా సోమ్యేతి హోవాచ—పితా ఉక్త మేవ వదామీ త్యుక్త్వా నిర్ధ్యర్థః.

౧౪. ప్రతిజ్ఞాతస్య ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య సమర్థనాయ జగతో బ్రహ్మైకకారణతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్త ఉద్దాలకో, యథా సో ఒ

తే ర్నాశబ్దమిత్యాదినా.

ఇద మామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే. సదేవ సో మ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యాది. తత్ర సన్దేహః. కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్త మానుమానికం ప్రధానమ్, ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

విషయ మాహ॥ ఇదమితి॥ సంశయ మాహ॥ తత్రేతి॥ ఆనుమానికశబ్దేన పూర్వపక్షబీజ సూచనమ్.

పరాహ్ణ ప్రసారితానాం ఘటశరావోదఞ్చనాదీనాం మృదేకోపాదానతాం ప్రతిపిపాదయిషుః పూర్వాహ్ణే ఏతద్ఘటశరావాదికం మృత్పిణ్డ ఏవాసీదితి ప్రతిపాదయతి, తథా ప్రతిపాదయతి— సదేవ సో మ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమే వాద్వితీయమ్— ఇదం విభక్తనామరూపకం బహుత్వావస్థం జగత్ అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్ ఏకమేవ అవిభక్తనామరూపతయా ఏకత్వావస్థాపన్నం సదద్వితీయం అధిష్ఠాత్రన్తరశూన్యం చ సదేవాసీదిత్యర్థః. అత్ర సచ్ఛబ్దో మానసంబన్ధయోగ్యత్వలక్షణం సత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మని వర్తతే. అయం సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూత పరమాత్మవాచకోఽపి కారణవిషయత్వోపాధ్యాయ త్వాకారణత్వోపయిక గుణవిశిష్ట ప్రకృతి పురుషకాలశరీరకం పరమాత్మాన ముపస్థాపయతి. దేవానా మాజ్యపానా మిత్యాదౌ విశేషవాచ్యాజ్యశబ్దస్య వికృతిషుపృషదాజ్యాదిత్వస్య దాశమికన్యాయ సిద్ధత్వాత్. అత్ర సదేవేత్యేవ కారణ నైయాయికాభిమత ముత్పత్తేః ప్రాగ్ఘటాదేరసత్త్వం వ్యావర్త్యతే. సదేవేత్యేవకారస్య నైయాయికాభిమతోత్పత్తేః ప్రాక్కాలీన కార్యాసత్త్వవ్యావర్తకత్వం, తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి అసత్కార్యవాదిమతేన ప్రతిక్షేప రోత్తరవాక్యసందర్భా దవసేయతే. ఏకమేవేత్యేవకారేణ బహుస్యామితి ప్రత్యమాణకార్య బహుత్వావస్థా వ్యుదస్యతే. తదైక్షత తత్తేజోఽసృజతేత్యుత్తరవాక్య సందర్భే సర్వశక్తేస్తస్యైవ నిమిత్తత్వ కథనాత్ అద్వితీయమిత్యనేన నిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యతే. తత్త్వైక మద్వితీయ మితిపదాభ్యామభిన్ననిమిత్తో పాదనత్వం సిద్ధం భవతి. తత శ్చాయమర్థః. ఇదం బహుత్వావస్థం విభక్తనామరూపం ప్రత్యక్షతయా దృశ్యమానం జగత్ సృష్టేః ప్రాక్ నిమిత్తాన్తరశూన్య మవిభక్తనామరూపతయా ఏకం సచ్ఛబ్దితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః. యద్యపి దానీమపి జగత్సదేవ, తథాప్యవిభక్తనామరూప స్వరూపాపత్తేః సృష్టేః ప్రాగితి అగ్రేశబ్దస్య నానుపపత్తిః. నచ సర్వజ్ఞస్య సూక్ష్మ ప్రకృతి కాల జీవ శరీరక బ్రహ్మశరీరత్వే సచ్ఛబ్దస్య కారణభూతే జగతి సృష్టేః ప్రాక్కాలీన బ్రహ్మత్వ తాదృశత్వేపి సత్తా సంబన్ధభావత్వాభావేనా న కార్యత్వ్యోదాసకత్వం కథమితివాచ్యమ్. సృష్టేః ప్రాక్ సచ్ఛబ్దిత బ్రహ్మణోఽపి బోధిత నైయాయికాభిమతాసత్త్వవ్యావర్తనస్యైవార్థ సిద్ధ

త్వాత్- ఏకమేవేతి చాద్వితీయమిత్యత్ర ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే ప్రమాణం న్తు॥ వక్ష్యమాణత్వాత్। తస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వపరత్వేనైవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి కాలప్రాపకేణ పూర్వ్వాగ్రపదేన తత్రైవ తన్నామ రూపేత్యాకరవాక్యేన నామరూపాత్మకప్రపఞ్చ ప్రాపకేణాత్మనేతి చ విరోధప్రసక్త్యాత్- కించ ఇదం శబ్దనిరతం సర్వం జగత్, సృష్టేః ప్రాగేకమేవాద్వితీయం సదేవాసీదితి పత్త్రో ర్వ్యాఖ్యాతత్వేన సృష్టిప్రాక్కాలే అద్వితీయపదన ద్వితీయాసత్త్వబోధనేపి సృష్ట్యుత్తరకాలం తస్య అసత్త్వ ప్రతిపాదనేన జగతో మిథ్యాత్వాసిద్ధేః ఘటశరావాదికం సర్వం సృష్టేః ప్రాగద్వితీయమిత త్పూర్వ్వమపి వాసీదిత్యుక్త్యా ఘటశరావాదీనాం మిథ్యాత్వప్రతిపాదనాదర్శనాత్- ప్రాగసత్త్వప్రతిపాదనేనాప్యనిత్యత్వమాత్రం సిద్ధ్యేన్నతు మిథ్యాత్వమ్ నచ నేహ నానాస్తీతి వాక్యస్య సృష్ట్యుత్తరకాలమప్యసత్త్వవేదనాన్మిథ్యాత్వసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ సన్నిధానతోపి పరస్య త్వధికరణే తస్య వాక్యస్య బ్రహ్మగతనానాత్వనిషేధపరతయా వ్యాసైరేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్- నన్వనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వమ్, అనిత్యస్య ధర్మిణః అనిత్యత్వమసత్యత్వమితి వాచస్పతిమిశ్రోక్తేః, విద్యారణ్యయతినాపి తథైవోక్తత్వాత్, అనాదిపరమార్థాత్ ప్రాగుక్త తథ్యవగమ్యతే। యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమితి పరాశరస్మరణాత్, అనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వమితిచేత్, తదృశస్య ప్రామాణికస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే నాస్మాకీన స్యప్రతిపక్షస్యాప్యుదిత్యాస్తాం తావత్-

౧౫. సదేవాసీదితి సృష్టిప్రాక్కాలే బ్రహ్మభేద ప్రతిపాదనముఖేన సత్కార్యవాదముక్త్వా తద్విరోధ్యసత్కార్యవాది నైయాయికాభిమతం వాచారమ్భణమిత్యాదినా ప్రతిక్షిప్తమపి కణ్వతః ప్రతిక్షేప్తుం తన్మతముపన్యస్యతి—తద్ధైక ఆహు రసదేవేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్— ఇతి- ఇదం జగదగ్రే సృష్టేః ప్రాగసదేవాసీదిత్యర్థః- నామరూపవిభాగాభావలక్షణస్యతు అసత్త్వస్య సిద్ధాన్తేపి సమ్మతత్వాదాహ॥ ఏకమేవాద్వితీయమితి॥ ప్రాగభావవ్యతిరేకేణ అవస్థాయా వా అవస్థాశ్రయస్య వా కస్యాపి సత్త్వం నాస్తీత్యర్థః- యథా అసదేవేత్యత్ర ఇత్యత్ర సదేవ నాసమస్తం [illegible] సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమితి వాక్యార్థస్య ప్రతిక్షేపకమ్-

౧౬— తస్మాదసతః సజ్జాయత— సదితి భావప్రధాననిర్దేశః- సత్త్వత్యర్థః- యస్మాత్కారణాత్ ఉత్పత్తేః ప్రాగవస్థాశ్రయస్యాప్యభావః, తస్మాద్ధేతోః తస్మాత్ సత్త్వరూపా ఉత్పత్తిర్జాయత, అథవా అసత్యః పర్యవసన్నః సజ్జాయత ఇత్యత్రాడభావ [illegible]

౧౭ తన్మతం ప్రతిక్షిపతి— కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ కథమసతః సజ్జాయేతేతి— కేన ప్రమాణేన అసత ఉత్పత్తిః ప్రతీయతే- తదసదభావ ప్రత్యభిజ్ఞా విరోధప్రమాణ [illegible] అతః కథమసతో

ద్రవ్యస్య సత్త్వం భవేత్. అతః అసత స్సత్త్వ ముత్పత్తి ర్నభవతి. అపితు సత ఏవ ద్రవ్యస్య ప్రథమక్షణావచ్ఛిన్నావస్థాన్తరసంబన్ధ ఏవ ఉత్పత్తి రిత్యర్థః.

౧౮ పరపక్షం ప్రతిక్షిప్య స్వమత ముపసంహరతి— సదేవసో మ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో ఽసృజత— తదేత త్సచ్ఛబ్దవాచ్యం పరం బ్రహ్మ విచిత్రానన్తచిదచిన్మిశ్ర సృష్టిజగద్రూపేణాహం బహుస్యామ్, తదర్థం తేజోఽబన్నాది సమష్టిరూపేణ ప్రకర్షేణ జాయేయేతి సంకల్ప్య తేజ స్సృజత.

౧౯— తత్తేజ ఐక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తదపో ఽసృజత— అత్రాచేతనస్య తేజస ఈక్షితృత్వాసంభవాత్, తేజశ్శబ్దః తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరో ద్రష్టవ్యః. భాష్యకృతా (౧॥౧॥౬) గౌణశ్చే న్నాత్మశబ్దా దితిసూత్రే తేజః ప్రభృతిశబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః. తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి ముఖ్య ఏవేక్షణవ్యపదేశ ఇతిభాషితమ్. తథా (౨॥౩॥౧౪) తదభిధ్యానాదేవతు తల్లిఙ్గా త్స ఇతి సూత్రే తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి శ్రూయమాణ మీక్షణాది తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి భాషితమ్. (౨॥౪॥౧౭) సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే తత్తేజ ఐక్షతేతి తేజశ్శరీరకం పరబ్రహ్మైవాభిధీయత ఇతి భాషితమ్. నచ తత్తేజ ఐక్షతేత్యత్ర తేజశ్శబ్దస్య తేజశ్శరీరకబ్రహ్మపరత్వే తత్తేజోఽసృజతేతి వాక్యేపి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం స్యాత్. నచేష్టాపత్తిః. బ్రహ్మణః సృజ్యత్వాభావా దితి వాచ్యమ్. తేజశ్శరీరక బ్రహ్మణః కార్యత్వేన సృజ్యత్వేన దోషాభావాత్.

౨౦ తేజసో జలహేతుత్వే ఉపపత్తిం దర్శయతి— తస్మా ద్యత్రక్వచ శోచతి స్వేదతేవా పురుషః తేజస ఏవ తద ధ్యాపో జాయన్తే— యత్రక్వచన దేశేవా కాలేవా పురుష స్సంతప్యతే ప్రస్విద్యతే తత్తదా తేజస ఏవా పోఽధిజాయన్త ఇత్యర్థః.

౨౧— తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామ ప్రజాయేమహీతి తా అన్న మసృజన్త— అత్రాన్నశబ్దేన మహాభూతాధికారాత్ పృథివ్యుచ్యతే. సూత్రితం చ (౨॥౩॥౧౩) పృథివీ, (౧౬) అధికారరూప శబ్దాన్తరేభ్య ఇతి. అధికారో మహాభూతాధికారః. రూపం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి. తైత్తిరీయకే అద్భ్యః పృథివీతి శబ్దాన్తరమ్. ఏతత్సూత్ర మన్యత్ర వ్యాకృతమ్.

౨౨ అపా మన్నహేతుత్వే యుక్తి మాహ— తస్మా ద్యత్రక్వచన వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠ మన్నం భవతి— తదేవ తత్రైవే త్యర్థః.

౨౩— అద్భ్య ఏవ తద ధ్యన్నాద్యం జాయతే— తస్మా త్పృథివ్యేకదేశస్య వ్రీహియవాదిలక్షణ స్యాన్నస్య వృష్టి ప్రభవత్వదర్శనాదేవ హేతోః అన్నాద్య మన్నప్రభృతి పృథివ్యా వద్భ్యస్సు మద్భ్య ఏవ జాయత ఇత్యర్థః.

౨౪— తేషాంఖ ల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి. అణ్డజం జీ

వత ముద్దిశ్యమితి— అత్ర జీవ శబ్దో జీవశబ్దనిర్దిష్టానా మేతేషాం భూతానాం తేజోబన్నాని త్రీణ్యేవ బీజా నీత్యర్థః.

౨౩ తద పాపపాదయతి— సేయందేవ తైక్షత హన్తాహ మిమా స్తిస్రో దేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణీతి— అత్ర (౨॥౪॥౨౦) సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే భగవతా భాష్యకృతా, సేయం దేవతేత్యాదివాక్య స్యాయమర్థః, ఏవం సచ్ఛబ్దితా పరదేవతా, ఇమా స్తేజోబన్నరూపా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేన జీవసమష్టివిశిష్టే నాత్మ నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి దేవాది విచిత్రసృష్టిం తన్నామధేయానిచ కరవాణి, తత స్తాసామన్యోన్యసంసర్గ మప్రాప్తానామేషాం తేజోబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యాయైకైకాం త్రివృతంకరవాణీతి భాషితమ్. (౩॥౧॥౫) అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యా మితిసూత్రే హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతా ఇతి తేజోబన్నాని దేవతాశబ్దేన విశేష్యన్త ఇతి భాషితత్వా దత్ర దేవతాశ్యభిమాని దేవతాపరత్వం వక్తవ్యమ్. తత శ్చిమాస్తిస్రో దేవతా ఇత్య స్యాయ మర్థః. స్వస్వాభిమాని దేవతాధిష్ఠితాని తేజోబన్నా నీత్యర్థః. తేజోబన్నాభిమాని దేవతానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్ పరమాత్మనశ్చ సర్వాభిమాని దేవతాత్వసంభవాచ్చ పరమాత్మరూప దేవతా ఇత్యర్థః. పరమాత్మవ్యతిరిక్త దేవతాభ్యుపగమేపి దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠితత్వమే వార్థః. నచ త త్తేజోసృజత తత్తేజ ఐక్షతేత్యాదౌ తేజఆది శబ్దానాం పరమాత్మపరత్వా త్తేజోబన్నావస్థ పరమాత్మనాం తదుపహితత్వావస్థాభేదేన బహుత్వాత్ తేషాం ఇమా స్తిస్రో దేవతా ఇతి దేవతాశబ్దేన పరామర్శస్తు నతు దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠిత పరామర్శిత్వమితి వాచ్యమ్. తత్త్వదస్య పరమాత్మనో జీవస్య ప్రవేశాసమ్భవేన ప్రవేశయోగ్య తేజోబన్నానామేవ అభేదోపచారేణ తత్తయావా దేవతాశబ్దేన నిర్దేశ్యత్వాత్. మహాసిద్ధాన్తే తదైక్షతేతి సర్వజ్ఞత్వమ్ అసృజతేతినిమిత్తత్వం బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం తదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వం సత్యసంకల్పత్వంచ అనేనజీవే నాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం చోక్తం భవతి, జీవేనాత్మనేతి జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః, కింవాస భూత్వా బహుస్యా మయాత్మా ఇతివత్, సార్వజ్ఞ్యాదిగుణకస్య తద్విపరీతాకార జీవైక్యాసంభవాత్ యస్యాత్మా శరీరమిత్యాది వచనా త్తదనుప్రవిశ్యత్యేతత్సఇవ జీవ స్యానుప్రవేశ స్తత్ప్రకారత్వ రీత్యాదిశబ్ద స్యశరీరిపర్యన్తత్వస్య ముఖ్యతయా ఉపపన్నత్వా చ్చాయమే వార్థ ఇతి వ్యాసార్యై రుక్తమ్. నను జీవశరీరకేణమయా ప్రవిశ్య వ్యాకరవాణీత్యర్థో న సంభవతి వ్యాకరవాణీతి తిఙా కర్తుః తభిహితత్వే నానభిహితాధికారవిహిత తృతీయానుపపత్తేః. నచ వ్యాకరణక్రియాకర్తు స్తిఙాభిహితత్వేపి ప్రవేశక్రియాకర్తు రనభిహితత్వాత్ తృతీయా భవిష్యతీతి వాచ్యమ్. తథాహి మయా భుక్త్వా వ్రజామీత్యపి

ప్రయోగ స్సాధుః స్యాత్. ప్రకృతే క్రియాకర్తుః తదభిధానేపి భుజిక్రియాకర్తు ర
నభిహితత్వాత్. సాధ్వనుబిణముకేతి సూత్రే కైయటేన క్త్వాప్రత్యయస్యధా
త్వర్థత్వాత్ పక్త్వౌదనం భుఙ్క్తే దేవదత్తః పక్త్వౌదనం భుజ్యతే దేవద
త్తేనేత్యత్రాపి క్త్వాప్రత్యయేన పాకక్రియా కర్తృకర్తృణా రనభిధానాత్
తృతీయా ద్వితీయే ఋతే న ప్రాప్నుత ఇత్యాశఙ్క్య ఖ్యాతపదవాచ్య క్రియా
విశేష్యత్వాత్ ప్రధాన మితరాతు విశేషణత్వాదప్రధానమ్, తత్క్రియాసా
ధనయోరపి తత్కర్త్రో స్తద్వారకో గుణప్రధానభావః, తత్ర ప్రధాన క్రియాక
ర్త్రభిధానే గుణక్రియాకర్తా రభిహితవత్ ప్రకాశతే, ప్రధానానురోధాత్, గు
ణానాం వృద్ధి క్త్వికస్య స్వరా న్యాయమ్బ్రయోగాచ్చ త్యక్తత్వాదితిచే త్స
త్యమ్. మయేత్యస్య స్వరూపేణ త్యాగః. ఆత్మశబ్దః స్వరూపపరః. యద్య
పి జీవశరీరకం స్వరూపం వ్యాకరణకర్తుః నాభిధ్యతే తథాపి వ్యపదేశివ ద
త్వస్మిన్, బుద్ధ్యా నానాత్వకల్పనేతి న్యాయేన కల్పితభేద మాదాయ అనభి
హితాధికారవిహిత తృతీయోపపత్తిః. ఘటః స్వేన రూపేణ ఇతర వ్యావృ
త్తిం కరోతీత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్. కరోతీతి లిఙా కర్తు రభిహితత్వాత్.
నను తత్ర కరణార్థే తృతీయా, కరణత్వంచ నతేనాభిహిత మితిచేత్, తర్హి
ప్రకృతేఽపి తథాఽస్తు. తేనైతస్యాత్మనః స్వకరణతయానుప్రవేశేపి కర్తృత్వాధిక
రణ సారావల్యుక్తిర్న్యాయమేవాఽర్థః. యద్వా ఆరమ్భణాధికరణే(౨॥౧॥౬అ) అ
నేన జీవే నాత్మనా మదాత్మకజీవే నాత్మతయానుప్రవిశ్య పృథ ద్వ్యతిరేకనా
మరూపభాక్తుర్వాణీతి భాషితత్వేన జీవశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వాభావ
స్యాపి దర్శితత్వా త్తదనుసారేణ జీవనాత్మ్యస్యజీవపవార్థః. ఆత్మశబ్దస్య
శరీరమర్థః. శరీరభూతే నానేనజీవేనాను ప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీ
త్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య శరీరవాచిత్వ మభిప్రేత్యైవ మదాత్మకజీవనేతి భా
షితమ్. ఆత్మతయానుప్రవిశ్యేతి భాష్యస్యాఽయమర్థః. ఆత్మతయేతి హేతౌ
తృతీయా. హేతుత్వంచ ప్రయోజనత్వేన వివక్షితమ్. ఆత్మత్వార్థ మనుప్రవి
శ్య త్యర్థః. ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాభావే ఆత్మత్వాసంభవా చ్ఛారీరానుప్రవి
శ్య సంకల్పయానీతివదతి. యద్వాఽనేనజీవేనాత్మ నానుప్రభూతః వేదీయ
మానోమోదమాన స్తిష్ఠతీత్యత్రేవానేన జీవేనాత్మ నానుప్రవిశ్యేత్యత్రాపి జీ
వాత్మనా ఇత్యేవార్థః. అస్మిన్ పక్షే ఆనేనేతి శబ్దస్య ప్రమాణప్రతిపన్న శ
రీరవర్తిత్వాదినః మచ్ఛరీరభూతేనే త్యర్థః. అనయోః పక్షయో శ్శారీరానుప్ర
విశ్య పరమాత్మన్యం కలయాని, దేవదత్తేన పక్త్వా భుజ్యత ఇత్యత్రేవ ప్రవిశి
క్రియా ప్రయోజకకర్తృ పరమాత్మనా వ్యాక్రియమాణస్య జీవాత్మనః కరణ
తయా తృతీయాసంభవాత్ తృతీయాయాం నానుపపత్తిః. ఇయాంస్తు విశే
షః. నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణ సమానకర్తృత్వావగమా న్నామ
రూపవ్యాకరణాంశే సాక్షా త్కర్తృత్వమ వస్తి. ప్రవేశేతు సర్వవ్యాపకస్య
పరమాత్మనః సాక్షా త్కర్తృత్వాసంభవాత్ ప్రయోజక కర్తృత్వమ్. ఏవంచ

ప్రవేశ నామరూపవ్యాకరణయోః సమానకర్తృకత్వ సంభవాత్ క్త్వాప్రత్యయస్యాపి నానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏతే నాన్తః కరణవిశిష్ట స్యాహమర్థత్వం వదన్తః పర ప్రత్యుక్తాః. బహుస్యామ్, హన్తాహ మిమా ఇతి సంకల్ప సమయే తస్యాభావాదితి ధ్యేయం తావత్.

౨౬ —సేయం దేవ తైక్షత హన్తాహ మిమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవే నాత్మ నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకా మకరోత్— అత్ర త్రివృత్కరణాత్ప్రాక్తనత్వాన్నామరూపవ్యాకరణ స్యార్థానుక్రమానురోధనపాఠక్రమో బాధ్యతే. తత్ర తేజోబన్నదేవ తాసు ఏకైకాం త్రివృతం కృత్వా నామరూపవ్యాకరణ మకరోదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాపకస్య పరమాత్మనః స్వరూపేణ సాపేక్షత్వేన సర్వవస్తుప్రవేశస్య సర్వదా సత్త్వేపి స్వశరీరభూతజీవే నానుప్రవేశస్య పూర్వ మభావాత్ జీవే నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోదిత్యస్య నానుపపత్తిః. చారస్య రాజశరీరత్వాభావా న్నచారేణానుప్రవిశ్యేతి వాక్యసామ్యంచ.

౨౭ —యథాతు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతా స్త్రివృ త్త్రివృదేకైకా భవతి తన్మే విజానీహీతి —దేవతాధిష్ఠితానాం తేజోబన్నానాం త్రివృత్కరణప్రకారం మే నిగదతః శృణ్విత్యర్థః.

౨౮ వ్యాసార్యైరానన్దమయాధికరణే (౧॥౧॥౬౮) అనుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణ స్యానుప్రవేశపూర్వకత్వమవగమ్యతే. తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యత్రానుప్రవేశస్యసృష్టి పూర్వకత్వ మవగమ్యతే. తస్మా త్సమానకర్తృకత్వ మేవ వివక్షితం నపౌర్వాపర్యమపి. అతఏవహి తస్య త్వాష్ట్ర విదధ ద్రూప మేతీతి సృష్ట్యనుప్రవేశయోః సమానకాలీనత్వమపి ప్రతీయతే. అథవా తత్సృష్ట్వా నుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరత్వేన క్రియమాణానుప్రవేశః స్థిత్యర్థోన్యఏవ త్యుక్తమ్. అత్ర వ్యాపకస్యాపి పరమాత్మనోన్తర్యామివిగ్రహద్వారా నుప్రవేశ ఉపపద్యతఇతి కేచిత్. జీవద్వారైవా నుప్రవేశో నస్వత ఇతి కేచిత్. ప్రతివస్తు తత్తద్వస్తుమాత్రపూర్ణ పరమాత్మ కార్యకారిత్వాత్ తత్ర ప్రవిష్ట ఇత్యుక్తిరితి కేచిత్.

౨౯ —యదగ్నే రోహితం రూపం తేజస స్తద్రూపమ్— అగ్నేర్యద్రోహితం స్వరూపం లోహితోభాగో దృశ్యతే తత్త్రివృత్కృతస్య తేజసః స్వరూపమ్.

౩౦ — యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య— అగ్నేర్యచ్ఛుక్లం రూపం తదపామ్. ఏవం యదగ్నేః కృష్ణం తత్పృథివ్యా ఇత్యర్థః.

౩౧ అగ్నే స్తేజోబన్నసముదాయరూపత్వే యావత్తేజోబన్నా వస్థానమున్మీలితం నోపలభ్యః ప్రాప్నో తీత్యత్రాహ— అపాగా దగ్నే రగ్నిత్వమ్ —తేజోబన్నే వ్యవస్థితవ్యవస్థానాత్మక సామగ్రీసన్నిధానే అగ్నిత్వావస్థా పేతా భవతి. అవస్థాన్తరం ప్రాదుర్భవతి.

౧ కిం ప్రాప్తమ్. ప్రధానమితి. కుతః. సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవేతి, ఇదంశబ్దవాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వరజస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి. కారణభూతద్రవ్యస్యావస్థాన్తరాపత్తిరేవహి కార్యతా. అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావంచ కార్యావస్థం, తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థమ్. సత్త్వాదిమయంచ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ కారణమ్. తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమిత్యభిధీయతే. తత ఏవచ కార్యకారణయోరనన్యత్వమ్. తథా సత్యేవైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తిః. అన్యథా యథాసోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేనేత్యాదిమృత్పిణ్డతత్కార్యదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయోర్వైరూప్యంచేతి జగత్కారణవాదివాక్యేన, మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమేవ ప్రతిపాద్యతే. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తరూపేణానుమానవేషమేవేదం వాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్యమానుమానికమేవ.

---

౧ హేతుమాహ॥ సదేవేతి॥ చేతనభోగ్యభూతస్యేతి॥ చేతనస్య కారణత్వాయోగా* న్నేదం వాక్యత్వమితి భావః. ప్రధానత్వసిద్ధ్యర్థమాహ॥ సత్త్వేతి॥ సుఖదుఃఖమోహాన్వయాత్ సత్త్వాదిమయత్వమితి భావః. ద్రవ్యైక్యే కార్యత్వకారణత్వయోః కో భేద ఇత్యత్రాహ॥ వియదాదీతి॥ ఏకత్వబహుత్వవైషమ్యమిత్యర్థః. అస్యైవ కారణావస్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ కారణభూతేతి॥ ఏతః కిం ప్రధానత్వసిద్ధయ ఇత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ గుణసామ్యావస్థం చేత్ కారణమేకత్వాది కథమిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ కదాచిదసత్త్వం నామరూపబహుత్వగుణవైషమ్యవ్యుదాస ఇత్యర్థః. తత ఏవ. త్రిగుణాత్మకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యత్వాత్. నహి విజాతీయయోరనన్యత్వమితి భావః. అనన్యత్వం [illegible]దిత్యత్రాహ॥ తథేతి॥ తథాసతి. అనన్యత్వే సతి. యద్వా ప్రధానకారణత్వే సతి. యుక్త్యన్తరమాహ॥ అన్యథేతి॥ అన్యథా. చేతనకారణత్వే. యద్వా విరూపకారణదార్ష్టాన్తికే సరూపకార్యకారణదృష్టాన్తో న ఘటత ఇత్యర్థః. పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ ఇతీతి॥ మహర్షిణేతి ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతిస్మారితా॥ అనుమానవేషమేవేతి॥ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోర్హేత్వాక్షేపకత్వాదితి భావః.

---

* బ్రహ్మణః కార్యత్వాయోగాత్. ఇతి శ్రీరంగపుస్తకే.

౩ ఇత్యేవం ప్రాప్తే ఉభిధీయతే- ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి. యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి తదశబ్దమ్. ఆనుమానికమ్. ప్రధానమిత్యర్థః. న తత్ జగత్కారణవాది వాక్య ప్రతిపాద్యమ్. కుతః. ఈక్షతేః. సచ్ఛబ్ద వాచ్యసంబంధి వ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతేర్ధాతోః శ్రవణాత్, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి. ఈక్షణక్రియాయోగశ్చాచేతనే ప్రధానే న సంభవతి. అత ఈదృశేక్షణక్షమశ్చేతనవిశేషః సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిః పురుషోత్తమః సచ్ఛబ్దాభిధేయః. తథా చ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణేషు ఈక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే, స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజత, స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణమసృజతేత్యాదిషు.

---

౩ అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్రమవతారయతి॥ ఏవమితి॥ ఈక్షతేరితి॥ అశబ్దస్య కథం శబ్దేన ప్రతిపాదనమిత్యత్రాహ॥ యస్మిన్నితి॥ అబ్భక్ష ఇతివదవధారణం గర్భితమితి భావః. శాస్త్రైకవేద్యం న చేత్ తత్కిం మానాన్తరమిత్యత్రాహ॥ ఆనుమానికమితి॥ పరమాణ్వాద్యవృత్త్యర్థమాహ॥ ప్రధానమితి॥ సూత్రే నఞర్థం వదన్ వాక్యార్థమాహ॥ న తదితి॥ ధాతోరితి॥ శ్తిపేతేరితి త్యక్తమితి భావః. ఏవముక్తిశ్శబ్దస్వారస్యసూచనార్థేత్యభిప్రాయవతోక్తమ్. తస్మిన్వాక్యే ఈక్షతిరిత్యత్రాహ॥ తదైక్షతేతి॥ ధాత్వర్థోఽపి క్రియా, తద్యోగశ్చోదిత ఇత్యత్రాహ॥ ఈక్షణేతి॥ ఈక్షణక్రియావిశేషః సూచిత ఇత్యర్థః. తర్హి కస్యేత్యత్రాహ॥ ఈదృశేతి॥ తదైక్షత, బహుస్యామిత్యనయోరర్థమాహ॥ సర్వజ్ఞః సర్వశక్తిరితి॥ సతో దేవతావిశేషత్వమాహ॥ పురుషోత్తమ ఇతి॥ తథా చేతి॥ ఈక్షణస్య గౌణత్వే అనేకశ్రుతిస్వారస్యభఙ్గ ఇతి భావః.

---

౩ అ— వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణిరూపాణీత్యేవ సత్యమ్— అతస్తేజోబన్నాత్మకత్వాదగ్న్యాదిత్యవస్థాలక్షణా వికారా ఉ గ్న్యాదినామధేయం చ వాచ్యా గ్వ్యవహారసిద్ధయే స్పృశ్యతే- అతస్తేజోబన్నస్వరూపాణ్యాగ్నేరితి సత్యమిత్యర్థః.

౩ ఆ— యదాదిత్యస్య రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాదాదిత్యాదాదిత్యత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణిరూపాణీత్యేవ సత్యం యచ్చంద్రమసో రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాచ్చంద్రాచ్చంద్రత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యం

౪ నను చ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యమ్. సత్యమ్. సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సత్యసంకల్పః పురుషోత్తమస్సూక్ష్మచిదచిద్వస్తుశరీరకః. యథాహ. పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవి ద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. తదేతత్ (౨॥౧॥౪॥) నవిలక్షణత్వా దిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అతస్సృష్టివాక్యాని న ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే. వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే.

౫ యత్తూక్తం, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగా దనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి. తదసత్. హేత్వనుపాదానాత్. యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపాదయితే, సర్వాత్మనా తదసంభవం మన్వానస్య తత్సంభవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానమ్. ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ హ్యనుమానగన్ధాభావోऽవగతః.

---

౪ సత్యమితి కార్యానుగుణ్య మఙ్గీకృతమ్. నతు ప్రధానత్వమ్. నిమిత్తత్వ ముపాదానత్వం వికారాదీనాం సద్వారకత్వం చాభిప్రేత్యాహ॥ సర్వజ్ఞ ఇత్యాది॥ శరీరద్వారాపి ఘటాద్యాత్మనా పరిణామాభావ కులాలాద్యావర్తకం సర్వశక్తిత్వమ్. అత్ర శ్రుతిం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ కిం శరీరత్వమ్, శరీరత్వే శరీరత్వాధీనదోషాశ్చ కిం నస్యురిత్యత్రాహ॥ తదేతదితి॥ అధికరణద్వయాభిధానముక్త్యా మాకర్ణ్యాహ॥ అత్రేతి॥ అత్ర వాక్యతర్కానుగ్రహనిష్కర్షః, తత్రతు బాహ్యతర్కవిరోధపరిహార ఇత్యర్థః.

౫ యత్త్విత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి॥ తదసదితి॥ ఘటపటాదీనా మత్యన్తభేదా దాకారైక్యేనాపి ప్రతిజ్ఞానుపపత్తి మభిప్రేత్య సర్వాత్మనేత్యుక్తమ్. దృష్టాన్తస్య సంభవార్థత్వే నాన్యథాసిద్ధత్వాన్న హేతూపకత్వ మిత్యర్థః. అనుమానరూపత్వ సంభావనాయామపి సాధారణ్యాపి కో నిర్ణాయక ఇత్యత్రాహ॥ ఈక్షత్యాదీతి॥ తద్గత సాధారణ్యస్యాపి నిరస్తత్వా దనుమానగన్ధాభావ ఇత్యుక్తమ్. హేత్వన్తరాణి విశిష్టస్య కారణతయా దత్తోత్తరాణి.

యదగ్నే రోహితంరూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగా దగ్నేరగ్నిత్వం వాచారంభణం వికారో నామధ

అథ స్యాత్- న చేతనగతం ముఖ్య మీక్షణ మిహాభిప్రేతం- అపితు ప్రధానగతం గౌణ మీక్షణమ్- త త్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణ సాహచర్యాత్- భవతి చాచేతనేష్వపి చేతనధర్మోపచారః- యథా వృష్టిప్రతీక్షాః శాలయః, వర్షేణ బీజం ప్రతి సంజహర్షేతి- అతో గౌణ మీక్షణమితి శఙ్కామాశఙ్క్య మనుభాష్య పరిహరతి-

గౌణశ్చే న్నాత్మ శబ్దాత్ ॥౬॥

యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యా త్సతో ఽపీక్షణవ్యపదేశ స్సర్గనియతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణ ఇతి- తన్న- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్-

ఏత దుక్తం భవతి- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం, స ఆత్మేతి చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వోపదేశో ఽయం నాచేతనే ప్రధానే సఙ్గచ్ఛత ఇతి- అత స్తేజోఽబన్నానామపి పరమాత్మ వాత్మేతి తేజః ప్రభృతయోఽపి శబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః- తథాహి హన్తాహమిమా స్తిస్రో దేవతా అనేనైవ నాత్మనానుప్ర

ఉత్తరసూత్రం కుటయితు మీక్షతేర్గౌణత్వం శఙ్కతే॥ అథస్యాదితి॥ తత్తేజ ఇత్యత్ర ప్రాయపాఠో దర్శితః- లోకే శాస్త్రే చ గౌణోక్తిర్దర్శితా [illegible] షేతి- శఙ్కయా అనుత్సూత్రత్వా దనుభాష్య త్యుక్తమ్-

గౌణశ్చే న్నాత్మశబ్దాత్- గౌణత్వ నిర్వాహకం గుణం వదన్ సూత్రం యోజయతి॥ యదుక్తమితి॥

ఆత్మశబ్దోఽపి మృదాత్మక ఇతివ ద్వ్యభిచరీత్యత ఆహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సర్వశబ్ద సంకోచోఽభిప్రేతః- గౌణసాహచర్యం హేతు ముపగ మ్యోక్తం, స ఏవ నేత్యాహ॥ అత ఇతి॥ అతః- చిదచిదాత్మత్వాత్- కథం వాచకత్వ మిత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ వహ్నిత్వం, తేజస్త్వ ముష్ణత్వం పృథివీత్వం చ- సాహచర్యాత్ [illegible]

యం త్రీణిరూపాణీత్యేవ సత్య— పూర్వపక్షః॥

౩౪—ఏవం సర్వస్యాపి ప్రపంచస్య త్రివృత్కృత తేజోఽబన్నరూపత్వ [illegible] దం ప్రసాధ్య ధ్యాత్మ [illegible] ంశానాం సలోహితమజ్జ స్థూలకృశస్య దేహస్య త్రివృత్కృత తేజోఽబన్నాత్మకం ఇంద్రియమనః ప్రాణానాం చ త్రివృత్కృత తేజోఽబన్నాత్మకా [illegible] త్వం ప్రదర్శయితుం ప్రస్తౌతి—యథా తు ఖలు సోమ్య మాస్త్రిప్రాణాదవతా [illegible]

విశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజః ప్రభృతీనాం వక్తృత్వం తత్సామర్థ్యం చేతి. తత్రైవ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేత్యపి ముఖ్య ఏవేక్షణవ్యపదేశః. అత స్థానాహచ ర్యాదపి తద్దైవతేత్యాగ్రి గౌణత్వాశఙ్కా దూరోత్సారితేతి సూత్రాభిప్రాయః.

ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యమ్.

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥ ౭॥

ముముక్షో శ్వేతకేతోః తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధానముపదిశ్య, తన్నిష్ఠస్య, తస్య తావదేవ చిరంయావన్నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతమాత్రాన్తరాయో బ్రహ్మసంపత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశతి. యదిచ ప్రధానమచేతనం కారణముపదిశ్యేత, తదా తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యేత. యథా క్రతురస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసంపత్తిరేవ స్యాత్. నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రమేవంవిధ తావ త్రియాభిహాతి హేతుభూతామచిత్సంపత్తిముపదిశతి. ప్రధానకారణవాదినోఽపి హి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.

ప్రకృతశబ్దానుసారితా. సామానాధికరణ్యాధారాద్దూరోత్సారితా.

అనన్తరసూత్రమవతారయతి ॥ఇతశ్చేతి॥ సచ్ఛబ్దసంకోచే అనుకూలహేతుశ్చాస్తీతి భావః.

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్— తచ్ఛబ్దార్థమాహ॥సదితి॥ శరీరపాతేతి॥ విమోక్ష్యేశ్రుతిరత్ర కస్మాదిత్యాకాఙ్క్షాయా మస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాకాఙ్క్షాయాం చ్ఛరీరాదిసిద్ధమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥యదిచేతి॥ కథమనుపపత్తిరిత్యత్రాహ॥యథేతి॥ అచేతనసంపత్తిస్స్యాం సాధితమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అముత్ర తత్కృత్యం తదనర్థః.

యథా ప్రాప్త్యత్రివృత్తిత్రివృదేకైకాభవతి తన్మేవిజానీహీతి— తజోబన్నాని త్రిగుణభూజ్యమానాని త్రివృత్ ప్రాప్యయథా త్రిధా త్రిధా పరిణమం తేతం పరిణామప్రకారం శృణ్విత్యర్థః.

తెజ— అన్నమశితం త్రేధావిధీయతే— త్రిగుణత్వం జాఠరాగ్నినా పచ్యమానమన్నం స్థవిష్ఠమధ్యమాణిష్ఠరూపేణ త్రేధావిభక్తంభవతి

ఇతశ్చ నప్రధానమ్.

హేయత్వావచనాచ్చ ॥౮॥

యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్, తదా ముముక్షోశ్శ్వేతకేతోస్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వాద్ధేయత్వేనైవోపదేశ్యం స్యాత్. నచ తత్ప్రతీయతే. ప్రత్యుతోపాదేయత్వేనైవ తత్త్వమసి, తస్య తావదేవ చిరమిత్యుపదిశ్యతే.

ఇతశ్చ నప్రధానమ్.

ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్ ॥౯॥

ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి. వాక్యోపక్రమే హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్. తచ్చ కార్యకారణయో

॥ఇతశ్చేతి॥ సదుక్తిర్నతాదాత్మ్యేన సన్నానాయాః కింతు హేయతయేతి శఙ్కాయాం సంగతిః.

హేయత్వావచనాచ్చ— సూత్రార్థఘటకమాహ॥ ప్రత్యుతేతి॥ నహి స్థూలోహమితిధీవన్నిషిధ్యత ఇతి భావః. ఉత్తర హేతుసమాప్త్యర్థశ్చ శబ్దః.

ఉపక్రమప్రాబల్యాదుక్తహేతుదౌర్బల్యశఙ్కాం పరిహరతి— ప్రతిజ్ఞావిరోధాత్— త్వదుక్తమేవాస్మదనుగుణమితి భావః. శబ్దార్థమాహ॥ ప్రధానేతి॥ కథమిత్యత్రాహ॥ వాక్యేతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తచ్చేతి॥ తతోపి

౩౬— తస్యాయస్స్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి, యో మధ్యమస్తన్మాంసం, యోఽణిష్ఠస్తన్మనః— స్థూలాంశః పురీషతామాపద్యతే, మధ్యమాంశస్తు మాంసతాం, అణిష్ఠాంశస్తు మనస ఆప్యాయకతామాపద్యతే, మనసఅహంకారికత్వే నాన్నవికారత్వాభావాదితి భావః॥

౩౭— ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయన్తే, తాసాం యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తన్మూత్రం భవతి, యో మధ్యమస్తల్లోహితం, యోఽణిష్ఠస్స ప్రాణః. తేజోఽశితం త్రేధా విధీయతే, తస్య యస్స్థవిష్ఠో ధాతుస్తదస్థి భవతి, యో మధ్యమస్స మజ్జా, యోఽణిష్ఠస్సా వాక్— తైలఘృతాదికం తేజశ్శబ్దేన సూచ్యతే. మజ్జా అస్థ్యన్తర్గతస్స్నేహరూపధాతువిశేషః. తైలఘృతాదేః పీతస్య సూక్ష్మాంశో వాగాప్యాయక ఇత్యర్థః. శిష్టం పూర్వవత్.

౩౮— అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి— ఉక్తరీత్యా మనఃప్రాణవాచామన్నజలతేజస్సూక్ష్మాంశాప్యాయితత్వాన్మనోఽన్నమయం ప్రాణో జలమయస్తేజోమయీ వాగిత్యర్థః.

రనన్యత్వేన కారణభూత సద్విజ్ఞానాత్ తత్కార్యభూత చేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతత్వమేవోపపాదనీయమ్. తత్తు ప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

స్వాప్యయాత్ ॥౧౦॥

తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ. స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి. సుషుప్తం జీవం సతా సంపన్నం స్వమపీతః స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి. ప్రళయశ్చ స్వకారణే లయః.

---

* మిత్యత్రాహ॥ తత్రైవేతి।

సుషుప్తావపిచ కార్యకారణత్వసంబన్ధ ఇతి సోఽనన్తరం సంగతః— స్వాప్యయాత్— అధ్యాన్తరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ తదేవేతి॥ యత్ర యదా. స్వమపీతశబ్దవివరణం స్వస్మిన్ప్రలీన ఇతి. తతః * మిత్యత్రాహ॥ ప్రశ

౭౯— ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యోపాదానత్వం వక్తుం ప్రవృత్తస్తద్బ్రహ్మాత్మకసకలాచేతనవర్గస్య తదుపాదేయత్వముక్త్వా చేతనవర్గస్యాపి తదుపాదేయతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రస్తౌతి— ఉద్దాలకో హారుణిశ్శ్వేతకేతుం పుత్రమువాచ స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి— స్వప్నాన్తం సుషుప్తిం ప్రతిపాదయతో మమ వాక్యాద్విజానీహీతి పితా పుత్రమాహేత్యర్థః।

౮౦— ఏవం శిష్యావధానార్థం ప్రతిజ్ఞాయాహ— యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ— యత్ర యదా. నామశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. ఏతత్పురుషః ఏష పురుష ఇత్యర్థః.

౮౧— సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి— తదా తస్మిన్ స్వాపకాలే సదేవ సోమ్యేతి ప్రకృతేన సతా సంగతో భవతి

౮౨— తస్యైవ సత్సంపత్తిస్వరూపత్వం స్వపితి నామ నిర్వచనానుగుణం వివృణోతి— స్వమపీతో భవతీతి— అత్ర స్వశబ్దః స్వాత్మవాచీ జీవమాత్రపరః. సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీతి స్థానప్రమాణేన సచ్ఛబ్దస్వశబ్దయోరేకవిషయత్వావశ్యంభావాత్సచ్ఛబ్దస్య చాస్మిన్ ప్రకరణే పరమాత్మవిషయత్వాత్స్వశబ్దోఽపి తత్పర ఏవ. న సుషుప్తేన జీవేన స్వాత్మనః పరమాత్మనస్స్

న చాచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితు మర్హ
తి. స్వమపీతో భవతి. ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః.
చిద్వస్తు శరీరకం తదాత్మకతయా తం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయ
త ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తమ్. తజ్జీవశబ్దాభిధేయం
బ్రహ్మ సుషుప్తికాలేపి ప్రళయకాల ఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభా
వాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి, సతా సోమ్య తదా సంపన్నో
భవతి స్వమపీతో భవతీత్యుచ్యతే. తథా సమానప్రకరణే నామరూ
పపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సం
పరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చనవేద నాన్తరమిత్యుచ్యతే. ఆమో
క్షాజ్జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గా [illegible] విషయజ్ఞా
నోదయః సుషుప్తికాలే హి నామరూపే విహాయ సతా సంపరిష్వక్తః
పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తత్తన్నామరూపో
భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే. యదా సుప్తః స్వప్నం
న కఞ్చన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి, తస్మాద్వా
ఆత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే, తథా, త ఇహ వ్యా
ఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో
వా యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తీతి. తథా సుషుప్తం జీవం, ప్రా
జ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి వదతి.

యశ్చేతి॥ సూక్ష్మదశాపత్తిర్లయః. జాగ్రత్ప్రపఞ్చపరిత్యక్తః పర స్సుషుప్తజీవవి
శిష్టః స్వప్నిన్ లీనః తదవస్థాభేదాదిత్యర్థః. స్వశబ్దస్యాత్మీయాదిపరత్వ
వ్యుదాసార్థం మచేతనపరత్వవ్యుదాసార్థం చేతనపరత్వే చైతన్యార్థం
స్వరూపైక్యశఙ్కావ్యుదాసార్థం చాహ తథేతి॥

స్య కథం జీవం ప్రతిష్ఠాత్వమితి చేదుచ్యతే. దేవమనుష్యాది నామరూపాభిమాన
రాగలోభాద్యనుగుణబహిర్ముఖజ్ఞాన ప్రసరవజ్జాగరితావస్థజీవవిశిష్ట ప
త్వమాత్మా దేవమనుష్యాది నామరూపరాగద్వేషలోభమోహాద్యుపాధికదావస్థ్యం
తదాకారాభిమాన కాలుష్యరహితజీవశరీరకస్యాత్మనస్స్యం తద్భావ ఇత్యర్థః
ఇతి సాహస్ర్యాం (౧॥౧॥౧౦) ఇతి సూత్రే వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతత్వాన్నానుపపత్తిః
అత్రత్యః పూర్వస్య పక్షలక్షణార్థకస్య సకర్మకత్వాదుపలక్షితమితి వ్యాఖ్యా-
రతే— తస్మాదిదం వ్యాఖ్యాతం స్వప్రాప్తితో భవతి— హియాస్మ

తస్మాత్సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ- తదాహ వృత్తికారః- సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి సమ్పత్త్యసంపత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చాహేతి-

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్-

గతిసామాన్యాత్ ॥౧౦॥

ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకానసృజత, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః। అద్భ్యః పృథివీ, తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాది సృష్టివాక్యానాం యా గతిః, ప్రవృత్తిః, తత్సామాన్యాత్, తత్సమానార్థత్వాదస్య- తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే. తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే-

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్-

శ్రుతత్వాచ్చ ॥౧౧॥

జీవవ్యావృత్తీశ్వరానువృత్తిర్గతశ్చ దేవతాదిశేషవిధ్యర్థాః స్సర్వజ్ఞాదిశబ్దాః- వ్యాఖ్యాన్తరవ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ తదాహేతి॥ అసంపత్తి స్సత ఆగమ్యేత్యుక్తో నిర్గమః- అన్యత్రాసంపత్తిర్వా- ఏతత్ బ్రహ్మకారణత్వమ్-

గతిసామాన్యాత్ — ఆత్మశబ్దాదిత్యుక్తత్వాత్ తద్వ్యతిరిక్తవాక్యాన్యాహ॥ ఆత్మేతి॥ తస్య హ వా ఇత్యత్ర చ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి శ్రూయతే- సామాన్యమర్థద్వారకమిత్యాహ॥ తదితి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తేషు చేతి॥

సర్వ ఉపనిషదన్తరేషు, ఇహాపీత్యాహ— శ్రుతత్వాచ్చ— సార్వ

జ్ఞ్యస్వాపితి సాధయతి, తస్మాత్స్వపితీతి శాకటాయనమతే ఇత్యర్థః—యద్యపి ష్వప శయే ఇతి ధాతోర్నిష్పన్నః స్స్వపితిశబ్దః, సతు స్వశబ్దోపపదాదపేః, తథా పృశ్నాయాదినిర్వచనవదర్థవాదరూపముపపద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం- తత్ర జీవస్య పరమాత్మని లయప్రతిపాదనాత్తేజోఽన్నాదివజ్జీవస్యాపి తదుపాదేయత్వాత్తజ్జ్ఞానేన జ్ఞాతత్వముపపాదితం భవతి- అత్ర చ వక్తవ్యముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్

హేతుత్వాధికరణమ్-

శ్రుతమేవ హ్యస్యా ముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్ద వాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయో ర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం, సర్వాధారత్వ, మపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్య సంకల్పత్వంచ- అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర వాణి, సన్మూలా స్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా, యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వంత దస్మి న్త్సమాహితం, తస్మిన్ కామా స్సమాహితాః, ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో

క్తిః సర్వశక్తిత్వ విషయవాక్య తద్దృష్టబలాయుస్యామితి పూర్వమే వోపాత్త- సదాయతనాఇ త్యాధారత్వమ్- ఉక్తగుణక స్యాత్మత్వం దర్శయతి ఐతదా త్మ్యమితి- సత్యకామత్వం యచ్చేతి- అపహతపాప్మత్వాదిక ముక్తమేవ ఆత్మే

౨౨— అస్మిన సోమ్య శుంగేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భి స్సోమ్య శుంగేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛ— శుంగన-కార్యేణ- కారణం విజానీహీత్యర్థః.

౨౩— సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః — అత్ర ప్రజాశబ్దేన సజీవంజగన్నిర్దిశ్యతే- సన్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి పదద్వయం సచ్ఛబ్ద వాచ్యబ్రహ్మణస్సృష్టిలయపరం- ప్రతిష్ఠా నిష్ఠా- పర్యవసానం- లయ ఇతి యావత్- సదాయతనా ఇతి సదాధారత్వముచ్యతే- అనేనజగత్కర్తృత్వంఫలితం- తత్కథమితిచేదిత్థం- ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయ సామర్థ్య గతిసన్నిధి హేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతిపదసన్నిధి హేతుధారకత్వంసి ద్ధ్యతి- ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతిశ్రు తి ధాతూక్తస్థితేః ప్రశాసనధారణాధీనత్వావగమాత్తస్యచప్రశాసనస్య అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామిత్యంతఃప్రవేశపూర్వకత్వావగమాత్సర్వ శాసితృత్వ యస్యాత్మేనాంతఃప్రవేశనశాసనధారణా నామన్యతమోక్తావితరయోః ఫలిత త్వాత్ సదాయతనా ఇత్యనేన ధారకత్వోక్త్యావశ్యంతః ప్రవిశ్యశాసనధార కత్వలక్షణాత్మత్వస్యఫలితత్వాజ్జగచ్ఛరీరకత్వంఫలితం- సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్స ర్వాః ప్రజాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇతిద్వాభ్యాం సదుపాదానకత్వమ్- సదాయతనా ఇత్య నేనసదంతర్యామికత్వమ్- ఉపాదానోపాదేయ భావస్యైకస్మిన్నసిద్ధత్వాత్ప్రజా శబ్దేనాభిహితసంసృష్ట జీవమూర్తిపరామర్శాత్తస్య సదుపాదానక త్వాసంభవాత్ప్ర జాశబ్దేనాపి ప్రజాశరీరకం బ్రహ్మైవోచ్యతే- సదాయతనా ఇత్యత్ర సదంతర్యా మిత్వస్య శరీరభూతచిదచిన్మాత్రనిష్ఠత్వేనచిదచిచ్ఛరీరకబ్రహ్మనిష్ఠత్వాత

విమృత్యు ర్విశోకో విజిఘ త్సోఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసంక ల్ప ఇతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి. నతస్య కశ్చి త్పతిరస్తి లోకే నచే శితా నైవచ తస్య లిఙ్గమ్, సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చి జ్జనితా నచాధిపః, సర్వాణిరూపాణి విచిత్య ధీరః। నామాని కృత్వా భివదన్ యదాస్తే, అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాగ్ం స ర్వాత్మా, విశ్వాత్మానం పరాయణమ్, పతిం విశ్వ స్యాత్మేశ్వర మ్, యచ్చ కించి జ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేపివా। అన్తర్బ హిశ్చ త త్సర్వం వ్యాప్య నారాయణ స్స్థితః, ఏష సర్వభూ తాన్తరాత్మాపహత పాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇ త్యాదీని.

---

1. ఉపాత్తవాక్యానా ముక్తార్థపరత్వం ద్రఢయితుం శ్రుత్యన్తరైస్సంవాద యతి 'తథాచేతి॥ ఉక్తగుణవైశద్యముక్తగుణజ్ఞాపనంచ కృతం భవతి. నతు సూత్రవిషయతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానమ్.

సాస్సదాయతనా ఇతి వాక్యోపక్రమోక్తసృజాశబ్దేన శరీరభూతచేతనాచేతన మూ ర్తిరివాభిధీయతే. తథాసమ్మూలాస్సత్ప్రతిష్ఠా ఇత్యుపాదానస్య ప్రతిపాదక వాక్యవిశిష్టస్యైవోపాదానత్వాత్స చ్ఛబ్దేన సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్ట మువాచ్యతే. సదాయతనా ఇత్య త్రవిశిష్టస్య సతో న్తర్యామిత్వా సంభవాత్సచ్ఛబ్దేన విశి ష్యమాత్రమివా భిధీయతే.

౮౬. ఏవం సుషుప్తస్సంపత్తింజీవస్య ప్రదర్శ్య ప్రయాణకాలేపి స త్సంపత్తిం దర్శయతి— అస్యసోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్— ప్రియతః మ్రియమా ణస్యేత్యర్థః. అత్ర వాఙ్మనసః ప్రకృతికత్వాసంభవా ద్వాగ్వ్యాపారోపరమ హే తుభూతసంశ్లేషవిశేషఏవ వాచో మనసి లయః. మనసః ప్రాణేలయోపి తాదృశఏ వ. మనసికరణగ్రామం ప్రాణే. మనః పురుషేచతంఝటితిమేలయన్ భూతేష్వేనం పరదేవతాయామాత్మని ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రాణాదీనాం సంపన్నాజీవేనసహ తేజశ్శబ్దప్ర తితేషు భూతేషు సంపన్నో భవతి. తతః పరం సుఖదుఃఖానుభవయోగాయోగ్యాన్ నియమ యన జీవానాం భూతసూక్ష్మాణాం పరమాత్మనిసంపత్తి ర్భవతీత్యర్థః.

౮౭— నయఏషోణిమా— తాదృశస్సచ్ఛబ్దితఏషోణిమా అణువద్దుర్విజ్ఞేయః మానాంతరాగోచర ఇత్యర్థః.

౮౮— ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం— ఏషఆత్మా యస్య ఐతదాత్మ్యం. స్వార్థేష్యఞ్.

తస్మాజ్జగత్కారణవాది వాక్యం న ప్రధానాదిప్రతిపాదన యోగ్యమ్. అత స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తి స్సర్వేశ్వరేశ్వరో నిరస్త నిఖిలదోషగన్ధోఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణౌఘ మహార్ణవః పురుషోత్తమో నారాయణ ఏవ నిఖిలజగదేకకారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితమ్.

అత ఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్ర బ్రహ్మవాదోఽపి సూత్రకారేణ అభిప్రేత ఇతి నిరస్తో వేదితవ్యః. పారమార్థికముఖ్యేక్షణాది గుణయోగి జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థాపనాత్. నిర్విశేషవాదేహి

అతబ్ధ స్యాప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥ తస్మాదితి॥ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ నిమిత్తోపాదానభూత స్యేశ్వరత్వ మాహ, సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిభిః. శోధకాభావమాహ, నిరస్తేతి. గుణైశ్వర్య ప్రాచుర్యమాహ తాన్వయ మహార్ణవశబ్దః. పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ చిదచిద్విలక్షణ్య తచ్ఛరీరకత్వపరా వసువాక్యన్యాయస్మారకౌ. గగనాద్యభిహితాకారాయ నిఖిలశబ్దః. సర్వవిధకారణత్వ ఏకశబ్దః.

సూత్రాణాం పరపక్షాననుగుణత్వం ప్రాక్సంక్షిప్తం విస్తరేణాహ॥ అత ఏవేతి॥ వేదితవ్యః. నిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. ॥పారమార్థికేతి॥ అన్యథా ఈక్షిత్వాపారమార్థ్యే రజతవత్. ప్రధానమేవ బ్రహ్మ స్యాదితి భావః. నాపి తుల్యతా, సాక్షిత్వాదిత్యత్రాహ॥ నిర్విశేషేతి॥ వ్యావహారికాపారమార్థ్యే వ్యా

౪౯— తత్సత్యం— సదేవస్యజగతస్సదాత్మకత్వమేవసత్యం ప్రామాణికం

౫౦— స ఆత్మా— ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్సచ్ఛబ్దితస్స ఏతస్యాత్మేత్యర్థః

౫౧— తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి— అత్రత్వంశబ్దనాభిముఖశ్వేతకేతుశబ్దనావర్యవసానవృత్త్యా తదంతర్యామి పరమాత్మాభిధీయతే. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యంతత్వస్య శబ్ద్యాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్సంసారిణి శ్వేతకేతౌ స్థిత్యయుక్తేన తచ్ఛబ్దార్థేన సచ్ఛబ్దితబ్రహ్మణా అభేదానుసంధానాత్. అత్రచ వక్తవ్యముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్. తత్రైవద్రష్టవ్యమ్.

౫౨ ఏవముక్తశ్వేతకేతు సుషుప్తిదశాయాం పరమాత్మనిసంపన్నస్యాప్యనంతరం తత ఉత్థాయాగతస్యాత్ర తత్ర గృహాదుత్థాయాగతస్య హ్యస్మిన్ గృహాదాగతోస్మీతి ప్రతిసంధానవత్సతి సంపన్నోస్మి సత ఆగతోస్మీతి ప్రతిసంధాన ప్రసంగాన్నైతద్విప్రతిసంధేయమితిమన్యమాన ఆహ— భూయ ఏవ భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి— సమ్యగ్జ్ఞాపయత్విత్యర్థః.

౫౩— ఏవం ప్రార్థితః పితా— తథాసౌమ్యేతిహోవాచ—

సాక్షిత్వమ ప్యపారమార్థికమ్- వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమ్, తచ్చ చేతనమితి, ఈక్షతే ర్నాశబ్దమిత్యాదిభిః సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే- చేతనత్వంనామ చైతన్యగుణయోగః- అత ఈక్షణగుణవిరహిణః ప్రధానతుల్యత్వమేవ-

---

వ్యుత్పత్తిరేవ నేతి భావః- సాక్షిత్వం చాపారమార్థికత్వేన హి క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ వేదాన్తేతి॥ ఆరోపితాకారో న తత్త్వవేదకమానవిషయ ఇతి భావః- చేతనత్వ మస్తు, తతః కిమిత్యత్రాహ॥ చేతనత్వమితి॥ న తుల్యత్వం, ప్రధానస్య

౫౪—ఇమాస్సోమ్యనద్యః పురస్తాత్ప్రాచ్యస్స్యన్దన్తే పశ్చాత్ప్రతీచ్యస్తాస్సముద్రాత్సముద్రమేవాపియన్తి సముద్రఏవభవన్తి తాయథా తత్రనవిదురియమహమస్మీతి, ఏవమేవ ఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతఆగమ్య నవిదుస్సతఆగచ్ఛామహఇతి తఇహవ్యాఘ్రోవాసింహోవావృకోవావరాహోవాకీటోవాపతంగోవా దంశోవామశకోవాయద్యద్భవన్తి తదాభవన్తి- సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వంతత్సత్యం సఆత్మాతత్త్వమసిశ్వేతకేతో ఇతి భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథాసోమ్యేతిహోవాచ—యథాగంగాద్యానద్యః పూర్వదిక్ప్రస్థితాః ప్రాఙ్ముఖతయాసముద్రంయాన్తి పశ్చాద్గతిప్రవృత్తాస్సింధ్వాద్యానద్యః ప్రత్యఙ్ముఖతయాసముద్రంయాన్తి పునశ్చసముద్రాత్సముద్రంగచ్ఛన్తి- సముద్రపర్యన్తదశాత్సముద్రమధ్యంగత్వాసముద్రైకీభూతాస్సత్యః ఇయంగంగాహమస్మీత్యేవం ప్రత్యభిజ్ఞాతుమసమర్థాభవన్తి, తథా సుషుప్తికాలే సతిస్థితాఆగతాఇతినప్రత్యభిజ్ఞాతుంసమర్థాః- అపితుప్రాచీనవ్యాఘ్రాదిమాత్రభావమనుసంతధతే- యద్యద్భవన్తి, ప్రబోధాత్ప్రాక్తనాయాంయాంయద్వ్యాఘ్రాదిత్వంప్రాప్నువన్తి, తత్ వ్యాఘ్రాదిత్వం, ఆభవన్తి ఆగత్యభవన్తి- సుషుప్తస్థానాత్పరమాత్మనఆగత్యయథాపూర్వం వ్యాఘ్రాదిభావమనుసన్దధతఇత్యర్థః-

౫౫ అనన్తరం మరణదశాయాం జీవస్యనాశాభావః—అస్యసోమ్యమహతో వృక్షస్యమూలేఽభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేజ్జీవాపేతం వావకిలేదంమ్రియతేనజీవోమ్రియత—ఇతిఖండేనవర్ణితః-

౫౬— యథాసోమ్యపురుషంగంధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయతంతతోఽతిజనే విసృజేత్సయథాతత్రప్రాఙ్వోదఙ్వాధరాఙ్వాప్రధ్మాయీతాభినద్ధాక్షఆనీతోఽభినద్ధాక్షోవిసృష్టః— హేసోమ్యయథాలోకేగంధారేభ్యోజనపదేభ్యః నిబద్ధచక్షుషంకంచిత్పురుషంచోరాగృహీత్వావిజనేవిసృజేయుః- సదిక్ప్రమోహితః ప్రాఙ్ముఖోవాఉదఙ్ముఖోవాఅధోముఖోవా అభినద్ధాక్షఏవతస్కరైరానీతోఽభినద్ధాక్షఏవవిసృష్టఇతివిక్రోశేత్-

కించ నిర్విశేషప్రకాశమాత్రబ్రహ్మవాదే తస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదమ్. ప్రకాశో హి నామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతామాపాదయన్ వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునస్తదుభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివదచిత్త్వమేవ. తదుభయరూపత్వాభావేఽపి తత్క్షమత్వమస్తీతి చేత్, తన్న. తత్క్షమత్వం హి తత్సామర్థ్యమేవ. సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ శ్రుతిప్రామాణ్యాదయమేకో విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్, హన్త తర్హి తత ఏవ, సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వమ్, సకలహేయప్రత్యనీకతేత్యాదయః స్సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వంచ కార్యవిశేషానుగుణత్వమ్. తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయమ్. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకం స్యాత్. కించ నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షానుమానాగమస్వానుభవాస్సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్.

నతుల్యత్వమ్, ప్రకాశరూపత్వాదిత్యత్రాహ॥ కించేతి॥ తత్క్షమత్వమూపగమ్య దూషయతి॥ తన్నేతి॥ తత్క్షమత్వంచ నేత్యాహ॥ శక్తిమత్త్వంచేతి॥ దూషణాన్తరమాహ॥ కించేతి॥ వస్తుత్వం తుచ్ఛవ్యావృత్తిః.

౫౭— తస్య యథాభినహనం ప్రముచ్య ప్రబ్రూయాదేతాం దిశం గన్ధారా ఏతాం దిశం వ్రజేతి స గ్రామాద్గ్రామం పృచ్ఛన్ పణ్డితో మేధావీ గన్ధారానేవోపసంపద్యేత— యథా కశ్చిత్కరుణికః తస్య బంధనం ముక్త్వా ఇత ఉత్తరతో గంధారాః ఏతాం దిశం వ్రజేత్యుక్తః గ్రామాద్గ్రామాంతరం పృచ్ఛన్ పరోపదిష్టమార్గః, మేధావీ శాస్త్రార్థావిస్మరణశీలః, పండితః ఊహాపోహసమర్థమతియుక్తః [illegible]గంధారానేవపునరభిసంపద్యేత ఇత్యర్థః.

౫౮— ఏవమేవేహాచార్యవాన్ పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి— ఏవమాచార్యాద్బ్రహ్మాత్మకస్త్వమసి అతస్త్వదాత్మకతయాఽఽత్మానమనుసంధత్స్వ ఇత్యుపదిష్టస్య తదాత్మకత్వమనుసంధత్త ఏతాదృశానుసంధాననిష్ఠస్య తావానేవ విలంబః యావత్ప్రారబ్ధకర్మారబ్ధశరీరాన్న విమోక్ష్యతే. తదనంతరం తు సద్రూపం బ్రహ్మ సంపత్స్యతే. నవిమోక్ష్యేఽథ సంపత్స్య ఇతి పురుషవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. కదితు తస్య తావదేవ చిరమిత్యత్ర

తస్మాద్ద్వివిధ) చేతనాచేతనాత్మక జగద్రూపేణ బహుస్యా మితీక్షణకర్మః పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధమ్.

ఏవకం సందూష్య స్వపక్షం నిగమయతి॥ తస్మాదితి।

కేచిత్తు ఇత్యధ్యాహారః. తస్యైతావానేవవిలమ్బః, యావత్కర్మభిర్న విముచ్యే అథ తః పరం బ్రహ్మ సంపత్స్య ఇత్యుపాసక స్యానుసన్ధానప్రకారోఽనేన వాక్యే నోచ్యత ఇతి వదన్తి.

౫౯ — తద్ధాస్య విజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి — ఏవం సకృద్వోభోధితః శ్వేతకేతురస్యాద్బాలకస్య వాక్యాత్సద్బ్రహ్మస్వరూపం విజజ్ఞాతవా నిత్యర్థః. వ్యాసార్యోక్త రీత్యా ఉపాసితవానితి వార్థః. ద్విరుక్తిర్వ్యాసమాప్త్యర్థా॥

విషయ॥ ఆనన్దవల్లీ.

౧ — ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్. పరమతత్త్వ హితపురుషార్థ ప్రతిపాదికానన్దవల్లీ ప్రస్తూయతే — బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ — నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయ వస్తూపాసకస్సర్వేభ్య ఉత్కృష్టం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. అసకృదావృత్తిరసకృదుపదేశాత్ (౪॥౧॥౧) ఇత్యధికరణోక్తన్యాయేన వేదనోపాసనాదిశబ్దానామేకార్థత్వాద్బ్రహ్మవిదిత్యత్ర విచ్ఛబ్ద ఉపాసనపరః. తత్క్రతున్యాయేన ప్రాప్యస్యైవోపాస్యత్వాద్బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వకథనాత్తస్యైవోపాస్యత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర బ్రహ్మ, తద్వేదనం, ప్రాప్తిః, ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తమ్.

౨ — కింతద్బ్రహ్మ కీదృశం తద్వేదనం కీదృశీ ప్రాప్తిః కీదృశం చ ప్రాప్యమిత్యాకాంక్షాయాం మంత్రముఖేన వివరీతుం మంత్రముపతారయతి — తదేషాఽభ్యుక్తా — తద్బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఏషా ఋగధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మంత్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. ఏవ మేవ మాన్త్రవర్ణిక (౧॥౧॥౧౬) సూత్రే భాషితమ్.

౩ — సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ। యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్। సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి — జన్మాది (౧॥౧॥౨) సూత్రే యతో వా ఇమానీత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్న జగత్కారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతర వ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్రసత్యపదం నిరుపాధిక సత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తౌ. నామాన్తరభజనార్హావస్థాన్తరయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసంకుచిత జ్ఞానైకాకారమాహ. తేన కదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః. అనన్తపదం దేశకాలవస్తు పరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చానన్త్యమ్. తేన పూర్వపద

త్వంచ వ్యావృత్తకోటిద్వయం విలక్షణాస్సారీచ స్వరూపస్వగుణానిత్యాన్య వృత్తాః. విశేషణానాంవ్యావర్తకత్వాదితి భాషితమ్. సన్వత్ర జ్ఞాన పదస్య విషయావగాహిజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్, స్వరూపస్యాతాదృశ్యాన్వ జ్ఞానమిత్యస్య జ్ఞానగుణకమిత్యర్థః పర్యవసన్నస్స్యాత్తు స్వరూపస్య జ్ఞానత్వమ్. స్వప్రకాశతా రూపజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తంచేత్, స్వరూపస్య జ్ఞానత్వ మాత్రం సిద్ధ్యేన్నతు జ్ఞానగుణకత్వం. నచేష్టాపత్తిః. తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవదితి (౨॥౩॥౨౯॥) సూత్రేచ యథా సత్యం జ్ఞానమితి బ్రహ్మణో జ్ఞానగుణసారతా వజ్ఞానమితి వ్యపదేశ ఇతిభావ్యం విరుధ్యేతేతిచేత్. ఉచ్యతే. స్వప్రకాశత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం. తత్రజ్ఞానత్వాశ్రయత్వమసంకోచాత్స్వరూపతో గుణతశ్చసిద్ధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దప్రతీయమానం బృహత్త్వం యథా స్వరూపతో గుణతశ్చసిద్ధ్యతి తద్వదితి వ్యాసార్యైరుక్తం. వస్తుతస్తు జ్ఞానమిత్యస్యాంతోదాత్తత్వాదర్శ ఆద్యజంతత్వే జ్ఞానగుణకత్వమిత్యర్థః. ప్రజ్ఞానఘనఏవానందమయ ఇతి నిత్యం విజ్ఞానమితి శ్రుత్యన్తరాద్బ్రహ్మణో జ్ఞానస్వరూపత్వమప్యస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్. ఇదమిదం నాన్యత్రేతి పరిచ్ఛేత్తుమశక్యత్వం దేశాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదానీం నాన్యదేతి పరిచ్ఛేదాయోగ్యత్వం కాలాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదం నేతి పరిచ్ఛేదానర్హత్వలక్షణం సర్వవస్తుసామానాధికరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. యద్వా వస్తుస్వభావతః పరిచ్ఛేదో వస్తుపరిచ్ఛేదః. యథా తుల్యకాలత్వేపి తుల్యపరిమాణత్వేపి దశవర్ణ సువర్ణే [illegible] యాకలధౌతాదరపకర్షః. తద్రాహిత్యం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సమాభ్యధికరాహిత్యనిదానభూతో గుణైర్నిరతిశయ ప్రకర్షో వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం భవతీతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతం. నాంతం గుణానాంగచ్ఛంతి తేనానన్తోయముచ్యత ఇతి స్మరణాద్గుణానంత్యమనంతశబ్దార్థః. అత్రరూఢివశాద్వా విశేషనిర్ణయః. నచానంతపదస్య నారాయణవాదినః పుల్లింగత్వం స్యాదితివాచ్యమ్. ఇష్టాపత్తేః. తస్యద్వితీయాంతత్వేన పుల్లింగత్వస్యేష్టత్వాద్ద్వితీయాంతత్వాభావేచ రోచతే దనిహితంగుహాయామిత్యత్ర తచ్ఛబ్దాధ్యాహారప్రసఙ్గాత్. అనధ్యాహారేణాపపన్నే అధ్యాహారస్యాన్యాయ్యత్వాత్. యదివానంతపదయోగ్యార్థస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరహితత్వస్య నారాయణాదన్యత్రాప్రసక్తేర్లిఙ్గపర్యాసశ్ఛప్యవసరాభావః కల్పనీయేత్యుచ్యేత, తదా కిమనేనేతి. అత్రసత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యనేన బ్రహ్మశబ్దార్థో వివృతః. హృదయగుహానిహితత్వ ప్రకారకజ్ఞానప్రతిపాదకేన యోవేద నిహితం గుహాయామిత్యనేన విచ్ఛబ్దార్థ ఉక్తః. పరమే వ్యోమన్ సాక్షాదిత్యంశేన ఆప్నోతి శబ్దార్థ ఉక్తః. సర్వాన్కామాంత్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేత్యనేన ప్రాప్యముక్తమ్. కామ్యంత ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః. ముక్తస్య సర్వవిషయ విరక్తస్య తత్ప్రాప్తి రిక్తకామ్యత్వాసంభవాత్. అథయ ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చస

తాత్పర్యాభావాన్నిత్యాదౌ కామశబ్దస్య కల్యాణగుణేష్వేవ ప్రయోగాత్. విపశ్చిత త్యస్త్విదశ్యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిరుపాధికానన్త్యేన సాఫల్యముదిత సర్వవిషయ జ్ఞానవత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వమ్. అయం చ గుణః నిత్యముక్తాద్యవతారకః. బ్రహ్మా పేక్షయాఽతత్వ్యానాం ఫలదానానాం ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదయితుం బ్రహ్మ ణాసహేతి నిర్దేశః. సహయుక్తేఽప్రధానే ఇతి హి పాణినిస్మృతిః. నచ భాగ్య తాయాం గుణాపేక్షయా బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం ద్యోతయతీతి వాచ్యమ్. శ్రియం స్వతోప్యుచ్చైర్వయమిహ భగవత్[illegible]తీవ త్వరమాత్మాపేక్షయా హితకల్యాణగుణానాం భాగ్యతాతి [illegible]యిత్వే నైతాదృశాప్రా ధాన్యస్య గుణత్వనిదానత్వాభావాత్. అతఏవ[illegible]సహోదనం భుక్తే ఇతి వద్భుక్తిసాహిత్యపరత్వే బ్రహ్మణోఽప్[illegible] ప్రసంగాత్తత్పరిత్య జ్యపయసౌదనం భుక్తే ఇతివ ద్భాగ్యసాహిత్య[illegible]త్వమేవ. నచాత్రపక్షే పరబ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం ద్యోతయతి, భాగ్యసాహిత్యపక్షఏవ భగవతాభా ష్యకృతానమాశ్రితః. ననుతిపుత్ర్యగ్ర్యాతార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి జైమినినా ర్థవశాధీనపాదవ్యవస్థావత్త్వస్య ఋగ్లక్షణతయోక్తత్వాత్సహితస్య పా దాంతరస్థస్య బ్రహ్మణేతి పదా[illegible]నాన్వయోనసంభవతి. తతశ్చబ్రహ్మ ణేతినసహాయోగతృతీయా. అపితు[illegible]భూతలక్షణే తృతీయా. సహేత్యస్య చ యుగపదిత్యర్థః. సర్వాన్ కామాన్యుగపదనుభవతి బ్రహ్మణా బ్రహ్మభూత ఇతియావత్. అతఏవసాంఖ్యే. సాక్షాత్కృతసకలాన్కామానత్రిమితసుఖపదర్థాః విదితో బ్రహ్మరూపేణ జీవన్ముక్తానసంశయ ఇత్యుపబృంహితమితిచేన్న. తేషా మృగ్యగ్రాతార్థవశేన తన్నియతస్య ఉపలక్షణమాత్రత్వాత్. ఉపలక్షణత్వపక్షమభ్యుప గమ్యైవ తదాద్యభాష్యకృతా శిరస్యర్థవశేనవా వృత్తవశేనవా పాదవ్యవస్థేతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. అభియుక్తానాం మంత్రప్రసిద్ధివిషయత్వం మంత్రత్వమితి వదభియుక్తానామృక్త్వద ప్రసిద్ధివిషయత్వమేవఋక్త్వమ్. తతశ్చపాదాన్త స్థానాపి పాదాన్తరస్థపదాన్వయోయుక్తః. బ్రహ్మణేత్యస్య ఇత్థంభూతలక్ష ణత్వేత్రియమాణే బ్రహ్మభూతఇత్యర్థోఽపి నసంభవతి. శ్వేతచ్ఛత్రేణ రాజే త్యాదౌ తథా అదర్శనాత్. త్వదుక్తస్యాస్య వచనస్య భూతార్థత్వం ప్రతి ప్రత్యుత దాహృతత్వాచ్చ ధార్యత్వముక్తపదార్థః. ఇతి శఙ్కా మన్త్ర సమాప్తిద్యోతనార్థః.

౮—సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యుక్తం వస్తుపరిచ్ఛేదలక్షణమానన్త్యం సర్వో పాదానత్వ సర్వాన్తరత్వముఖేన ప్రపంచయతి— తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మ నఆకాశస్సంభూతః— తస్మాదిత్యాదిన బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వ్యవహిత బ్రాహ్మణోక్తం పరామృశ్యతే. ఏతస్మాదితి సత్యం జ్ఞానమిత్యవ్యవహితమం త్రోక్తం పరామృశ్యతే. తతశ్చ మంత్రబ్రాహ్మణోక్తాదేతస్మాదాత్మనఆకాశః స్సృష్ట ఇత్యర్థః.

౯— ఆకాశాద్వాయుః॥ వాయోరగ్నిః॥ అగ్నేరాపః॥ అద్భ్యః పృథివీ— [illegible]

త్రయస్త్రైవ విశ్రుతా ఆవసథాః ఇతి తేజః ప్రభృతిషు ఈక్షణాది శ్రవణాదౌ జాగ్రదాయాతేజఃఅధికారాత్ తత్తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరా ఇతి తేజోఽతస్తథా భాష్యే (౨। ౩।౨౨।) త్యుపకరణోక్తమ్.

౬— పృథివ్యా ఓషధయః। ఓషధీభ్యోఽన్నమ్। అన్నాత్పురుషః—పురుషః శరీరమిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం.

౭— స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః— అయం దేహోఽన్నరసస్య పరిణామః. అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే ... విష్ఠా భాగస్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసమితి ... జాఠరాగ్నిపచ్యమానాన్నసారాంశని ర్వర్తితో మాంసాది మయ ... చ్ఛరీరస్యేతి భావః.

౮— తస్యేదమేవ ... అయం దక్షిణః పక్షః। అయముత్తరః పక్షః। అయమాత్మా। ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా—తస్య దేహరూపస్య పురుషస్య ఇదం ప్రత్యక్షేణోదృశ్యమానశిరః. బాహుద్వయం పక్షౌ. అథ స్కన్ధే గ్రీవాయా నాభిరూర్ధ్వం పరిదృశ్యమానోఽయం మధ్యమో దేహభాగ ఆత్మా. మధ్యం హ్యేషామఙ్గానామాత్మేతి శ్రుతేః. ధారకత్వేన ప్రధానభూత ఇత్యర్థః. ఇదం నాభేరధస్తాత్ పరిదృశ్యమానం చరణద్వయం పుచ్ఛవదా ... ద్వ్యత్పుచ్ఛమిత్యర్థః. అత్ర పురుషశబ్దితమనుష్యాకారః పక్ష్యాదిసాదృశ్యం ప్రతిపత్తిసౌకర్యార్థమితి ద్రష్టవ్యమ్.

౯— తదప్యేష శ్లోకో భవతి—తత్ తస్మిన్నన్నమయే బ్రాహ్మణోక్తే అయం మన్త్రరూపః శ్లోకోఽపి భవతీత్యర్థః.

౧౦—అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే। యాః కాశ్చ పృథివీꣳ శ్రితాః। అథో అన్నేనైవ జీవన్తి। అథైనదపి యన్త్యన్తతః—పృథివ్యాం వర్తమానాస్సర్వాః ప్రజా అన్నాదేవోత్పద్యన్తే. ఉత్పన్నాశ్చాన్నేనైవ జీవన్తి. అన్తతోఽన్తే తత్రైవ లయం యాన్తీత్యర్థః.

౧౧—అన్నꣳ హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే— సర్వభూతోపకారకత్వాదన్నం జ్యేష్ఠమ్. అతః కారణాదాయుర్వేదాదిషు వర్ణితత్వాత్తదేవ సర్వౌషధముచ్యత ఇత్యర్థః. ఓషధీభ్యోఽన్నమిత్యోషధిపరిణామత్వం నిమిత్తీకృత్యాన్నప్రయుక్తమౌషధశబ్దం క్షుధాదిక్షయనిమిత్తతయా శ్రుతిర్వ్యపదిశతీతి ద్రష్టవ్యమ్.

౧౨— సర్వం వై తేఽన్నమాప్నువన్తి। యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే—అన్నే బ్రహ్మదృష్టిం కుర్వన్తః యావదన్నమపేక్షితం తావదన్నం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః.

౧౩. బ్రహ్మదృష్టిహేతుభూతం బ్రహ్మసాదృశ్యమాహ—అన్నꣳ హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే—బ్రహ్మణోఽపి సకలలోకసర్జకతయా సర్వభేషజత్వస్య సత్త్వాదితి భావః.

౧౪—అన్నాద్భూతాని జాయన్తే। జాతాన్యన్నేన వర్ధన్తే— జననవృద్ధిహేతుత్వమన్నబ్రహ్మణోస్సమమిత్యర్థః.

౧౪— అన్నశబ్దస్య నిర్వచనమాహ— అద్యతేఽత్తి చ భూతాని। తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి— జీవనదశాయాం స్వయమద్యతే· నాశదశాయామద్యమానతయా వా విపరీతపరిణామ[illegible]యా వా, అన్నం మృత్యుం తము చేవాహు రన్నమాహు రితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా అత్త[illegible]ంహర్తృత్వం దర్శితవ్యమ్·

౧౫— ఏతస్మాదాకాశాదేరన్నమయశబ్దితస్థూలశరీరపర్యన్తస్య బ్రహ్మణ ఏవాత్మా ఉపాదానం చేత్యేతావతా ఆత్మా ఇత్యపేక్షయా మానందమయ ఏవ స ఆత్మేతి దర్శయితుం స్థూలారుంధతీన్యాయేన స్థూలదేహాన్తర్వర్తినం ప్రాణమయమాత్మత్వేన దర్శయతి· సూక్ష్మారుంధతీం దర్శయితుం ప్రవృత్తః ప్రథమత ఏవ సూక్ష్మాయా అసంభవాత్ ప్రదర్శనాసంభవం పర్యాలోచ్య తత్సమీపవర్తిస్థూలతారకామయమిమామరుంధతీతి ప్రదర్శయతి· తస్యాం స్థూలతారాయాం శ్రోతురరుంధతీత్వబుద్ధ్యావస్థాయాం తత్సమీపవర్తినీం వస్తుతోఽరుంధతీం సూక్ష్మామియమరుంధతీతి ప్రదర్శయతి· సోఽయం స్థూలారుంధతీన్యాయః— తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః— దేహాన్తర్వర్తీ దేహవిన్యాసః ప్రాణమయః స ఏవాత్మేన ఆకాశసంభూత ఇత్యాకాశాది సర్వోపాదానత్వేన తదన్తర్యామిత్వేన నిర్దిష్ట ఆత్మేత్యర్థః· భగవతా భాష్యకృతా అన్యయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ (3।3।17) ఇతి సూత్రే అన్నమయాదనన్తరం ప్రాణమయో ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా, తదనన్తరం ప్రాణమయాదన్తరం మనోమయో, తతో విజ్ఞానమయో, తత ఆనందమయ ఇతి భాష్యతే· అత్ర పంచవృత్తేః ప్రాణస్య ప్రాణనవృత్తి ప్రచురత్వాత్ప్రాణమయత్వమ్·

౧౬— తేనైష పూర్ణః— తేన ప్రాణమయేనాత్మనా అయమన్నరసమయ ఆత్మా పూర్ణ ఇత్యర్థః· వ్యాప్త ఇతి యావత్· సర్వస్యాపి దేహస్య ప్రాణవ్యాప్తత్వాదితి భావః·

౧౭— స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ— ప్రాణమయోఽపి పురుషాకృతిరేవేత్యర్థః·

౧౮— హస్తపాదాద్యభావేన పురుషవిధత్వభ్రాన్తిం వ్యుదస్యతి— తస్య పురుషవిధతాం। అన్వయం పురుషవిధః— తస్యాన్నమయస్య పురుషవిధత్వమనుసృత్య ప్రాణమయోఽపి పురుషవిధ ఇత్యర్థః· తతశ్చ తస్య శిరః పక్షపుచ్ఛాదిమత్తయా పురుషవిధ ఇత్యర్థః·

౨౦— తస్య ప్రాణ ఏవ శిరః। వ్యానో దక్షిణః పక్షః। అపాన ఉత్తరః పక్షః— స్పష్టోఽర్థః·

౨౧— ఆకాశ ఆత్మా— యథాకాశస్థితో నిత్యం వాయుః సర్వత్రగో మహాన్ ఇతి స్మృత్యుక్తరీత్యా వాయుసంచారభూతప్రాణాపానాద్యాధారకత్వాదాకాశస్యాత్మత్వమ్·

౨౨— పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా— పృథివ్యా ఆకాశస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్తస్యాః పుచ్ఛత్వమ్·

౨౩— [redacted] ంశ్చ భవతి। ప్రాణం దేవా అను ప్రాణన్తి। మనుష్యాః పశవశ్చయే— ప్రాణమను ప్రాణన్తి॰ ప్రాణాశ్చేష్టావన్త ఇత్యర్థః॥

౨౪— ప్రాణో హి భూతానామా [illegible] స్మాత్సర్వాయుషముచ్యతే— యస్మాత్సర్వేషాం భూతానాం యావద్ [illegible] ణాయురితి ప్రాణస్యైవ భననిత్యననాదిలక్షణ సర్వభూతాయు [illegible] త ఏవ ప్రాణ ఏవ సర్వేషామాయురిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః॥

౨౫— సర్వమేవత ఆయుర్యన్తి। యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసతే—ఏవంలక్షణం ప్రాణం బ్రహ్మబుద్ధ్యోపాసతే సర్వమాయుః ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః॥

౨౬—ఏవం ప్రాణమయ ఆకాశాద్యన్నమయాన్త రాత్మత్వబుద్ధిమవతాగ్య తాంబుద్ధిం నివర్తయతి— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య— పూర్వస్యాన్నమయస్యాత్మా ఏష ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాప్యాత్మేత్యర్థః॥ శారీరశ్శరీర ప్ర తిసంబంధ్యాత్మేత్యర్థః॥ అనేనాత్మ శబ్దస్యాన్యదూపాధికత్వ భాతీతి ప్యాదస్తు భవతి- తతశ్చాన్నమయప్రాణమయావనాత్మానౌ॰ నత్వన్నమయస్యప్రాణమయ ఆత్మేత్యర్థః॥

౨౭— తయోః అన్నమయ ప్రాణమయయోః క ఆత్మా త్వాకాంక్షాయామాహ— తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్। అన్యోన్తర ఆత్మా మనోమయః — అత్ర మనోమయ ఇత్యత్ర ప్రాచుర్యార్థే మయట్- మనోబుద్ధ్యహంకార చిత్తాఖ్యాంతఃకరణ వృత్తిషు మనోవృత్తేః ప్రచురత్వాత్-

౨౮— తేనైష పూర్ణః॥ స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః—పూర్వవదర్థః॥

౨౯—తస్య యజురేవ శిరః—తస్యాంతఃకరణస్య యజుర్వేదవిషయవృత్తిరతస్యమనోమయస్య శిర ఇత్యర్థః॥ ముఖ్యార్థస్య యజుర్వేదస్య మనస్సంబంధాభావేన మనసశ్శిరస్త్వ రూపణాసంభవాదితి ద్రష్టవ్యం- ఏవముత్తరత్రాపి॥

౩౦— ఋగ్దక్షిణః పక్షః॥ సామోత్తరః పక్షః॥ ఆదేశ ఆత్మా—ఇదం కురు ఇదం మాకార్షీరితి విధినిషేధరూపం బ్రాహ్మణానుశాసనమాదేశ ఇత్యర్థః॥ అత్రతజ్జన్యజ్ఞానహేతుభూతాంతఃకరణస్య వృత్తిరాదేశశబ్దేనోచ్యతే-

౩౧— అథర్వాంగిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా— అథర్వాంగిరోభిర్దృష్టా మంత్రాః ప్రతిష్ఠా హేతుభూతం పుచ్ఛమిత్యర్థః॥ అత్రాప్యథర్వాంగిరస్సు దృష్టస్యజ్ఞానహేతుభూతమనోవ్యాపారపరః॥

౩౨—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। యతో వాచో నివర్తన్తే। అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్। న బిభేతి కదాచనేతి— యస్మాద్బ్రహ్మానందాత్ వాఙ్మనసే ఇంద్రియాణ్యుపలక్షణం ప్రాప్య నివర్తన్తే, తాదృశం బ్రహ్మానందం, [illegible] మనసా [illegible] నమనసా [illegible] అత్ర బ్రహ్మానందస్య [illegible] సర్వప్రతి [illegible] శ్లోక [illegible] ద్రష్టవ్యం॥

౩౩— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య — పూర్వస్య ప్రాణమయ స్య య ఆత్మా స ఏవ మనోమయ స్యాప్యాత్మేత్యర్థః. ఏవం చాన్నమయ ప్రాణమ యమనోమయానామేక ఆత్మేత్యుక్తం భవతి.

౩౪ తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః — అత్ర విజ్ఞానమయో జీవః. స బుద్ధిమాత్రస్మ మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేక ప్రతీతేః.

౩౫— తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః — పూర్వవదర్థః.

౩౬— తస్య శ్రద్ధైవ శిరః। ఋతం దక్షిణః పక్షః। సత్యముత్తరః పక్షః — అత్ర శ్రద్ధాఋతసత్యశబ్దాః జ్ఞానవిశేషపరాః.

౩౭— యోగ ఆత్మా — బ్రహ్మణైక్యానుసంధ ఓమిత్యాత్మానం యుంజీతేతి విహితజ్ఞానవిశేషో యోగశబ్దేనోచ్యతే.

౩౮— మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా — యోగవిరోధినిరసనసామర్థ్యలక్షణం మహః పుచ్ఛమిత్యర్థః. ఏతేషాం శ్రద్ధాదీనాం ఆత్మగుణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తత్తదవ చ్ఛిన్నాత్మస్వరూపం శిరః పక్షపుచ్ఛాదితయా ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. అతస్సర్వస్యానధికరిత్వే స్వావయవైః శిరః పక్షపుచ్ఛాదిరూపేణ పరత్వాత్ప్ర కరణస్యేతి భాష్యస్యనవిరోధః.

౩౯— తదప్యేష శ్లోకో భవతి। విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తనుతేఽపి చ — అత్ర విజ్ఞానమయశబ్ద నిర్దిష్టో జీవః విజ్ఞానశబ్దేనోచ్యతే. ఆత్మస్వరూ పస్య స్వప్రకాశతయా జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వేన చ విజ్ఞానశబ్దేనాభిధానసంభ వాత్. కృత్యల్యుటో బహులమితి పాణినా కర్త్రర్థే ల్యుట్ ఆశ్రీయతే. నంద్యాది త్వం వా ప్రత్యయం విగ్రహేత్యాదినా కర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే. తేన కేవల విజ్ఞానమా త్రపరామర్శే యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి ప్రతిపాదిత కర్తృత్వాసంభవాత్, అంతర్యామి బ్రాహ్మణే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యంది నపాఠగతాత్మ శబ్దస్థానే యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠదర్శనాద్విజ్ఞానశ బ్దో జీవాత్మపరః.

౪౦— విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే। బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే — సర్వే దేవా విజ్ఞానం జీవస్వరూపమేవ, ప్రధానశబ్దో ఫలప్యాదచేతనాత్ప్రత్యగాత్మానో జ్యేష్ఠం, ప్రకృతి వియుక్తిరిత్యుపాసత ఇత్యర్థః.

౪౧— విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేద। తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి। శరీరే పాప్మనో హిత్వా। సర్వాన్కామాన్త్సమశ్నుత ఇతి — యస్తు జీవరూపం బ్రహ్మ వేద తస్మాత్ప్ర త్యగాత్మరూపం ప్రత్యగాత్మస్వరూపాన్న ప్రమాద్యతి చేత్, శరీరే పాప్మనో హిత్వా, ప్ర కృతి రూపేణ ఏవ విద్యమానాన్ పూర్వోక్తాన్, సర్వాన్కామాన్ సమశ్నుతే.

౧ ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణ శ్చేతనభోగ్యభూత జడరూప సత్త్వరజస్తమోమయ ప్రధానా ద్వ్యావృత్తి రుక్తా- ఇదానీం కర్మవశ్యాత్ త్రిగుణాత్మక ప్రకృతిసంసర్గ నిమిత్త నానావిధానన్త దుఃఖసాగర నిమజ్జనే నాశుద్ధా చ్ఛుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మ నోఽన్య న్నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక నిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే-

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥౧౩॥

తైత్తిరీయా అధీయతే- స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయ ఇతి ప్రకృత్య, తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్ । అన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి-

---

౧. అవాన్తరసంగతి మాహ॥ఏవమితి॥

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్— తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాదే రుత్తరత్రోదాహరిష్యమాణత్వా దాత్మశబ్ద వ్యాఖ్యా నోపక్రమవాక్యం స వా ఏష ఇత్యాదిక ముపాత్తమ్-

---

తత్ర—తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య। తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయః। తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః। తస్య ప్రియమేవ శిరః॥ మోదో దక్షిణః పక్షః॥ ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః॥ ఆనంద ఆత్మా। బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా —ఇష్టవస్తుదర్శనజన్యం సుఖం ప్రియం- తల్లాభజన్యం సుఖం మోదః- లబ్ధస్యోపయోగజన్యం సుఖం ప్రమోదః- సుఖాతిశయ ఆనన్దః- న చ మధ్యకాయత్వేన రూపితస్యానందస్య పుచ్ఛత్వేన రూపిత బ్రహ్మణ శ్శేషిత్వాభావేన తస్యైవాత్మత్వేన పుచ్ఛత్వేన చ రూపణం కథమితి వాచ్యమ్- ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః బ్రహ్మత్వ విశేషణ పుచ్ఛత్వం, ఆనందత్వ విశేషణాత్మశబ్దిత మధ్యకాయత్వ మిత్యుపపత్తేః- న చానందరూప బ్రహ్మ స్వరూపస్య కథ మానంద ప్రచురత్వ లక్షణ మానందమయత్వం; ఆనందత్వస్యానంద ప్రచురత్వా భావాదితి వాచ్యమ్- అఖండ స్వరూపస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రియమోద ప్రమోదశబ్ద వాచ్యైః పక్షశిరోరూపితధర్మైః భూతానందమయత్వస్యోపపత్తేః- అత్ర పూర్వేష్వన్నమయాదిషు చతుర్ష్వప్యాత్మత్వ నిరూపితస్య బ్రహ్మణోఽవయవత్వ స్యోక్తస్యానందమయ పర్యాయే నిరూపణం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రాంతస్య బ్రహ్మణ ఏవానందమయ పర్యాయే సమాపన మితి జ్ఞాపనార్థమితి ద్రష్టవ్యం- అతోఽత్రానందమయ ఏవ ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ-

౨ తత్ర సందేహః- కిమయమానన్దమయో బన్ధమోక్షభాజః ప్రత్యగాత్మనో జీవశబ్దాభిలపనీయా దన్యః పరమాత్మా- ఉత స ఏవేతి-

౩ కింయుక్తమ్- ప్రత్యగాత్మేతి- కుతః- తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్- శారీరో హి శరీరసంబన్ధీ జీవాత్మా- నను చ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణ సుఖప్రతిపత్త్యర్థ మన్నమయాదీననుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణ మానన్దమయ ఇత్యుపదిశతి- జగత్కారణంచ తదైక్షతేతీక్షణశ్రవణా త్సర్వజ్ఞ స్సర్వేశ్వర ఇత్యుక్తమ్- సత్య ముక్తమ్- స తు జీవా న్నాతిరిచ్యతే. అనేన జీవే నాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్- సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరమ్-

---

౨. తత్రేత్యాది స్పష్టమ్-

౩. శారీరత్వమస్తు, తతః కి మిత్యత్రాహ॥ శారీరో హీతి॥ అధికరణారమ్భ మాక్షిపతి॥ నను చేతి॥ ప్రకరణావిచ్ఛిత్తిమాహ॥ అనుక్రమ్యేతి॥ ఈక్షావిశేషః క

౪౩—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సంతమేనం తతో విదురితి— పూర్వేషు చతుర్షు పర్యాయేషూదాహృతానాం శ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వ దర్శనాదయమపి శ్లోకః పుచ్ఛవదానందమయ విషయక ఏవ- న తు బ్రహ్మ పుచ్ఛమితి నిర్దిష్ట తదేకదేశవిషయః- తతశ్చ బ్రహ్మశబ్దే నానందమయ ఏవోచ్యతే- ఆనందమయ సదసత్త్వ జ్ఞానాన్మోక్షసంసారౌ భవత ఇత్యర్థః-

౪౪ ఆనందమయరూపస్య బ్రహ్మణ ఆకాశాదివిజ్ఞానమయాంత పదార్థాంతర్యామిత్వేన నిర్దిష్టస్యాప్యాత్మాంతరమస్తి కిమితి శంకాం వ్యుదస్యతి—తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య—పూర్వస్య విజ్ఞానమయాంతపదార్థస్యాత్మభూత ఏష ఆనందమయ ఆత్మా తస్యానన్దమయస్యాత్మత్వోక్తేః తతశ్చానన్యాత్మత్వముక్తం భవతి- న చ పూర్వేషు పర్యాయేషు తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా ఇత్యస్యానన్యాత్మత్వ ప్రతిపాదకత్వాదర్శనాదస్మిన్ పర్యాయే తదాశ్రయణే అర్థవైరూప్యం స్యాదితి శంక్యమ్- పూర్వేషు పర్యాయేషు అనుక్తస్య బ్రహ్మావయవత్వస్యేహ నిరూపణాత్ తస్మాద్వా ఏతస్మాదానందమయా దన్యోంతర ఆత్మేతి నిర్దేశాభావాచ్చ ఏతత్పర్యాయగతస్య తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యానన్యాత్మత్వ మేవార్థః-

యథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఉత్తాపూర్వికావ స్పష్ట శ్చైతన్యస్య జీవ స్యోపపద్యత ఏవ. అతః బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి జీవ స్యావిద్యాసంసర్గవియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయోపదిశ్యతే. అవిద్యావియుక్త స్వరూపస్య లక్షణమిద ముచ్యతే, సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి. తద్రూపప్రాప్తి రేవహి మోక్షః. నహ వై స శరీరస్య సతః ప్రియా[illegible]యో రపహతి రస్తి అశరీరంవావ స న్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతో జీవ స్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా పరికాన్త మానన్దమయ ఇ త్యుపదిశ్యతే.

త మిత్యర్థః॥ ఉక్తేతి॥ ఏవకారోఽస్వారస్యసూచకః. సాక్షిత్వమే వేక్షిత్వ త్వమితి భావః. నను జ్ఞాతస్య నలక్షణాపేక్షా, నిత్యప్రాప్తస్య జ్ఞాతస్య పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య జీవస్య ప్రాప్యత్వం లక్షణోక్తి స్తద్విశేషరూపానన్త్యంచ న యుజ్యత ఇతి పరమాత్మత్వ సిద్ధి రిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ సామానాధికరణ్యబలా ల్లక్షణోక్తి రితి కల్ప్యమ్, ప్రాప్యత్వాది చావిద్యాయుక్తే యుజ్యత ఇత్యర్థః. వియుక్తస్య [illegible] ప్రాప్యత్వం కణ్ఠోక్తంచేత్యాహ॥ తద్రూపేతి॥

---

౮౫ ఆనన్దమయ బ్రహ్మప్రతిపాదనానన్తరం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రమోక్త ప్రాప్తి విశదీకరణార్థం ప్రశ్నానుత్తిష్ఠతి— అథాతో ను ప్రశ్నాః। ఉతావిద్వానముంలోకం ప్రేత్య। కశ్చన గచ్ఛతీ౩। ఆహో విద్వానముం లోకంప్రేత్య। కశ్చిత్సమశ్నుతా౩ ఉ— పూర్వప్రతిపాదనస్య బుభుత్సితాను త్వమత్ర స్పష్ట మాచ్యతే. ఉతా ఇతి నిపాతస్య ఛాందసో దీర్ఘః. అథానపత్యా నితివత్. అవిద్వానితిపదచ్ఛితి ర్వ్యాద్యుదాత్తం స్యాత్. తత్పురుషేతుల్యార్థేతి స్వరశాస్త్. అంతోదాత్తం చేదం పదమ్. ఉత విద్వానితి చ్ఛేదః. అవిప్రకృష్ట హృదయాదిస్థానస్థం అనవచ్ఛిన్నంచ బ్రహ్మ ఉపాసీనో విద్వాన్ ఇమితః ప్రేత్యాముంలోకం పరమేవ్యోమ న్నిత్యుక్తం గచ్ఛతి కింస్విత్ వా? ఇతి. ఉత గచ్ఛన్నపి ముక్తోవ బ్రహ్మప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఆహో విద్వాన్సమశ్నుత ఇతి [illegible] నివశితమ్. అయమర్థః. కశ్చిదహం గృహేసా పాణిపాద విద్వానముం లోకం [illegible] తో గృహీతం బ్రహ్మసుఖమశ్నుతే కిం ప్రశ్నః. ఉత బ్రహ్మస్వరూప[illegible]ప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం శాస్త్రోక్త విశ్వరూపాః కతిచిత్ స్వరూపభేదసద్భావ విషయాః ప్రశ్నాబహువచన వివక్షితాః— ఏతత్సర్వం జ్ఞాత్వా వృ్యుపాసనే విధ్యాతి (౧॥౧॥౩[illegible])

[illegible] నన్దమయః

౮ తథాహి- శాఖాచన్ద్రన్యాయేన ఆత్మస్వరూపం దర్శయితుమ్ అన్నమయః పురుష ఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య, తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తి ప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతం మన, స్తదన్తరభూతాంచ బుద్ధిం, ప్రాణమయో మనోమయో విజ్ఞానమయ ఇతి తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ నిర్దిశ్య, సర్వాన్తరభూతం జీవాత్మానమ్ అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్య, అన్తరాత్మపరమ్పరాం సమాపయతి- అతో జీవాత్మస్వరూపమేవ బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ, తదేవానన్దమయ ఇత్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే-

---

౮. న వియుక్తవిషయత్వమ్, అన్నరసమయాద్యన్తరత్వ విజ్ఞానమయాన్యత్వాపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వైః పరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ-(తథాహీతి) శరీర ముపలక్షణమ్- అన్నమయా ద్యుక్తి రుద్బుద్ధ్యవతరణాయ- ప్రాణమయాది స్వామాచర్యాద్విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇత్యేతాభ్యాంచ మయట్ స్వార్థికః- విజ్ఞానసారథిః, బుద్ధింతు సారథిమితి ప్రయోగాత్ కరణే వ్యుత్పత్త్యా అన్తఃకరణం విజ్ఞానమితి సకోవా దన్యత్వమ్- అయితానన్దస్తు నిష్కృష్టస్యేత్యర్థః- అత ఇత్యుపసంహారః-

---

౮౬. ఏతాన్ప్రతివక్తుం జగత్కారణత్వోపయికగుణవిశిష్టస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనాయాహ— సోఽకామయత। బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి— స ఆనన్దమయ ఆత్మా దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుస్యాం, తదర్థమాకాశాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి, వ్యష్టిసమష్టిరూపచేతనాచేతనవిషయ సంకల్పముక్తేత్యర్థః-

౮౭—స తపోఽతప్యత—స పరమాత్మా సృష్టవ్యాలోచన రూపం తపః కృతవానిత్యర్థః- తప ఆలోచన ఇతిహి ధాతుః-

౮౮—స తపస్తప్త్వా। ఇదగ్ం సర్వమసృజత। యదిదంకించ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్- నను సర్వదా సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః కార్యసృష్టికాలానుప్రవేశ ఇతి కథముచ్యతే- గోజాతరగతవత్సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యేకం సర్వవస్తుషు పుష్కలప్రతీత్యర్థానుస్థితి విశేష ఏవాను ప్రవేశః- అనేన సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, యో వేద నిహితం గుహాయామితి మన్త్రోక్తమనన్తస్య బ్రహ్మణో హృదయగుహానిహితత్వ ముపపాదితం భవతి-

౮౯— తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవత్—సచ్ఛబ్దేన నిర్వికారతయా సత్త్వైకరూపశ్చేతన ఉచ్యతే- త్యచ్ఛబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగ పరా

౫ ననుచ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే త్యానన్దమయా దన్య ద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. నైవమ్. బ్రహ్మణ ఏవ స్వస్వభావవిశేషేణ పురుషవిధత్వరూపితం శిరః పక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయాదేః దేహాదేరవయవి స్వస్మా దనతిరిక్తైః స్వావయవైరేవ తస్యేదమేవశిర ఇత్యాదినా శిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయా నిదర్శితః, తథా ఆనన్దమయం బ్రహ్మాపి స్వస్మా దనతిరిక్తైః ప్రియాదిభి ర్నిదర్శితమ్. తత్రావయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానా మాశ్రయత యాఽఖణ్డరూప మానన్దమయం బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠే త్యుచ్యతే. యది చానన్దమయా దన్య ద్బ్రహ్మాభవిష్యత్, తస్మాద్వా ఏతస్మా దానన్దమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యపి నిరదేక్ష్యత. నచైవం నిర్దిశ్యతే.

---

౫. ఆనన్దమయస్య నిష్కృష్టజీవపరత్వవాదినం సాఙ్ఖ్యం బ్రహ్మజ్ఞానవా న్చోదయతి॥ ననుచేతి॥ అవయవినోఽవయవభూత మన్యదితి భావః. పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ఆనన్దమయస్య బ్రహ్మణోఽన్యత్వే హేత్వన్తరమాహ॥ యదిచేతి॥

స్పదమచేతనముచ్యతే. బ్రహ్మైవ చేతనాచేతనాత్మరూపభాగ్భవతీత్యర్థః.

౫౦ ననుబ్రహ్మణ ఏవసర్వోపాదానతయా సర్వభావ వికారాస్పదత్వం స్యాదిత్యాశంక్యాహ—నిరుక్తంచానిరుక్తంచ। నిలయనంచానిలయనంచ—జాతిగుణక్రియావత్తయా జాతిగుణాభిధాయి శబ్దవాచ్యమచేతనం నిరుక్తం. జాతిగుణాదిశూన్యం చేతనజాతమనిరుక్తం. ఏతే భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్తరీత్యా అచేతనవర్గాధారభూతం చేతనజాతం నిలయనం. ఆశ్రితం అచేతనజాతంత్వనిలయనం.

౫౧—విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ—అజడస్వరూపం జడస్వరూపంచ.

౫౨—సత్యంచానృతంచ సత్యమభవత్—నిర్వికారతయా సత్యత్వం చేతనస్య. ఇతరస్యానృతత్వం. తతశ్చ నిరుక్తత్వానిరుక్తత్వ నిలయనత్వానిలయనత్వవిజ్ఞానత్వావిజ్ఞానత్వ యుక్తసత్యానృతశబ్దిత చేతనాచేతనాత్మరూపభాగ్భవదపి బ్రహ్మ సత్యమభవత్. అపహతపాప్మత్వనిర్వికారత్వ లక్షణ స్వస్వభావమబాధమదిత్యర్థః.

౫౩— యదిదంకించ। తత్సత్యమిత్యాచక్షతే—యస్మాచ్చేతనాచేతనాత్మవర్గానుప్రవిష్టతయా సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం, అతఏవసర్వమిదం చేతనాచేతనాత్మకం జగత్, శాస్త్రదృష్టిమన్తః పురుషాః పరాశరాదయః, తత్కించిదవ్యతిరిక్తమస్తి, జ్యోతింషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుః, ఇత్యాచక్షత ఇత్యర్థః.

౬ ఏత దుక్తం భవతి- బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణతః సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య, తదేవ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య, తస్య సర్వాన్తరత్వే నాత్మత్వం వ్యఞ్జయ ద్వాక్యమ్, అన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీ నతిక్రమ్య అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశ మానన్దమయే సమాపయతి- అత ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయతఇతి-

---

౭. నహ్యన్తరైవ వచనవ్యక్త్యా వాచ్య మన్యత్వ మిత్యత్రాహ॥ఏతదుక్తమితి॥ ప్రకరణవశాత్తత్రైవ భవితవ్యమి త్యర్థః- స్వోక్తస్య స్వేనైవ వ్యాఖ్యానసంభవ జ్ఞాపనాయ బ్రహ్మవిదిత్యుపాత్తమ్- మన్త్రోహి తద్వివరణమ్- ఆత్మోక్తి రానన్దమయే సమాప్యతాం, తస్య కథం బ్రహ్మత్వమితి శఙ్కా నిరస్యతే॥తదేవతి॥ తదేతచ్ఛబ్దౌ ప్రకృత బ్రహ్మ పరావితి భావః-

---

౫౪— తదప్యేష శ్లోకో భవతి—స్పష్టోర్థః-

౫౫— అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్। తతో వై సదజాయత—ఇదం స్థూలచేతనాచేతన శరీరకం బ్రహ్మ అనభివ్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ, సృష్టేః ప్రాగాసీత్- తస్మాదిదం జగదభివ్యక్తనామరూపమభవదిత్యర్థః-

౫౬ నన్వసత్యపి తస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే కర్త్రంతరమపేక్షితం నిమిత్తోపాదానయో ర్భేదావశ్యం భావాదిత్యాశంక్యాహ—తదాత్మానగ్ం స్వయమకురుత—ఆత్మానమేవోపాదానత్వేన స్వీకృత్య స్వయమేవాకురుత-

౫౭—తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి—యస్మాత్స్వయమేవ స్వస్య కార్యం అతఏవ బ్రహ్మ సుష్ఠు కార్యం యస్య తత్సుకృతం- కార్యస్య శోభనత్వం చానతిక్లిష్టరూపత్వం స్వభిన్నస్య కార్యస్య నిర్మాణే హి క్లేశ ప్రసక్తిః- తతశ్చాక్లిష్టకార్యం బ్రహ్మణో నిశ్వసిత మేతన్మహతో భూతస్యేత్యాది శ్రుతయో వదంతీత్యర్థః.

౫౮ భవతు తత్సుకృతం తస్యోపాస్యత్వ ప్రాప్యత్వయోః కిమాయాత మిత్యత్రాహ—యద్వై తత్సుకృతం। రసో వై సః—సుకృతమితి నిర్దిష్టం బ్రహ్మ, రసః ఆనన్దః-

౫౯—రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి —తల్లాభాదస్యానందిత్వమ్- తతశ్చ తస్యానందత్వాత్ప్రాప్యత్వోపాస్యత్వయుక్త ఇతి భావః-

౬౦ తదేవోపపాదయతి— కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్। యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్। ఏష హ్యేవానందయాతి—యద్యయమపరిచ్ఛిన్నానందమయః పరమాత్మా న స్యాత్, సాంసారికమాపవర్గికం వా సుఖం కః ప్రాప్నుయాత్- అ

౭ నను చ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా, అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్త మేనం తతో విదురితి, బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యా మాత్మన స్సద్భావాసద్భావౌ దర్శయతి। నానన్దమయ జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామ్। న చానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య సద్భావాసద్భావ జ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా। అతో నానన్దమయ మధికృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః। తస్మాదానన్దమయా దన్య

---

౮. నను చేతి। య ద్యానన్దమయః ప్రధానః, తస్మిం శ్చ శ్లోకో విక్రాన్తః, తదా తదేవ తస్య తచ్ఛబ్దేన నిర్దేష్టవ్యం, తదథావా శ్లోకః ఉదవ్రియః, నచ పర్యాయతాద్వ దవిరోధః, ప్రసిద్ధస్యాజ్ఞానశఙ్కానుపపత్తేరితి

ఏష హ్యేవానందయతి। అతస్తస్య సర్వవిధానన్ద హేతుత్వాత్తస్య ప్రాప్యత్వముక్తిరితి భావః।

౨౧—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే। అథ సోఽభయం గతో భవతి—అదృశ్యే చక్షురాది గ్రహణహీనే। అనాత్మ్యే శరీర ఇత్యర్థః। అనాత్మ్యే అశరీర ఇత్యర్థః। అతఏవానిరుక్తే, జాతిగుణాదివాచి శబ్దాగోచరే, అనిలయనే, అనాధారభూతే। అభయం అభయహేతు-నాస్య యథా భావాదితి చతుర్థ్యా అమ్భావః। ఉభయాభావే యద్వ్యయ మిత్యవ్యయీభావసమాసః। అభయసాధనభూతాం ప్రతిష్ఠాం నిరంతర స్మృతిలక్షణాం నిష్ఠాం యదా విన్దతే, లభతే, సః, అభయం ప్రాప్నోతి। అత్ర వ్యాసార్యైః అదృశ్య ఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః, అనాత్మ్య ఇతి బద్ధవ్యావృత్తిః, స హి పరమాత్మనా వ్యాప్యః, యద్వా ఆత్మ్యం వ్యాప్యం, కర్మకృతశరీరం, తద్రహితో నాత్మ్యః, అనిరుక్త ఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః, స హి బద్ధావస్థాయాం దేవాదిశబ్దైరుక్తః, అనిలయన ఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః, తేషాం హి భగవానాధారః, ఇత్యుక్తం।

౨౨ ఏవం విహితాయాః ప్రతిష్ఠాయా విచ్ఛేదే అనర్థం దర్శయతి—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతి—ఏష ఉపాసక ఏతస్మిన్ పరమాత్మని ధ్యానస్యాన్తరం విచ్ఛేదమరమల్పమపి యః కురుతే, తస్య భయం భవతీత్యర్థః। పూర్వవాక్యే ప్రతిష్ఠాశబ్దేన నిరంతర ధ్యానవాచినా ధ్యానగత నైరంతర్యస్యాభిహితత్వాత్ అన్తరశబ్దేనాపి తత్ప్రత్యేవ ధ్యానగత నైరంతర్యస్య విరోధి ధ్యానవిచ్ఛేదస్య గ్రహణముచితమ్। నతు పరోక్తరీత్యా బ్రహ్మణి అన్తరం భేదం యః కురుతే స నానాత్వదర్శీ ఇతి ద్రష్టవ్యం। వస్తుతస్తు బ్రహ్మైక్యవాదినాము స్వాభిమత బ్రహ్మణి నానాత్వ నిషేధో న ప్రతిభాతి। అస్మాభిర్నానాబ్రహ్మవాదస్యానభ్యుపగమాత్। తథా

ద్బ్రహ్మ... నైవమ్- ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా; పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా, తత్ర తత్ర తదాహ్యతాః అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యాది శ్లోకా, యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః, అపి త్వన్నమయాది పురుష ప్రతిపాదనపరాః, ఏవ మత్రా ప్యానన్దమయస్యాయం అసన్నేవేతి శ్లోకః- నానన్దమ[illegible]వ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య- ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపిత స్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తైవ- పుచ్ఛబ్రహ్మణో వ్యపరిచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా- శిరఃప్రభృత్యవయవిత్వాభావా ద్బ్రహ్మణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్, బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వ ప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ నభవేత్- అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూత

త్యర్థః- పరిహరతి-నైవమితి॥ పుచ్ఛపదద్వయమత్వం ప్రకరణాదుక్తమ్- అన్యానాశఙ్కాసంభవ మాహ॥ ఆనన్దమయస్యేతి॥ ప్రతిబన్దీ ముఖిప్రయన్నాహ॥ అప్యేతి॥ అన్నస్య బ్రహ్మత్వోక్తే రానన్దస్య చ ప్రసిద్ధత్వాదిత్యర్థః- అవయవిత్వాయోగ మాశఙ్క్యావయవత్వాయోగప్రతిబన్ద్యా పరిహరతి॥ శిరఇతి॥ స

తి ప్రకరణానుగుణ్యాదుక్త ఏవార్థ ఉచిత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్-

౬౩ కింభయం తత్రాహ— తత్త్వ ఏవభయం విదుషోమన్వానస్య— విదుషో బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య తదతిరిక్త విషయస్వ ప్రాప్యా నిరంతరం మననము కుర్వతః తదిదామననంభయం- నహితదపేక్ష్యా న్యద్భయమస్తి- ఉక్తంచమహర్షిభిః- యన్ముహూర్తం క్షణంవాపి వాసుదేవో నచిన్త్యతే। సాహానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సాభ్రాన్తిస్సాచవిక్రియా॥ వరంహుతవహజ్వాలాపంజరాన్తర్వ్యవస్థితిః। నశౌరిచిన్తావిముఖజనసంవాస వైశసమితి.

౬౪—తదప్యేష శ్లోకోభవతి। భీషాస్మాద్వాతః పవతే। భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ। మృత్యుర్ధావతి పంచమ ఇతి—అగ్నీన్ద్రసూర్యప్రముఖాస్సర్వేపి దేవప్రవరాః పరమాత్మశాసనాతివృత్తౌ కింభవిష్యతీతి భీత్యా స్వస్వ కర్మసు జాగరూకా భవన్తి- అతశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నమపి పదం మహదభయకారణత్వాదనర్థరూపమేవ- అతశ్చ తాదృశపదకామనయా మననవిచ్ఛేదస్యాత్యన్త భయావహత్వాత్ తదేవభయం కించిదస్తీత్యర్థః.

త్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్ర మిత్యుక్తేశ్చ, మాన్తు తర్హి తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్త స్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. ఏవం చ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పద జడ పరిచ్ఛిన్న వస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖా ద్వ్యావృత్తి రానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే. తత శ్చాభ్యన్తరస్యానన్దరూపే బ్రహ్మ ణ్యానన్దమయ ఇతి మయట్ ప్రాణమయ ఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

౮ తస్మా దవిద్యాపరికల్పిత వివిధ విచిత్ర దేవాదిభిన్నస్య జీవాత్మన స్స్వాభావికం రూప మభ్యన్తరస్థం సుఖైకతాన మానన్దమయ ఇ త్యుచ్యత ఇ త్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా.

౯ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్. ఆనన్దమయః పరమాత్మా. కుతః. అభ్యాసాత్. సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య, యతో వాచో నివర్తన్తే ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిఖర సోఽభ్యస్యమా

త్యాదివాక్యేన కృత్స్న వ్యావృత్తిసిద్ధౌ కి మత్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ ఏవం చేతి॥ బ్రహ్మణః కథం వికారత్వ మిత్యత్రాహ॥ తత శ్చేతి॥ తతః అనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్.

౮ అపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపస్య ప్రత్యగాత్మనః కథం దుఃఖిత్వ సుఖితారతమ్యే ఇతి శఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్ష ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ దుఃఖ న్తాదిత్యుక్తౌ ధ్యత్వం యథావస్థితం ప్రత్యగాత్మని ప్రసాదనీయత్వరూప మనుసన్ధేయమ్. అన్యత్ర కల్పితే. తస్యైవ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతి వశేహి వక్ష్యతే.

౯ అస్మి న్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్ర మవతారయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ ఉత్తరాధికరణసూత్ర స్థాన్యకోన్ద్వ సముద్ధ ఉబ్ధార్థమాహ॥ పరమాత్మేతి॥ హేతుపదం వ్యాచష్టే॥ సైషేతి॥ యతో వాచ ఇత్యాదివాక్య మభిప్రేత్యా.॥నిరతి

---

౨౩ ఏవం బ్రహ్మ వేదనస్య జగత్కారణత్వ తదుపయోగిసార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్టవిషయ కత్వమపరిచ్ఛిన్నత్వం చ విధాయ ప్రాప్యస్యానందమయస్య బ్రహ్మణః ఆనందమయ శబ్ద ప్రవృత్తి నిమిత్తమానంద ప్రాచుర్యం దర్శయతి— సైషానందస్య మీమాంసా భవతి— వక్ష్యమాణానంద విషయక విచారో భవతీత్యర్థః.

న ఆనన్దోఽనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవభాగిని జీవాత్మన్యసంభవన్నిఖిలహేయప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానం సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయమావేదయతి. యథాహ, తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి.

౧౦ విజ్ఞానమయోహి జీవః. న బుద్ధిమాత్రమ్. మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః. ప్రాణమయే త్వగత్యా స్వార్థికతా ప్రియతే. ఇహాతు తద్వతో జీవస్య సంభవాన్నానర్థక్యం న్యాయ్యమ్. బద్ధో ముక్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతైవేత్యభ్యధిష్మహి. ప్రాణమయాదౌచ మయడర్థాసమ్భవో నన్తరమేవ వక్ష్యతే.

టీ॥ అభ్యస్యమానః = అభ్యాసో గుణనమ్. సఏషు బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి గుణ్యమాన ఇత్యర్థః. అస్య వాక్యస్య కథం నచతుర్ముఖానన్దపరత్వ మితిచేత్. ఉచ్యతే—ముఖ్యత్వాత్పరమాత్మని ప్రకరణాత్ష్టబ్రహ్మపుచ్ఛనిర్దేశాత, స్తృచ్ఛబ్దాత్పరిత్యాగోపసంహారణతః పుంలిఙ్గితచ్ఛబ్దతః। ఏతస్మాద్బ్రాహ్మణాత్ ప్రజాపతిపదాత్పరిత్యజ్య ద్బహుత్వాచ్ఛ్రుతేః, ర్గత్యాఽనన్యపరేషువాక్యనయతో బ్రహ్మస్వపరో గుణ ఇతి. ముక్తే సంభవతీత్యత్రాహ॥నిఖిలహేయేతి॥ స్వతస్స్వభావాత్ పృథగాత్మవతోऽన్తః జగద్వ్యాపారాభావాచ్చ నేతిభావః. నపరం వస్తుసామర్థ్యా జీవవైలక్షణ్యం, కణ్ఠోక్తంచేత్యాహ॥యథాహేతి॥

౧౦ అన్తఃకరణపరత్వం వ్యుదస్యతి॥విజ్ఞానేతి॥ రయోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతి రిత్యాది శ్రుతిరప్యుక్తాభిః. ప్రకృత్యర్థస్యావరత్వం చాతిరేకమ్. ప్రత్యాయత్తేయత్వం కణ్ఠోక్తమ్. నాత్ర మయడర్థ సంభవః. స్థితమాత్రం వ్యక్తిస్యత్రాహ॥బద్ధ ఇతి॥

ఉ.౭— యువా స్యాత్సాధుయువాధ్యాయకః। ఆశిష్ఠో ద్రఢిష్ఠో బలిష్ఠః। తస్యేయం పృథివీ సర్వా విత్తస్య పూర్ణా స్యాత్। స ఏకో మానుష ఆనందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— అత్రవ్యాఖ్యా, సాధుయువాధ్యాయకః. సాధు, యథావిధి, సమ్యక్స్వం ప్రదాయనిర్ధతయా స్వరవర్ణాదిభ్రమరహితంవాఽయువకత్వేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం. అతిస్మరణాన్నిత్యనవం యథాభవతితథాధ్యయనవానిత్యర్థః. యద్వా వ్యసమయస్థానాం సర్వేషామధ్యాయకః అధ్యాపకః తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః. ఆశిష్ఠః. ఆశుతరక్రియః. యద్వా ఆశీస్తమః. అరోగ ఇత్యర్థః. యద్వా ఆశీర్వాదవిషయభూతః. సర్వోత్కృష్ట ఇత్యర్థః. సర్వాన్ దవాన్న ప్రస్యంతీతివర. బలిష్ఠః. మహాబలవాన్. ద్రఢిష్ఠః

౧౧ కథం తర్హి విజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి కేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదాన ముపపద్యతే. జ్ఞాతరి వాత్మన స్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా విజ్ఞానమి త్యుచ్యత ఇతి న దోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చ జ్ఞాతు స్స్వరూపస్య. స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దా హి ధర్మముఖేన ధర్మిస్వరూపమపి ప్రతిపాదయన్తి. గవాదిశబ్దవత్. కృత్యల్యుటో బహుళమితివా కర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వాశ్రిత్య నన్దిగ్రహిత్యాదినా కర్తరి ల్యుః. అత ఏవ చ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తను

---

౧౧ శ్లోకస్థ విజ్ఞానపదం వ్యాఖ్యాతుం పృచ్ఛతి॥ కథమితి॥ శాస్త్రా నిర్వాహం దర్శయతి॥ జ్ఞాతరీతి॥ శాబ్దప్రక్రియయా ద్వేధా నిర్వక్తి॥ కృత్యేతి॥ ప్రథమే కర్తృభూతత్వం కల్ప్యమ్. ద్వితీయే తు గుణాన్తర్భావణి త్యాశ్రయణశబ్దోక్తిః. విశేషణస్య విశేష్యనిఘ్నత్వేపి నపుంసకత్వం తు వ్యత్యయాత్. జ్ఞాతృపరత్వనిశ్చాయకే ఘటి హ్యేవం నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ॥ అత ఏవ చేతి॥ అతః జ్ఞాతృ

తి శరీరబలవత్త్వస్యోక్తత్వాత్. యద్వాద్రిఢిష్ఠః దృఢతరః సత్వవ్యవస్థితస్వభావ ఇత్యర్థః. బలిష్ఠః శారీరమానస సర్వవిధబలవాన్. విత్తస్యపూర్ణా విత్తపూర్ణా. పూరణగుణసుహితార్థేతి షష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. ఏవం గుణసముదాయం విభూతిపౌష్కల్యం చోక్త్వా స ఏకో మానుష ఆనంద ఇతి శ్రుత్యా తస్యైవానందత్వముక్తం. న చ జ్ఞానభిన్నస్య గుణవిభూత్యాదేః కథమానందత్వమితి శంక్యమ్. అనుకూలత్వం హ్యానందత్వం. తచ్చ స్వత ఏవాస్తు త్వమ్. తచ్చ గుణవిభూత్యోరపి సంభవతి. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. అత్ర శ్రుతిస్వారస్యాద్గుణవిభూత్యోరేవానందత్వమ్. శ్రోత్రియః బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః సమస్తసాంసారికభోగానుస్పృహః. అతో ముక్తోచ్యత ఇత్యుక్తమ్. ఏవం చ యువత్వ దృఢగాత్రత్వ సౌందర్య జ్ఞానబలైశ్వర్యాద యస్సంభూయ యత్ర భవంతి, స ఏకో మానుష ఆనందః, అకామహత శ్రోత్రియస్య ముక్తస్యాపి స ఆనందోస్తి, ముక్తస్య సర్వానందానుభవకాలితయా తత్ర మానుషానందస్యాంతర్గతత్వాదితి భావః.

౨.౮— తే యే శతం మానుషా ఆనందాః। స ఏకో మనుష్యగంధర్వాణామానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం మనుష్యగంధర్వాణామానందాః। స ఏకో దేవగంధర్వాణామానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం దేవగంధర్వాణామానందాః। స ఏకః పితౄణాం చిరలోకలోకానామానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం పితౄణాం చిరలోకలోకానామానందాః।

తేఽపి చేతి యజ్ఞాదికర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే. బుద్ధిమాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సంభవతి. అచేతనేషు హి చేతనోపకరణభూతేషు విజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు న చేతనధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే. అతఏవ చేతనమచేతనంచ స్వావసా

పరత్వాత్. కర్తృత్వ మౌపచారిక మిత్యత్రాహ ॥అచేతనేష్వితి॥ ఔపచారికత్వమేవ దోషః, ప్రకరణస్య తథావిధత్వే సహ్యః, తచ్చన, శ్రేయస్సాధనకర్తృత్వ స్యౌపచారిక స్యాదర్శనా దిత్యర్థః. అన్నమయాద్యపిహి యజ్ఞోపకరణమ్. అద్యకేత్రిత్తి న శ్రేయస్సాధనకర్తృత్వమ్. జ్ఞాతృపరత్వే వాక్యస్వారస్యం ప్రయోగం దర్శయతి ॥అతఏవేతి॥ న తత్రాన్తఃకరణపరత్వమ్, అచిత

సఏక ఆజానజానాందేవానామానందః। శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య। తేయే శతమాజానజానాందేవానామానందాః। సఏకః కర్మదేవానాందేవానామానందః। యేకర్మణాదేవానపియంతి। శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య। తేయేశతం దేవానామానందాః। సఏక ఇంద్రస్యానందః। శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య। తేయేశతమింద్రస్యానందాః। సఏకో బృహస్పతేరానందః। శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య। తేయేశతంబృహస్పతేరానందాః। సఏకః ప్రజాపతేరానందః। శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య— యేమనుష్యాఏవసంతః కర్మవిశేషేణవావిద్యావిశేషేణవా అంతర్ధానాదిశక్తియుక్తతయా గంధర్వత్వంప్రాప్తాః, తేమనుష్యగంధర్వాః. అంతరిక్షలోకవాసినోదేవగంధర్వాః. చిరకాలస్థాయీలోకః పితృలోకః. చిరలోకఃలోకోయేషాంతేచిరలోకలోకాఃపితరః. ఆజానోదేవలోకః. తత్రజాతాఆజానజాః. స్మార్తకర్మవిశేషతోదేవస్థానేషు జాతాఇత్యర్థః. అగ్నిహోత్రాదికర్మణాఅగ్నీంద్రాదిసాయుజ్యంప్రాప్తాః కర్మదేవాః. దేవాస్తువసురుద్రాదయః త్రయస్త్రింశద్ధవిర్భుజః. ఇంద్రబృహస్పతీప్రసిద్ధౌ. ప్రజాపతిశ్చతుర్ముఖః. నతుదక్షాదయః. ఏకవచనశ్రవణాత్.

ఉ-౮— తేయేశతంప్రజాపతేరానందాః। సఏకో బ్రహ్మణఆనందః। శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య— అత్రబ్రహ్మశబ్దః బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిప్రక్రాంతబ్రహ్మపరః. నచబ్రహ్మానందస్య తేయేశతమితిపరిచ్ఛిన్నత్వం కథమితిశంక్యం. కశ్చిద్ఘనబహూనియోజనానిరథోగచ్ఛతి, ఇషువద్గచ్ఛతిశకటేతి ఇషుసామ్యప్రతిపాదకవచనస్య గతిమాంద్యనివృత్తిపరత్వవత్, తేయేశతమితివాక్యస్యాపిచతుర్ముఖానందాధిక్యమాత్రపరత్వేనశక్యత్వాత్ చతుర్ముఖానందాన్యూనాధికపరత్వాభావాత్.

ఉ-౯ ఏవంభూతఆనందమయః యోవేదనిహితం గుహాయామితివాక్యోక్త గుహానిహితత్వేనోపాస్యమానః, కిన్నరవిగ్రహాదివిశిష్టః గౌణాదేవతాదిరి

ధారస్తై ర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభి ర్ధర్మవిశేషై ర్విభజ్య నిర్దేశ ద్వాక్యం విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి. తథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే యోవిజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య కాణ్వపాఠగతస్య పర్యాయస్య స్థానే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయ మధీయానా మాధ్యందినాః కాణ్వపాఠగతం విజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టం జీవాత్మేతి స్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమితిచ నపుంసకలిఙ్గం వస్త్వభిప్రాయమ్.

స్తస్య నిలయనత్వ సత్త్వాయోగాత్, నచ పరమాత్మపరత్వమ్, వ్యాప్యత్వాయోగా దితిభావః. శాఖాన్తరస్థ ప్రయోగంచ దర్శయతి॥ తథేతి॥ తత్రాపి నాన్తఃకరణపరత్వమ్, ఆత్మశబ్ద స్థానీయత్వాత్, నచపరమాత్మపరత్వమ్, అన్యనియామ్యత్వాయోగా దితి భావః.

వశిత్వాకాంక్షాయామాహ—సయశ్చాయంపురుషే। యశ్చాసావాదిత్యే। సఏకః —యఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వఏవసువర్ణః తస్యయథాకప్యాసంపుండరీక మేవమక్షిణీ తస్యో దితి నామేత్యాదిత్యమండలాంతర్వర్తీ కమనీయవిగ్రహాయుక్తః పుండరీకాక్షః, సఏవహృదయగుహావర్తీ విజ్ఞానమయాదంతరః. తతశ్చపుండరీకాక్షత్వాదివిగ్రహవిశిష్టో నారాయణఏవేత్యర్థః. తతశ్చతాదృశవిగ్రహవిశిష్టత్వేన హృదయగుహావర్తినో భగవతో ధ్యానం కర్తవ్యమితిఫలితోఽర్థః. అత్రసచ్చత్యచ్చాభవదితిచిదచిచ్ఛరీరకత్వేనానుసంధాన ముక్తమ్. సత్యంజ్ఞానమితిస్వరూపేణానుసంధానముక్తం. తచ్చస్వరూపేణానుసంధానమాదిత్య మండలాంతర్వర్తిపుండరీకాక్షవిగ్రహవిశిష్టతయాచోక్తమ్. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా (౧॥౮॥౧౭॥) దితిసూత్రే భగవతాభాష్యకృతా ఇదంత్రివిధంబ్రహ్మానుసంధానం ప్రకరణాంతరేవ్యాఖ్యాతం, సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపేణానుసంధానం, తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవదితిభోక్తృశరీరకతయాభోగ్య భోగోపకరణశరీరకతయాచానుసంధానమిత్యుక్తమ్.

౩౦ ఏవముపాస్యప్రాప్యత్వోపయుక్తం రూపముక్త్వా ఉక్తావిద్యాఫలంలోకమిత్యాదినోపక్షిప్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరమాహ— సయఏవంవిత్। అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్య। ఏతమన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతంప్రాణమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతంమనోమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతమానందమయ మాత్మానముపసం

౧౨ తదేవం విజ్ఞానమయా జ్జీవా దన్య స్తదన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః-

౧౩ యద్యపి విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి శ్లోకేన జ్ఞానమాత్రమే వోపాదీయతే, న జ్ఞాతా, తథాపి అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి తద్వ్యాఖ్యా జ్ఞాతై వోపదిశ్యతే- యథా అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేపి స వా ఏష పురుషో న్నరసమయ ఇత్యత్ర నాన్నమాత్రం నిర్దిష్టమ్- అపితు తన్మయః, తద్వికారః- ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకార స్స్వయమేవ భేదవ్యపదేశాది త్యనన్తరమేవ వదతి-

---

౧౩ జ్ఞానమాత్రపరత్వ ముపగమ్యాహ॥యద్యపీతి॥ బ్రాహ్మణేన శ్లోకస్యైకార్థ్యం తు తదుక్తైకదేశవిషయతయాఽపి యుక్తమితి భావః- ఉక్తార్థస్య పౌత్రతా మాహ॥ఏతదితి॥ సాధ్యోపయికత్వా త్సర్వ మభిప్రేతమిత్యర్థః-

---

ప్రాప్నోతీతి— అత్ర స య ఏవం విత్, అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యేత్యనేన హ్యేషాం బ్రహ్మవిదాం అర్చిరాదిమార్గ ఉక్తో భవతి. ఆనందమయమాత్మాన ముపసంక్రామతీతి ముక్తిదశాయాం జీవబ్రహ్మణోరుపాస్యోపాసకయోర్భోక్తృభోగ్య భావప్రతిపాదనాన్ముక్తౌ బ్రహ్మణా ఐక్యపక్షో వ్యుదస్తో భవతి. ఏతమన్నమయమిత్యాదిపంచస్వపి పర్యాయేషు ఏతచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః. అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయశబ్దాస్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరాః. అత్ర వ్యాసార్యైస్సర్వోపి విద్వానస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యాన్నమయాది సమష్టివ్యష్టివిభూతికం నిరతిశయానందం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం భోక్తా సన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమిత్యుక్తమ్-

౨౧ అథయం ప్రతిష్ఠాం విందతే, అథసోభయంగతో భవతీత్యుక్తార్థసాక్షిత్వేన శ్లోకం పఠతి— తదప్యేష శ్లోకో భవతి। యతో వాచో నివర్తంతే। అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్। న బిభేతి కుతశ్చనేతి— వాఙ్మనసే ఆనందస్య ఇయత్తాలక్షణం పారం గంతుం ప్రవృత్తే తదప్రాప్త్యైవ నివృత్తే భవతః. తాదృశానందగుణకబ్రహ్మోపాసనేన సర్వక్లేశభయాత్యంతనివృత్తిర్భవతీత్యర్థః-

౨౨ తదేవోపపాదయతి— ఏతం హ వావ న తపతి। కిమహం సాధు నాకరవం। కిమహం పాపమకరవమితి— స్వర్గాదిహేతుం సుకృతం నాకార్షం నరకాదిహేతుభూతం పాపమకార్షం, ఇతీదృశచింతా బ్రహ్మవిదం న బాధతే. స్వర్గా

౧౮ యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య, అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసీతి చ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపాన్నాతిరిచ్యత ఇతి కృత్వా, జీవస్యైవ స్వరూపం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్త మసుఖాద్యావృత్తత్వే నానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యత ఇతి- తదయుక్తమ్- జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి తద్వైతుత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోऽసృజతేతి, స్వసఙ్కల్పపూర్వకానన్తవిచిత్రసృష్ట్యయోగానుపపత్తేః- శుద్ధావస్థస్యాపిహి తస్య స్వర్గాది జగద్వ్యాపారాసంభవో, జగద్వ్యాపారవర్జం, భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాదిత్యత్రోపపాదయిష్యతే-

౧౫ కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూపత్వానభ్యుపగమే, అనేన జీవేనాత్మనా తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశః కథముపపద్యత ఇతి చేత్, కథం వా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య

---

౧౮ అస్యాధికరణస్య సద్విద్యోక్తకారణస్య చిద్విలక్షణత్వనిశ్చాయకత్వప్రతిబన్ధక సామానాధికరణ్యే సూత్రాభావాత్ సామానాధికరణ్యం శారీరత్వేనసహ పూర్వపక్షహేతుతయా సూత్రకృతాऽభిప్రేతమితి, తయోః పరిహారప్రకారశ్చోత్తరత్ర సూత్రసిద్ధ ఇహోపజీవ్యత యాऽభిప్రేత ఇత్యభిప్రేత్య తయోః పూర్వపక్షహేత్వోః ప్రథమద్వితీయక్రమేణ చరమం పరిహార్య మనువదతి యదుక్తమితి॥ సృష్ట్యయోగానుపపత్తేరితి॥ ప్రకరణ కరణకే బలవిరహాదితి భావః-

౧౯ సమానవిభక్త్యవగతైక్యం కథమితి చోదయతి॥ కారణేతి॥ ప్రాతిపదిలోకేష్విచ్ఛాయాऽభావాత్- బ్రహ్మజ్ఞానదగ్ధపాపతయా నరకాదిభయస్యాప్యభావాత్-

౨౩ ఏతాదృశం బ్రహ్మవిద్యాప్రయుక్త మాహాత్మ్యమపి ద్యోతయతీత్యాహ—నయ ఏవం విద్వానితి ఆత్మానగ్ంస్పృణుతే— ఏతే ఏతాభ్యాం ఉభాభ్యాం ఆత్మానం స్పృణుతే రక్షతీత్యర్థః- పుణ్యపాపఫలాసుఖానాప్తిర్ద్యుక్తం భవతి.

౨౪—ఉభే హ్యేవైష ఏతే ఆత్మానగ్ంస్పృణుతే। య ఏవం వేద—పునర్వచనం పుణ్యపాపధూననధ్యానసాన్తత్య తాత్పర్యద్యోతనాయ అనువాకసమాప్తిద్యోతనాయచ-

౨౫—ఇత్యుపనిషత్ — ఇత్థం పరమరహస్యోపదేశః- తాదృశావశ్యకయోగ్యతైవవక్తవ్యేతి భావః-

సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధానన్తదుఃఖాకరకర్మాధీనచిన్తిత నిమిషితాది సకలప్రవృత్తి జీవస్వరూపత్వమ్-అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేనోపపద్యత ఇతి చేత్ - కస్యభోః- కిం హేయసమ్బద్ధస్య, కింవా హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతాన స్వభావస్య- హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోఽనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బద్ధమిథ్యాప్రతిభాసా మిథ్యారూపమితి చేత్, విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే. బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానత్వ, మనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయ మిథ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి- అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుఃఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవహి హేయసమ్బన్ధః- తత్సమ్బన్ధిత్వం తత్ప్రత్యనీకత్వం చవిరుద్ధమేవ. తథాపి తస్యమిథ్యాత్వాన్న విరోధ ఇతి మావోచః- మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థ ఏవ- యన్నిరసనాయ సర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతి బ్రూషే. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. కింసర్వః *యేనాశ్రుతంశ్రుతం భవతీత్యేక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ, సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేక కారణతాం *తదైక్షత బహుస్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం చ ప్రతిపాద్య, తస్యైవ బ్రహ్మణః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యం ప్రతిపాదితమ్-తదన్యథానుపపత్త్యా బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వావిష

కావగతవిశేషణాన్వయఃకథమితి ప్రతివక్తి ॥కథంచేతి॥ శఙ్కతే॥ అన్యతరస్యేతి॥ కస్యేత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి॥ విప్రతిషిద్ధమితి॥ తదుపపాదయతి॥ అవిద్యేతి॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ॥ తదితి॥ మిథ్యాత్వాదవిరోధమాశఙ్క్యాహ॥ తథాపీతి॥ పరిహరతి॥ మిథ్యేతి॥ తతఃకిమిత్యత్రాహ॥ నిరసనీయేతి॥మిథ్యాత్వమత్యన్తాభావశ్చేన్న శాస్త్రారమ్భః, జ్ఞానబాధ్యత్వం చేత్ తత్రాపి పురుషార్థరూపత్వే శాస్త్రానారమ్భణీయతా, అపురుషార్థత్వే నిరసనీయహేయయోగాద్విప్రతిషేధ ఏవతదవస్థః- తర్కావిరోధేపి శాస్త్రబలాత్స్వకార్యత్వం కల్ప్యతే॥ కింసర్వ ఇతి॥ దూషయతి॥ శ్రుతేతి॥ అనుపపన్నం తర్కపరాహతమ్- విరు

రికల్పనీయమితి చేత్. శ్రుతోపపత్త్యోరప్యనుపపన్నం విరుద్ధం చ న కల్పనీయమ్. ప్రథమే హ్యయం సమ్బన్ధ ఏవ పారమార్థికః, కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతనోజ్జిజీవయిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రం, తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ, కల్యాణైకస్వభావస్తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్,త్సమ్యగుజ్జీవయతి. అత్రైతద్దోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వదుఃఖిత్వాదికం, సత్యసఙ్కల్పత్వకల్యాణగుణాకరత్వజగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్. అహో భవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. యత్రైకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం, తత్రైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతం చ, తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతే వక్తుమ్. న హి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రయమపరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి.

౧౬. అథోచ్యేత- ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః- నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమన్యదసత్యమితి. నత హి యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రూయతే- యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి హ్యస్య వాక్యస్యా

ద్ధం మానవిరుద్ధమ్- పూర్వవికల్పే ద్వితీయం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ శాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసాయిత్వేనాప్రామాణ్యమాపద్యత ఇత్యర్థః- ఉభయప్రమాణం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ సోపాలమ్భం దూషయతి॥ అహో భవతామితి॥ పదద్వయవాక్యతత్ప్రకరణప్రకరణాన్తరోపనిషదన్తరమానాన్తరతర్కసామానాధికరణ్యపర్యాలోచనాసాధ్వీత్యర్థః- ప్రథమం తత్ప్రకరణోపక్రమవిరోధం దర్శయతి॥ ఏకేతి॥ పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి॥ నహీతి॥

౧౭ శఙ్కతే॥ అథేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ కార్యస్యైకవిజ్ఞానవిషయతయాన్తర్భావో హి మతశ్చేన్మిథ్యాత్వేనేత్యధ్యాహారోఽధిత్వరూప్యం చ, అనన్తర్భావే, అజ్ఞాతజ్ఞాతత్వోక్తిర్లాక్షణికీ స్యాదితి భావః- న త్వేతద్దోషస్స్వపక్షే సన్త్యేకధర్మివిషయత్వాత్- సాక్షాదర్థమాహ॥ యేనేతి॥ న తు సర్వత్వాకారేణ

ర్థః- కారణతయోపలక్షిత నిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సద్భావశ్శ్రుత్యభిజ్ఞాతః, *యథాసోమ్యైకేనమృత్పిణ్డేనసర్వం మృణ్మయంవిజ్ఞాతమితిదృష్టాన్తోపినఘటతే- మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హితద్వికారస్యజ్ఞాతతానిదర్శితా-తత్రాపివికారస్య సత్యతాఽభిప్రేతేతిచేత్- మృద్వికారస్యరజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శ్రుతౌరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థసమ్భావనాప్రదర్శనాయ* యథాసోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసోనయుజ్యతే-నచ *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికారజాతస్యాసత్యతామాపాదయత్తరాంను గృహీతమననుగృహీతంవా ప్రమాణముపలభామహ ఇతి-అయమర్థః* తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్రవక్ష్యతే-

౧౭. తథా *సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదేకమేవాద్వితీయం* తదైక్షతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి।తత్తేజోఽసృజత *హన్తాహమిమాస్తిస్రోదేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యనామరూపేవ్యాకరవాణి* సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాఽస్యజగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలేనామరూపవిభాగప్రహాణం, జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరానపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవానన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహుస్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషో, యథాసఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రత్రిత్వాంపిలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టాసృష్టిః, సమస్తేష్వచేతనేషు వస్తుష్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనానన్త నామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్యస్వ

జ్ఞాతత్వం, ఏతుజ్ఞాతత్వసర్పత్వే ఏకాకిరియనిష్ఠే, సోయం ప్రాగేవజ్ఞాత ఇతివత్, నహి ప్రాగిదన్తయాజ్ఞాతమ్- నపరం ప్రతిజ్ఞావాక్యం, దృష్టాన్తవాక్యముపినఘటత ఇత్యాహ॥ కారణేతి॥ తదుపపాదయతి॥ మృత్పిణ్డేతి॥ నహిమృత్తియారూప్యనివృత్తి నిదర్శితేతిభావః- తత్రాపిమిథ్యాత్వం శఙ్కతే॥ తత్రాపీతి॥ పరిహరతి। మృదితి॥ అనుమానాదినాసిద్ధమిత్యాహ॥ నచేతి॥ అననుగృహీతమితిదృష్టాన్తతయోక్తమ్-

౧౮ దార్ష్టాన్తికవాక్యానుగుణత్వమాహ॥తథేతి॥ స్వాయతనశబ్దార్థ

మూలత్వం, సర్వాయతనత్వం, సర్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేన సజీ
వనం, సర్వశక్తిత్వ, మిత్యాద్యనన్త విశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగ
మ్యాః ప్రతిపాదితాః- తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వప్యపహత
పాప్మత్వాది నిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకా
మత్వసత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వానన్దకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయ
స్సకలేతర ప్రమాణావిషయాస్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః-ఏవమనన్య
గోచరానన్తవిశేషవిశిష్ట ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితత్పదస్య నిర్విశే
షవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వాన్నోపపద్యత ఇతి.

౧౮. త్వంపదంచ సంసారిత్వ విశిష్టజీవవాచి- తస్యాపి నిర్విశేష
స్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్- నిర్విశేషప్ర
కాశస్వరూపస్య చ వస్తునో హ్యవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్ర
సఙ్గాదిభిర్న సమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్-

౧౯ ఏవం చ సతి సమానాధికరణవృత్తయోస్తత్త్వమితిపదయో ర
పి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా.

౨౦ అథోచ్యేత- సమానాధికరణవృత్తీనామేకార్థప్రతిపా
దనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవంశేషణ నిష్ప

సిద్ధం స్వప్రకృత్యర్థత్వాది- ప్రకృత్యన్తరానవగుణత్వమాహ॥ తత్సంబన్ధితయేతి॥ అ
మాదిత్యస్య నిరాసాయ సకలేతర ప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తమ్- పదద్వయాపర్యా
లోచనమాహ॥ ఏవమితి॥ పూర్వం పదయోర్నిర్విశేషపరత్వే ప్రకరణవిరోధః-
ఇహ తు తయోర్నిర్విశేషవస్త్వనభిధాయకత్వమ్-

౧౮ తత్పర్యాలోచనమాహ॥ నిర్విశేషేతి॥

౧౯ సామానాధికరణ్యానాలోచనమాహ॥ ఏవం చ సతీతి॥ విశిష్టస్య ము
ఖ్యార్థత్వాత్తత్త్యాగే లక్షణేత్యర్థః-

౨౦ పరమతం శఙ్కతే॥ అథోచ్యేతేతి॥ సమానేత్యాదిగ్రన్థః॥ పదద్వయం-
యోర్యోర్ధర్మవానేకస్మిన్నపి మానితవత్ సామాన్యవిషయయోర్వా॥ తాత్పర్యాసంభ
వాదితి॥ అన్యథా విశేషణబహుత్వాద్వాక్యభేదాపత్తేరితి భావః- లక్షణాముఖ్యప
యత్నస్యాపేక్షత్వాభావే యోగ్యతాయాః ఏవ లక్షణాయాముఖ్యత్వమితి హేతురితి
సాధ్యత్వేన కారకః- అసల్లంఘనం వా॥ సంక్షేపా ప్రసంగ ఇతి॥ వాక్యప్రధానాం

తైక్యమాత్రైకత్వప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః, యథా నీల ముత్పలమితి పదద్వయస్య విశిష్టైకత్వప్రతిపాదనపరత్వే నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం వివక్ష్యేత. తద్వివక్షాయాం హి నీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వ ప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తత్తు న సంభవతి. న హి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తస్యోత్పలపదేన విశిష్యతే; జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్. అతో నీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్ట దేశవిశిష్టస్యైతేనైవ రూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాల విశిష్టతయా ప్రతిపాదనాసంభవాత్తదుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేక పదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేలాయాం విరోధాన్న ప్రతిపాద్యతే తథాపి వాక్యార్థప్రథావాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా. అపి తు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రమ్. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యే స్వరూపస్యాభావాదితి న కశ్చిద్దోష ఇతి.

౨౧　తదిదమసారమ్. సర్వేష్వేవ వాక్యపదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. తత్రి సమానాధి

కర్తృతి వక్ష్యమాణ హేతుర్వివక్షితః. ఉపపాదయతి॥ యథేతి॥ కథమవివక్షేత్యత్రాహ॥ తద్వివక్షాయామితి॥ ప్రసక్తస్యానిష్టత్వమాహ॥ తత్త్వితి॥ యాగపక్షపక్షే ఉద్దేశ్యోపాదేయ విభాగాభావప్రసంగం సిద్ధంకృత్వాత్రమపక్షే స్యాత్సమవాయ ప్రసంగ ఉక్తః. విశేషణావివక్షయాః స్ఫుటతరత్వాయోదాహరణాన్తరమాహ॥ తథేతి॥ తర్హి లక్షణేత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ తథాప్యస్వారస్యమిత్యత్రాహ॥ సర్వత్రేతి॥ సామానాధికరణ్య వ్యుత్పత్తేరిత్థంభూతత్వాన్నాస్వారస్యమిత్యర్థః.

౨౧　ఏతన్నిరస్యతి॥ తదిదమసార మిత్యాదినా॥ ప్రథమం తరమోక్తతయాధీస్థం వ్యుత్పత్త్యన్తరం వ్యాదస్యతి॥ సర్వేష్వితి॥ సర్వేషు, సమానాధికరణేషు వ్యధికరణేషు చేత్యర్థః. కిం పునర్వ్యుత్పత్త్యా స్వార్థబోధే సంభవతి నాన్యక్లృప్తిః స్యాదిత్యర్థః. తర్హి వాక్యభేదః కథమితి తత్ప్రాకరణార్థసంసర్గవిశేషద్విః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఐక్యనిర్దేశవతాం, విశేషణాన్యయాధిష్ఠానం ద్రియతే, అతిం ద్రియేషు నహి, తత్ర తైక్యనిర్దేశేతి తంకాన్యదాసాయ ప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయం దర్శయ

కరణవ్యుత్పత్త్యావాపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్టపదార్థే వ్యు త్పత్తిసిద్ధః పదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే. యథా నీలముత్పలమానయేత్యుక్తే నీలిమాది విశిష్టమేవానీయతే, యథా చ నిస్స్వాట వాక్యం మృదమృదితలోమాతఙ్గకంస్త్రిష్టుతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశిష్టపదార్థః ప్రతీయతే, ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణనిర్దిష్టేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం. నచ విశేషణవివక్షాయామితరవిశిష్టాకారం వస్త్వన్యస్యేవ విశేష్యమ్-అపితు నిర్విశేషవస్తుని స్వరూపమేవ విశేష్యమ్. తథాహి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమ్. అన్వయేన నివృత్త్యా వా పదాన్తరప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయాఽఽత్త్యైవ వస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యమ్. యథా దేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దీనో కృపణో నవద్య ఇతి. యత్ర త్వేకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయాయోగ్యం విశేషణద్వయం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టమ్, తత్రాన్యతరత్పదమముఖ్యవృత్తమాశ్రీయతే, నద్వయమ్, యథా గౌర్వాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషు

తి॥ యథేతి॥ అనియత విశేషణప్రతీతౌ నసీలమప్యానీయేతేతి భావః. లోకవేదాధికరణ మువజీవ్యాహ॥ ఏవమితి॥ మతస్యతుకా ప్రసంగం పరిహరతి॥ నచేతి॥ ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యమాణత్వాదత్ర పరిహారస్సంక్షిప్తః. యథానుపపత్తి తథా వాచ్యమిత్యర్థః. పృథక్ స్థితార్థానాం పదానాం యథాయోగ్యం పరామర్శనీయత్వాత్ స్మరణపరామర్శదశాయాం తత్ప్రసంగః, వాక్యార్థాభిధానం తు యోగ్యపదితి నతత్రాపి ప్రసంగః, ... స్తుపరామృష్టా ఇత్యర్థ ఇతి భావః. వ్యాక్త్యరుగుణ లక్షణగ్రన్థమాహ॥ తథాహీతి॥ నహి విశేషణాన్తరవిశిష్టేపి విశేషణాన్తరాన్వయయోక్తిస్సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమితి భావః. అత ఏవ యుగపత్పక్షే విశేషణవిశేష్యైక్యప్రసక్తిశ్చ పరిహృతా. నహి విశేషణవిశేష్యయోరైక్యబోధనం సామానాధికరణ్యమిత్యుక్తమితి భావః. విశేష్యమాత్రైక్యస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తన్మాత్రాభ్యుత్పత్తిశ్చ నవిశేషణవిశేష్యైక్యవిషయేతి సార్థనియామికా మన్త్రాద్యా లక్షణగ్రన్థం వివృణోతి॥ అన్వయేనేతి॥ నాన్వయుపాపార్థస్య నివృత్తిపరత్వం కల్ప్యమిత్యర్థః. అత్ర తథాత్వప్రసక్తిర్వాక్యార్థాశ్చేత్ వ్యక్త్యన్తరం వ్యుత్పత్త్యన్తరం వాక్యభేదాపి నసాధ్యత్వత్రాహ॥ యత్రత్వితి॥ ముఖ్యాసంభవే వృత్త్యన్తరం, తదసంభవే వ్యుత్పత్త్యన్తరం, వృత్త్యన్తరేష్వన్యతరస్యైవ ముఖ్యత్వం, నద్వయోః,

తుదిశేషణస్వయాన్వయావిరోధా దేకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే.

(౨) అథమన్యసే- ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేననిరూప్యమాణం విశేషణాన్తర ప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి ఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశేప్యైక్యప్రతిపాదనా సమ్భవాత్సామానాధికరణశబ్దానాం నవిశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమ్, అపితువిశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్యతదైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం, యదివిశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్. నత్వేతదస్తి. ఏకస్మిన్నర్థేన్యుపసంహార్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యైక్యం నిరుణద్ధి. అయోగ్యతాచ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వపటత్వయోః. నీలముత్పలమిత్యాదిషుతుదణ్డిత్వకుణ్డలిత్వవద్రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చవిరోధో నోపలభ్యతే. నకేవలమవిరోధ ఏవ- ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవధర్మద్వయవిశిష్టతాం. అన్యథా స్వరూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్సామానాధికరణ్యమేవనస్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధానాదరేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకేనైవవస్తూపలక్షితమిత్యుపలక్షణాన్తరమనర్థకమేవ. ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణసవిశేషత్వ

ఇతరవ్యావర్తనవిశేషార్థత్వం, వృత్త్యన్తరోపస్థాపితవిశేషసమర్పకత్వాదితి భావః. గౌర్వాహీక ఇతివదత్రాపి స్యాదిత్యత్రాహ॥ నీలోత్పలేతి॥

(౨) విశేషణభేద విశేష్యభేదం కంతి॥ అత్తే॥ విశేషణాన్తర ప్రతిసమ్బన్ధిత్వాత్ అన్యస్య స్వాత్త్వేతి సంబంధినో విలక్షణమిత్యర్థః॥ ఏకవిశేషణ ప్రతిసంబంధిత్వేనేతి॥ ఘటత్వస్య యన్యపటత్వస్య చైక్యత భేదాత్ ఘటపటయోరైక్యాభావ్యం తద్వదత్రాపీతి భావః. తర్హి కిం పరత్వమిత్యత్రాహ॥ అపి తు ఇతి॥ పరిహరతి॥ స్యాదేతదితి॥ అత్రాప్యయోగ్యతాస్యాదిత్యత్రాహ॥ అయోగ్యతా చేతి॥ ఉపపాదకత్వం వివృణోతి॥ అన్యథేతి॥ ఉపలక్షణతయానిమిత్తమిత్యత్రాహ॥ విశేషణానామితి॥ అనాదరస్తత్ప్రత్యాభావః. తర్హి త్వత్పక్షేపి జన్మాదిషు బ్రహ్మోపలక్షణేష్వేకతరవైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఉపలక్షణేతి॥ తత్రజన్మాదయస్త్వనేకాకార వ్యావృత్త్యాకార భేదాజ్ఞాపనాయ సార్థాః, న తథా త్వయాభ్యుపగతం, సవిశేషణత్వాపత్తేరిత్యర్థః- సో

ప్రసజ్యేత. సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో న విద్యతే. విరో
ధాభావాత్, దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య సన్నిహితదేశసమ్బ
న్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్. అత ఏవ హి సోఽయమితి ప్రత్యభిజ్ఞ
యా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే, వస్తునస్స్థిర
త్వవాదిభిః. అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యా
త్. దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే.

౧౩ యతస్సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకా
ర్థవాచిత్వమ్. అత ఏవ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీ
ణాతీత్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యాః క్రయసాధనతయా విధీయ
తే. తదుక్తమ్, అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమ
స్స్యాదితి.

౧౪ తత్రైవం పూర్వపక్షీ మన్యతే. యద్యప్యరుణయేతి పదమా

యమిత్యాదౌ విరోధం పరిహరతి॥ సోఽయమితి॥ దేశకాలాన్తరసంబంధినస్సన్ని
కృష్టదేశకాలసంబంధిత్వమేవ విరోధ ఇతి శంకాయామేకస్య కిం కాలద్వయ
సంబంధో విరుద్ధ్యతే, ఉత దేశద్వయసంబంధ ఇతి వికల్పం మత్వా ప్రథమం నిరా
కరోతి॥ అత ఏవ హీతి॥ అత ఏవ, ఏకస్య కాలద్వయసంబంధావిరోధాదేవ.
ప్రతీతివిరోధే, కాలద్వయసంబంధప్రతీతివిరోధే. ద్వితీయం వ్యుదస్యతి॥ దేశద్వ
యేతి॥

౧౩ ఏవం సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థ్యబోధక
త్వం లోకసిద్ధమితి దర్శితమ్. వేదసిద్ధం చేత్యాహ॥ యత ఇతి॥ య
తశ్శబ్ద ఇత్యనేన ప్రాగుక్తన్యాయానామరుణాధికరణే వివక్షితత్వం సూచితమ్.
అరుణయేత్యాది పదానాం నసామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ॥ తదుక్తమితి॥

౧౪ సూత్రం న త్వదుక్తార్థపరమిత్యాశంకాయామర్థాన్తరం త్వస
మీచీనమిత్యాశయేనోచితమ్, అస్మదుక్తావేవ పూర్వపక్షరాద్ధాన్తౌ సూత్రస్యా
భిమతావిత్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవమితి॥ అత్ర తు గుణపదస్య ద్రవ్యపరత్వం
తత్త్వం పూర్వపక్షే రాద్ధాన్తే చానుమతమ్॥ ఆకృత్యధికరణే త్వైకప్రాతి
పదికార్థత్వం తిరస్కృత్య, ఇహ తు కర్తృత్వసమానవిభక్త్యర్థ ఇతి భిదా॥ కిమారుణ్యమే
కహాయనీసమాశ్రయి, ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి. తదర్థం కిమేకం
వాక్యముత భిన్నవాక్యమ్. ఇదం చింతాద్వయం వ్యాఖ్యాన్తరేఽపి తుల్యమ్. అధి
కం చిన్త్యతే. కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని, ఉత న. తదర్థం కారకవి
భక్త్యర్థం తత్త్వం కిం సామానాధికరణ్యవిరోధి, ఉత నేతి. విరోధీతి పూర్వః పక్షః.
నేతి సిద్ధాన్తః. అరుణాపదస్య ద్రవ్యపరత్వం తత్త్వే విశిష్టకర్తృత్వైకత్వేన క్ర

కృతేరివగుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైక స్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్త మేవారుణిమానమభిదధాతి. తథాప్యేకహాయన్యన్వయ నియమోఽరుణిమ్నో న సమ్భవతి. ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చారుణయా, ఇత్యర్థద్వయవిధానాసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకరణవిహిత సర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి. అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గక ద్రవ్యాణాం ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమోఽరుణిమ్నో న స్యాదితి.

౨౫ అత్రాభిధీయతే. అర్థైకత్వే ద్రవ్య గుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాత్. అరుణయైకహాయన్యేత్యారుణ్యవిశిష్టద్రవ్యైకహాయనీద్రవ్యవాచిపదయోః సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వేసిద్ధే సత్యేకహాయనీ ద్రవ్యారుణ్యగుణయోః అరుణయేతి పదేనైవ వి

యస్య తత్సాకాఙ్క్షత్వరూపార్థాభేదాదేకవాక్యత్వసిద్ధిరితి వాక్యభేదాధీన పూర్వపక్షోత్థితిర్న స్యాదిత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సామాన్యేన ద్రవ్యమాత్రపర్యన్తత్వేపి తద్ద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వ నియమో న స్యాదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రాహ॥ ఏకేతి॥ ప్రాగుక్తవిశేషణ వివక్షాధీనానుపపత్తిః క్రియాన్వయబోధోపక్షితాయాః కారకవిభక్తేర్మిథోఽన్వయాబోధకత్వాచ్చ విశేష్యైక్యం న సిధ్యేత్. అతో మిథోఽన్వయాభావే విశేష్యైక్యమ్. తదభావాద్వైయధికరణ్యం స్యాత్. తత్రైకహాయన్యా క్రీణాతీత్యనేన ఏకహాయన్యాః క్రయసంబంధ ఉక్తః. తచ్చారుణయేతి, వాక్యేన తస్యారుణిమసంబంధ ఉక్తస్స్యాత్. అరుణిమ్నా ద్రవ్యవిశేషం వినా క్రయసాధనత్వాయోగాత్. తతశ్చ ఏకహాయన్యాః క్రయసంబంధారుణ్యసంబంధరూపార్థద్వయస్యైకవాక్యేన ప్రతిపాదయితుమశక్యత్వాదిత్యర్థః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తతశ్చేతి॥ స్వవాక్యస్థత్వాభావాత్ప్రకరణేన ద్రవ్యవిశేష నిశ్చయే తస్య సర్వద్రవ్యసాధారణ్యాత్ ఆరుణ్యం తత్స్థసర్వద్రవ్యాన్వయీత్యర్థః. స్త్రీలింగత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ అరుణయేతి॥ పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥

౨౫ సిద్ధాన్తపరం సూత్రముపన్యస్యతి॥ అర్థైకత్వ ఇత్యాది॥ సూత్రస్యాక్షరార్థమాహ॥ అరుణయేత్యాదినా॥ అర్థైకత్వ ఇత్యస్య పూరకపదం తదమధ్యాహృతమ్, ఆరుణ్యవిశిష్టద్రవ్యేతి. ద్వితీయపదం వ్యాచష్టే॥ ఏకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరితి॥ పదేనైవ, తద్వాక్యేనేత్యర్థః. ఇతరత్స్పష్టం

శేషణవిశేష్యభావేనసమ్బన్ధయోరభిహితయోః క్రియాత్వైకకర్త్రా
న్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రయసాధనభూతైకహాయన్యన్వయనియ
మస్స్యాత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రయసమ్బన్ధవదరుణిమసమ్బన్ధోఽపి
వాక్యావసేయస్స్యాత్, తదావాక్యస్యార్థద్వయవిధానంస్యాత్.
న చైతదస్తి. అరుణయేతిపదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితమ్.
ఏకహాయనీపదసామానాధికరణ్యేనతస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్య
తే. న గుణసమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహి సామానాధికరణ్యస్యా
ర్థః. భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సా
మానాధికరణ్యమితిహి సామానాధికరణ్యలక్షణం. అతఏవహిర
క్తః పటో భవతీత్యాదిష్వేకార్థ్యాదేకవాక్యత్వం. పటస్యభవనక్రి
యాసమ్బన్ధోహివాక్యవ్యాపారః. రాగసమ్బన్ధస్తురక్తపదేనైవా
భిహితః. రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యంపటఇత్యేతావన్మాత్రం సామానాధి
కరణ్యావసేయమ్. ఏవమేకేనగుణేనద్వాభ్యాం బహుభిర్వాతేనతేన
పదేనసమస్తేనవ్యస్తేన వా విశిష్టస్యైకస్య సామానాధికరణ్యే
నసర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థ ఏకఇతి జ్ఞాపయితృత్వాత్తస్య క్రియాసమ్బ

దిత్యేతద్వ్యాచష్టే॥ క్రియాత్మేతి॥ అవిరోధాత్, వాక్యభేదరూపవిరోధాభావా
త్. నియమస్స్యాదిత్యంశం వ్యాచష్టే॥ అరుణిమ్న ఇతి॥ ప్రకరణసిద్ధత్వా
భావాదితి భావః. గుణాన్వయః పదేనైవావసేయస్తు తతః కిం వాక్యభే
దాయుక్తనియమపరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం ప్రాక్సంక్షిప్తం వివృణోతి॥ య
దీతి॥ తర్హి సామానాధికరణ్యకృత్యం కిమిత్యత్రాహ॥ ఏకహాయనీతి॥ కథం
న గుణాన్వయస్సామానాధికరణ్యావసేయ ఇత్యత్రాహ॥ విశిష్టద్రవ్యైక్యమి
తి॥ ద్రవ్యం విశేష్యమ్. విశేషణానాం త్రైక్యవ్యుదాసాయ ద్రవ్యశబ్దః. లక్షణ
గ్రన్థం సంవాదయతి॥ భిన్నేతి॥ నహి విశేషణవిశేష్యాన్వయో వృత్తిస్సామా
నాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. ఏవం ప్రాతిపదికతత్సమానవిభక్తివాచ్యైర్గుణా
న్వయ మిథోన్వయః క్రియాన్వయానాం బోధ్యత్వముక్తమ్. అప[illegible]
మితి దర్శయతి॥ అతఏవేతి॥ అతఏవ, కృత్యత్రయస్య యథోక్తప్రకారత్వా
దేవ. ఏకహాయనీపదస్య నిరాకాఙ్క్షత్వేపి ఇతరపదస్య క్రయణసాకాఙ్క్ష
త్వాకాఙ్క్షయాఽన్వయోన్యాయ్యః. యథా రక్తపదస్యేతి చాభిప్రాయః. ఉ
క్తం వివృణోతి॥ పటస్యేత్యాదినా॥ అత్ర త్రయ విశేషణాని, బహూని కారకవిభ
క్త్యన్తానీతి [illegible] ఇత్యత్రాహ॥ ఏవ

స్యాభిధానమవిరుద్ధమ్. దేవదత్తస్య హోమాయ వా లోహితా క్రోడ శ్వేత కుణ్డలేతిపృత్తి, శుక్లేన వాససా యావనికాం సమ్పాదయేత్, నీల ముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయ శుక్లాం శోభనా శ్యామ్, అగ్నావుపధిత్స్య తేపురోడాశమష్టాకపాలం నిర్వపేత్, ఇతి ప శుమ్ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి.

౨౬. ఏతదుక్తం భవతి. యథా కామ్పిల్యస్థాల్యామోదనం పచేది త్యనేక కారకవిశిష్టా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే. తథా సమానాధి కరణపదసఙ్ఘాతాభిహిత మేకైకం కారకం తత్తత్కారక ప్రతిపత్తిహే తూనామనేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వే తీతి న కశ్చిద్విరోధః. తాదర్థ్యేనోపకారకత్వే న మ పరిమాణే ధాన్య హాయసంశాల్యోదనం సమర్థః పాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

ఘటతేతి॥ దేవదత్తేతి॥ చిద్యాచకత్వా చిద్యాచకత్వవ వాదం వైషమ్య ప్రయోజక మితి భావః. దణ్డీతి వాహ్యవిశేషణమ్. శుక్లేనేతి కరణకారకో దాహరణమ్. నీలోత్పలమితి సమస్తం కర్మవిశేష్యమన్యచ్చ. తత్రాప్యనేక ప దాన్వయం దర్శయతి॥ గామితి॥ త్రైదికం సంప్రదానాద్యుదాహరణమ్ అ గ్నావితి. పశుమితి తథేత్యాహ॥ ఏవమితి॥ కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధక త్వేఽపి ప్రథమావత్ సంఖ్యాన్వయబోధకత్వస్య పశునేత్యాహ దర్శనా త్ పరస్పరాన్వయ బోధకత్వంచ యుక్తమ్. కారకవిభక్త్యైకవచనత్వా ద్యాకారభేదవత్ సమానవిభక్తిత్వరూపాకారభేదాన్మిథోన్వయో యుక్తః. పదాన్తరపరామర్శ విరహస్తు విరోధాభావాదకిఞ్చిత్కరః. తదభావస్త్వ థాన్వయవాదిభి రుపేతవ్యః. కేవలమవిరోధమాత్రాదన్వయ సిద్ధిః. ప్ర యోగస్తు నియామకః. కారకవిభక్త్యన్తానాం సంఖ్యాక్రియాన్వయబోధకం ప్రయోగసిద్ధమితి చేత్ మిథోన్వయశ్చ ప్రయోగసిద్ధ ఇతిచరమ ఇత్యభిప్రాయః ప్రథమాన్త కారకవిభక్త్యన్త బహువాక్యోదాహరణమ్.

౨౭. అథ విశేషణ వివక్షాధీనానుపపత్తయః ప్రాగేవ పరిహృతా ఇతి త త్రాన్యాన్యసమవాయపరిహారం ప్రాక్ సంక్షిప్తం విస్తరేణ వదన్ కరణకార కరూప విషయానిరూపణస్య సర్వకారకవిభక్త్యన్తత్వం ఉక్తసృత్యద్వ యస్య క్రమభావిత్వావివక్షాంచ దర్శయతి॥ ఏతదుక్తమితి॥ యథేత్యాది॥ య థావ్యస్తకరణవాక్యవ్యస్త్యన్యసమవాయాదిచోద్యం యుగపదభిధానేన సత్త్వాః కారకాః క్రియాయా ఏవ విశేష్యత్వాత్ పరిహృతమ్, తథా సమానాధికరణ వాక్యేఽపి అనేకవిశేషణాన్తరస్య యుగపద్విశేష్యత్వాదవిరోధ ఇత్యర్థః.

౨౧ యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయీత్యపి పక్షేన కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి. తన్నోపపద్యతే. లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపద సమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం గుణపదం కేవలగుణాభిధాయీత్యప్యసఙ్గతమ్. పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకేపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిర సమానవిభక్తినిర్దేశకృతా. న పునరుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా. తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే.

౨౨ యత్పునః క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయాఽరుణిమ్నః క్రయాన్వయో న సమ్భవతీతి. తదపి విరోధిగుణరహితద్రవ్యవాచిపద

---

౨౧ అథ పరోక్తం పూర్వపక్షం రాద్ధాన్తానుగతం తయోరసాధారణం చార్థం వ్యుదస్యతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ పరోక్తం ప్రయోజక ముపగమ్య ప్రయోజ్య గుణమాత్ర పర్యవసితత్వం దూషయతి॥ తన్నేతి॥ తదపవాదకతయా త్వదభ్యుపగత సామానాధికరణ్యస్యాత్ర సత్త్వా దిత్యర్థః. ప్రయోజకం దూషయతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యేతి॥ అత్రైకాన్తికత్వాపత్త్యర్థః. కిం ప్రయోజక మిత్యత్రాహ॥ పటస్యేతి॥ విషమవిభక్తినిర్దేశకృతేత్యర్థః. ఇదమపి న ప్రయోజకం పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యత్రాసమానవిభక్తినిర్దేశేఽపి గుణిపర్యవసితత్వాదిత్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవేతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యక వాక్యస్థత్వస్య సామానాధికరణ్య మపవాదకత్వేనోక్తం తదస్య ప్రయోజకమ్. సామానాధికరణ్యాభావే ప్యుపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దస్య గుణిపర్యవసితత్వదర్శనాత్, నైవమ్, భాగశబ్దేన సామానాధికరణ్యవిరహేఽపి, భాగశబ్దే నాసమాన విభక్తినిర్దేశోఽపి నాస్తీతి వ్యభిచారాభావాత్ గుణమాత్రవాచిత్వే నపక ప్రయోజకమిత్యర్థః. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వం త్వనైకాన్తికమేవ. అతృతీయాన్తయోః. శ్వేతో ధావతి శ్వేత మాలభేతేత్యాదౌ గుణశబ్దో గుణిపర్యవసితః, పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర ఉపాత్తద్రవ్యక వాక్యస్థత్వాత్ స గుణమాత్రపరః, పట శ్శుక్ల ఇత్యత్ర తదపవాదకం సామానాధికరణ్యమితి కల్పిత్రయమ్. అతృతీయాన్తయోఽసమానవిభక్తిత్వస్య కల్పనే లాఘవమ్॥

౨౨ అథ పరోక్తౌ పూర్వపక్షార్థ స్వసిద్ధాన్తయోరాద్యం పరిహరతి॥ యత్పునరితి॥ అవరుద్ధతయా, నిరాకాఙ్క్షతయా. రాద్ధాన్తార్థం

సమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయానిరాకాఙ్క్షాదసఙ్గతమ్. రాద్ధాన్తేచోక్తన్యాయే కారుణికమ్మన్యశ్చాద్యత్ర ద్రవ్యాన్వయేసిద్ధద్రవ్యగుణయోః క్రియాసాధనత్వానుపపత్త్యాఽర్థాత్పరస్పరాన్వయస్సిధ్యతీత్యప్యసఙ్గతమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః.

౨౯ తస్మాత్ తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేపదద్వయాభిహితవిశేషణాపరిత్యాగేనైవైక్యప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్. తత్త్వనాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యశుద్ధ్యర్థయావస్థాచ్చేతనావస్థాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానం పరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతో నసమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోఽపిసమానాధికరణపదానాం యథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్య ప్రతిపాదనపరత్వాశ్రయణేత్వమ్పదప్రతిపన్న సకలదోషభాగిత్వం పరస్యప్రసజ్యేతేతిచేత్, నైతదేవమ్. త్వమ్పదేనాపిజీవాన్తర్యామిణః పరస్యైవాభిధానాత్.

౩౦ ఏతదుక్తంభవతి. సచ్ఛబ్దాభిహితంనిరస్తనిఖిలదోషగ

దూషయతి॥ రాద్ధాన్తేచేతి॥ కార్యాన్వయే సిద్ధస్యాప్యత్వ దగ్ధరథన్యాయా ద్ధార్థత్వ మనుపపన్నమి త్యర్థః. వాక్యభేదేన పూర్వపక్షేప్యేత్, కథముపాత్త ద్రవ్యకవాక్యత్వమ్. అతోఽతిదుస్థః పూర్వపక్షః. సిద్ధాన్తేఽయోగాచ్చ రాద్ధాన్తస్త్వతిదుస్థః. కరణద్వయాకాఙ్క్షాకల్పకదశకాద్ధ్యభావాత్. స్వశాస్త్రీకరణార్థ ముపసంహరతి॥ అతఇతి॥

౨౯ ఏవ మస్తు తతః కిం ప్రస్తుత సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ తస్మాత్, సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణ విశిష్టైకార్థపరత్వస్య లోకవేదసిద్ధత్వా దిత్యర్థః. తత్పరమతే నసంభవతీత్యాహ॥ తత్త్వేతి॥ ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వార్థః. తచ్ఛబ్దావగతగుణవత్ త్వంశబ్దావగతగుణాః పృథక్ప్రతీత్యేః. తదా పరస్య సదోషత్వమితి శంకతే॥ అభ్యుపగచ్ఛతోఽపీతి॥ పరిహరతి॥ నైతదితి॥

౩౦ కథమన్యవాదిశబ్దస్యాన్యవాదిత్వమ్, ద్వారద్వారిభావవిపర్యయశ్చ కిం నస్యా దిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సచ్ఛబ్దేతి॥ కారణవాచి సచ్ఛబ్దః స్వదనుగుణగుణవిశిష్టపరఇతి భావః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్రు త్యస్యథానుపపత్త్యాఽన్తర్యామిపరత్వం కల్ప్యమితి ఫలితమి త్యభిప్రాయేణ నిరస్తేత్యాద్యుక్తమ్. బహుస్యామితి సామాన్యేన నామరూపయోః పరమాత్మీయత్వ ముపగత

స్థం సత్యసఙ్కల్పమిశ్రానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగణం సమస్తకారణభూతం పరం బ్రహ్మబహుస్యామితిసఙ్కల్ప్య, తేజోఽబన్నప్రముఖం కృత్స్నం జగత్సృష్ట్వా, తస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసంస్థానసంస్థితేజగతి చేతనం జీవవర్గం కర్మానుగుణేషు శరీరేష్వాత్మతయా ప్రవేశ్య స్వయం చ స్వేచ్ఛయైవ జీవాన్తరాత్మతయాఽనుప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు నామరూపే వ్యాకరోత్. ఏవంరూపసఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్దవాచ్యత్వం చాకరోదిత్యర్థః. అనేనజీవేనాత్మనా, జీవేనమయే తినిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వం చజీవస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే. ఇదం సర్వమసృజత। యదిదం కిం చ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదం సర్వమితినిర్దిష్టం చేతనాచేతనవస్తుద్వయం సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాం చవిభజ్యనిర్దిశ్య చిద్వస్తున్యపి బ్రహ్మణోఽనుప్రవేశాభిధానాత్. అత ఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్ సర్వే వాచకశబ్దా అచిజ్జీవ విశిష్టపరమాత్మవాచిన ఇత్యవగతమితి.

మ్. సంనిధి సమామ్నాతానామివ పరమాపూర్వోపకత్వమ్. తత్ర త్రివృద్విద్యా రా ప్రోక్షణాదేరివ తేజఃప్రభృతి నామరూపయోః సృష్ట్యుపకారకత్వం నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యావగతమ్. ప్రముఖ శబ్దో వాయ్వాదిపరః. దేవాదీతి నానుప్రవేశపూర్వకత్వోక్తిః, కింతు వక్ష్యమాణ చిదచిద్విభాగార్థం జగదాకారకథనమ్. ॥జీవవర్గమితి॥ శ్రుతిస్థవిజ్ఞానశబ్దః పారిభాషిక ఏతత్త్ర్యర్థవివరణమ్. న జీవపరయోః తన్యతరత్వం శరీరత్వే ప్రయోజకమితి దర్శయితుం చేతనశబ్దః. జీవవ్యావృత్త్యర్థం. స్వేచ్ఛయేత్యుక్తమ్. నామరూపవ్యాకరణస్య స్వపర్యన్తత్వం స్పష్టయతి॥ ఏవమితి॥ స్వయమిత్యపాతే స్వశబ్దః ఈశ్వరపరః. రూపశబ్దశ్చిదచిత్పరః. వస్తుత్వం దేవాదిత్వమ్. జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థం వక్తుం తత్ర ప్రతిపన్నాం తాం మాహ॥ అనేనేతి॥ మయేత్యాత్మశబ్ద వ్యాఖ్యానమ్. మృదాత్మక ఇతివత్స్య దిత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ ఇదమితి॥ తతః కిం ప్రకృతస్యేత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ అతః, తత్పర్యన్తగమనాదితి సిద్ధత్వాత్.

౩౦. అత్ర త్రిత్వయం శరీరవాచకేషు సంచారయిష్యం స్పృష్టితో శరీర

౩౧ కించ- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చేతనమిశ్రం ప్రప
ఞ్చమిదం సర్వమితి నిర్దిశ్య తస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితమ్.

౩౨ ఏవంచ సర్వం చేతనాచేతనం ప్రతి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వే
న సర్వం సచేతనం జగత్తస్య శరీరం భవతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి.
అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృ
థివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్త
రో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి ప్రారభ్య య ఆత్మని తి
ష్ఠన్నాత్మనో ఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన
మన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాది, యః పృథివీమ
న్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యా
క్షరం శరీరమిత్యారభ్య యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుః శరీరం
యం మృత్యుర్న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా ఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ
ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని స చేతనం జగత్తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య త
స్యాత్మత్వేన పరమాత్మానముపదిశన్తి.

౩౩ అతశ్చేతనవాచినోఽపి శబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతం చే
తనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి. యథా అచేతనదేవాదిసం
స్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తద్వ్యతిరిక్తజీవాత్మన ఏవ వాచకాః, తథా
రూప ఏతద్దశరాత్రా దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యాదిషు దేవాదివన్నిత్యర్థః.

౩౪ శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్, ప్రకారవాచినాం చ

త్వాక్షేపక వాక్యం దర్శయతి॥ కించేతి॥

౩౨ తతః కి మిత్యత్రాహ। ఏవంచేతి॥ చేతనాచేతనమితి॥ సర్వశబ్దా
సంకోచ పూర్వవాక్య శ్రుత్యన్తరాభ్యాం స్పష్టీకృతాని. శరీరత్వకథ
నం దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ అన్తరిత్యాది శరీరలక్షణమ్- విశేషణాభ్యాం స్వప
రత్వావృత్తిః-

౩౩ తతః కిం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ॥ అతశ్చేతనేతి॥ త త్రోదాహ
రణమాహ। యథేతి॥

౩౪ త న్నాకృతికమితి శఙ్కాయా మాకృతినయ విషయత్వ మాహ॥ శ
రీరస్యేతి॥ జాతిగుణజాతిపదానామితి హృదయమ్- తేషామపి ద్రవ్యపరత్వ
త్వం కథమిత్యపేక్షాయాం మాకృతినయం వక్తుం ప్రకారం ప్రకారిణా విశిష్ట

శబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవ పర్యవసానాత్, శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యవసానం న్యాయ్యమ్. ప్రకారో హి నామ ఇదమిత్థమితి ప్రతీయమానే వస్తుని ఇత్థమితి ప్రతీయమానోంశః. తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేస్తదపేక్షత్వాత్ తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి తస్య ప్రతిపాదకోపి శబ్దస్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. అత ఏవ గౌరశ్వో మనుష్య ఇత్యాదిప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణి పిణ్డే పర్యవస్యన్తః పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ, పరమాత్మన్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ.

౩౫ నను ఖణ్డో గౌః ఖణ్డశ్శుక్ల ఇతి జాతిగుణవాదినామేవ పదానాం ద్రవ్యవాదిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టమ్. ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వే మత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః. యథా దణ్డీ కుణ్డలీతి. నైవమ్. జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా న తేష్వేకమేవ సామానాధికరణ్యప్రయోజకమ్. అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ప్రకారత్వమేవ సద్భావః, తస్య తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిస్తద్వాదీనాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యవాచిత్వాద్ద్రవ్యాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచినా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్సిద్ధస్యైవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్కదాచిద్ద్రవ్యాన్తరప్రకారత్వమిష్యతే, తత్ర మత్వర్థీయ

దర్శయతి॥ ప్రకారో హీతి। శబ్దాదీనాం ప్రకారిపర్యవసానత్వముపపాదయతి॥ తస్యేతి॥ తద్వస్త్వపేక్షత్వేన, ప్రకారిసాపేక్షస్వరూపస్థితిత్వేన. తత్ప్రతీతేః, యథావస్థితప్రకారప్రతీతేః. ఏవం న్యాయసిద్ధతః. తత్ఫలమాహ॥ అత ఏవేతి॥

౩౬ నన్విత్యాదిభాష్యం చోద్యం పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ద్రవ్యం వేతి॥ అవిశిష్టః ప్రయోజక ఇతి భావః. ప్రయోజకమాహ॥ యస్యేతి॥ అననుగతం ప్రయోజకీకృత్య కథ్యాప్యముఖ్యత్వాక్రియా యుక్తమితి భావః. అనుగతమాహ॥ యస్యేతి॥ ఉక్తవిపర్యయే ప్రయోజకమాహ॥ యత్రేతి॥ ఇతి నిరవద్యమ్. సర్వప్రయోగానుగతతదవిషయవ్యావృత్తిర్వా మవ్యాప్త్యతివ్యాప్తిరహితత్వార్థః॥

ప్రత్యయ ఇతి నిరవద్యమ్.

౩౬ తదేవం పరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారత్వాదద్విశిష్టజీవస్యాపి జీవనిర్దేశవిశేషణమా అహంత్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మానమేవాభిదధతి ఇతి తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే మోఽపపన్నం వ్యాఖ్యాతమ్.

౩౭ ఏవంచ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి. యథా స్వశరీరగతా బాలత్వయువత్వాదయో ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి.

౩౮ అతః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసంకల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే. త్వమితి చ తచ్ఛవనశరీరజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్, ప్రకరణావిరోధ, స్సర్వశ్రుత్యవిరోధో, నిర్దుష్టనిరవద్యకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చ.

౩౯ అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా.

౪౦ యదుక్తం తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీ

---

౩౬ ఉక్తం ప్రకృతేన ఘటయతి॥ తదేవమితి॥ సామాన్యేన త్రైయధికరణస్య సూత్రస్య సామానాధికరణ్యే విశేష ఉపసంహార ఇత్యర్థః.
౩౭ తేన దోషస్పర్శచోద్యస్య పరిహృతత్వమాహ॥ ఏవంచేతి॥

౩౮ పరపక్షే యే దోషా న తే స్వపక్షే సన్తీత్యాహ॥ అత ఇతి॥ ప్రకరణేతి తద్రకృతత్వాద్యవిరోధః. సర్వేతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధః. బ్రహ్మణి అర్థావిరోధాభావముక్తః. ప్రాగుక్తజీవగతధర్మాస్పర్శనం దోషరాహిత్యవిద్యాద్యభావః.

౩౯ సామానాధికరణ్యస్య నన్యావర్తకత్వేన భేదాపాదకత్వమాహ॥ అత ఇతి॥

౪౦ అథ పూర్వపక్షోక్తం పరిహరతి॥ యదుక్తమిత్యాది నాఽ...

తత్ప్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి. తదయుక్తమ్. అస్మిన్ప్రకరణే సర్వత్ర తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కథమ్. తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాది సృజ్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్రజ్ఞాతజీవవ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్ తద్వ్యతిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వమవగమ్యతే. యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయుశ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా ఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే. అతః తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యత్రైవాన్నమయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రత్యప్యాహ, తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి. పూర్వస్యాన్నమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పరమాత్మా, స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. ఏవం మనోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యమ్. ఆనన్దమయే తు ఏష ఏవేతి నిర్దేశస్తస్యానన్యాత్మత్వం దర్శయితుమ్. ఇత్థమ్. విజ్ఞానమయస్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ఏ

పరిహరతి॥ తదయుక్తమితి॥ కథమ్. శారీరాత్మత్వం పరస్యేతి కథం జ్ఞాతమిత్యర్థః. అన్నమయశారీరాత్మనో శ్రుతత్వాత్ ప్రాణమయే యః పూర్వస్యేత్యనువాదో న యుక్త ఇతి తస్య ప్రాప్తిం దర్శయతి॥ తస్మాద్వా ఇతి॥ అతః. అత్రైవ శ్రుత్యన్తరాచ్చేత్యర్థః. తస్యైష ఇతి వాక్యే ప్రాణమయస్య శ్రుతత్వాత్ తద్విషయత్వం జ్ఞాపయతి॥ ప్రాణమయమితి॥ తద్వ్యాచష్టే॥ పూర్వస్యేతి॥ ఉక్తం మనోమయాదావతిదిశతి॥ ఏవమితి॥ ఆనన్దమయస్యాత్మాన్తరశ్రవణాన్న పరమాత్మత్వమిత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయే త్వితి॥ ఆత్మాన్తరం న తస్యేతి ఏక ఇతి వదతీతి భావః. తత్కథమ్. ప్రకరణాన్తరూప్యమనాన్తరస్యం చేతి భావః. పరిహరతి॥ విజ్ఞానేతి॥ ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రుతే యః పూర్వస్యేతి వాక్యే పూర్వశబ్దవివరణరూపో విజ్ఞానమయశబ్దః. తత ఇత్యత్రాహ॥ ఏవమి

తం సతి విజ్ఞానమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగత పరమాత్మభావస్య పరమాత్మన స్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవం చ స్వవ్యతిరిక్తం చేతనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధిక శ్శారీర ఆత్మా. అత ఏవేదం పరం బ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియుక్తైరభిధీయతే

౨౧ అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవ పరమాత్మానన్దమయః.

౧ అహ. నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః. వికారం శబ్దస్య మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. మయడ్వైతయోరితి ప్రకృత్య నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్య ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశబ్దః. నను ప్రాచుర్యేఽపి మయడిష్యతే తత్ప్రకృతవచనే మయడితి స్మృతేః. యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవమ్. అన్నమయ

తి॥ ప్రకరణాదర్థసామర్థ్యం ప్రాబల్యమభిప్రేత్యాహ॥ అభ్యాసేతి॥ అభ్యస్తానన్దస్యానన్దం బ్రహ్మణ ఇతి బ్రహ్మసంబన్ధిత్వశ్రవణాదానన్దో బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణ్యానన్దశబ్దవాచ్యత్వాన్నయదిన్ద్ర తద్రహితయోస్త్రైరాశ్యా నానన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వాత్ సిద్ధ ఏవభావ విజ్ఞానమయాన్తరాత్మత్వాదినా చానన్దమయస్య పరమాత్మత్వం నిర్ణీతమ్. అతశ్శారీరాత్మన ఆనన్దమయస్య చ పరమాత్మత్వసిద్ధేః పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వాస్యామానత్వాచ్చ ఉక్తిస్స్వాతన్త్ర్యతత్త్వ నానన్యాత్మత్వపరత్వం సిద్ధమిత్యర్థః. శారీరాత్మత్వం పరస్యైవ ముఖ్యమిత్యాహ॥ ఏవం చేతి॥ అతస్స్వాత్మత్వాన్నిరుపాధికత్వమ్. తదేవోపపాదయతి॥ అత ఏవేతి॥ అభియుక్తైః బోధాయనాదిభిః. సంహితమేతచ్ఛారీరకమితి హి తదుక్తిః.

౨౧ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧ ద్వితీయసూత్రస్య శఙ్కాం ప్రస్తౌతి॥ అథేతి॥ ప్రత్యయస్య వికారార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ మయడ్వేతి॥ వికారావయవపరామర్శినా ఏతయోరితి పదేన వికారార్థత్వం జ్ఞాపితమ్. వృద్ధశరాదీనాం ప్రాగ్దీవ్యతోఽణితి తద్ధితారసిద్ధాణ్ప్రత్యయం వ్యుదస్యతా నిత్యం మయడ్విధానేన సూత్రేణ వృద్ధాద్యచ్చాద్యానన్దశబ్దస్య వృద్ధత్వమ్. ఆకారశ్చ వృద్ధిః॥ నన్విత్యాది॥ స ఏవేతి॥ జీవపరత్వేఽపి వికారార్థత్వమయుక్తమితి భావః. అత్ర ప్రాయస్త్వాదేన పరిహారః॥ నైవమితి॥ ప్రాచుర్యార్థే వ్యభిచారాసిద్ధిమాహ॥

ఇత్యుపక్రమే వికారార్థకత్వం దృష్టం. అతోఽన్త్యాదస్యాపి వికారార్థకత్వమేవ యుక్తం. కించ ప్రాచుర్యార్థకత్వేఽపి జీవాదన్యత్వం నసిధ్యతి. తథాహి. ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవగమనీయమ్. ఆనన్దస్యహి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమిశ్రత్వమేవహి జీవత్వమ్. అతోఽపి చ తత్ప్రాప్తవికారార్థకత్వమేవ యుక్తం. కించ లోకే మృణ్మయో హిరణ్మయో దారుమయ ఇత్యాదిషు, వేదే చ పర్ణమయీ జుహూః శమీమయ్యః స్రుచః దర్భమయో రశనేత్యాదిషు, మయటో వికారార్థే ప్రయోగబాహుల్యాత్సప్రకృతమతరం ధియమధిరోహతి. జీవస్య చానన్దవికారత్వమస్త్యేవ. తస్య హ్యత ఆనన్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థా తద్వికారస్యైవేతి. అతో వికారవాదినో మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాదానన్దమయో జీవాదనతిరిక్త ఇతి. తదేతదనుభాష్య పరిహరతి.

సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥౧౪॥

నైతద్యుక్తం. కుతః ప్రాచుర్యాత్. పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యానన్దప్రాచుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థకమయటస్సమ్భవాత్.

ఏతదుక్తం భవతి. శతగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమానస్యానన్దస్య జీవాశ్రయత్వాసమ్భవాద్బ్రహ్మాశ్రయత్వమానన్ద ఇతి నిశ్చితే సతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేఽపిమ

ప్రాచుర్యేతి॥ ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ। కిఞ్చేతి॥ అవయవాశేషయా వికారః ప్రసిద్ధ ఇతి తదాన్యపర్యత్వార్థం ప్రథమతరమిత్యుక్తమ్. జీవస్య వికారత్వాసమ్భవమాశఙ్క్యాహ॥ జీవస్యేతి॥ అవస్థాన్తరయోగోఽపి వికార ఇతి భావః నాగమయతి॥ అత ఇతి॥ తదాఽయా। సూత్రస్యార్థం తమనుభాష్యత్యుక్తమ్.

వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ — తస్మిన్ తస్య ప్రాచుర్యమిత్యత్రాహ॥ పరస్మిన్నితి॥ సంభవతు ప్రాచుర్యం, తత్ప్రకారే శబ్దస్య తద్వాచకత్వం చాపేక్షితమిత్యత్రాహ॥ ప్రాచుర్యార్థేతి॥

వికారార్థత్వే కో బాధక ఇత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ అర్థవిరోధో బాధక ఇత్యర్థః. బాధక దృష్టాన్తే తదేతచ్చ త్వాపతత సదాభవా త్వస్త్రి

యత్త్వధికరణస్య వాక్యానన్దమయాత్పరం బ్రహ్మేతి. ఓమిత్యాదిశ్రుతి-
గ్రాహ్యాభ్యాసమయటో వికారార్థత్వముక్తం విరోధాన్న సమ్భవతి. కిం
చ. ఓమిత్యం ప్రాణమయపదపరిత్యక్తమ్. తత్ర వికారార్థత్వాస-
మ్భవాత్. అతస్తత్ర పఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమాత్ర-
త్రేణ ప్రాణమయత్వమ్. ప్రాణాపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృ-
త్తేః ప్రాచుర్యాద్వా. న చ ప్రాచుర్యే మయట్ప్రత్యయస్యాప్రసి-
ద్ధాస్తి. అన్నమయో యజ్ఞః శకటమయీ యాత్రేత్యాదిషు దర్శ-
నాత్.

3 యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయ-
తీతి. తదసత్. తత్ప్రచురత్వం హి తత్ప్రభూతత్వమ్. తచ్చేతరస్య
సత్త్వం నావగమయతి. అపితు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి. ఇతర
సద్భావాసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహ చ ప్రమాణా
న్తరేణ తదభావోఽవగమ్యతే అపహతపాప్మేత్యాదినా. తత్రైతావ

యతా మిత్యత్రాహ॥ ఓమిత్యాదీతి॥ ప్రకరణం లిఙ్గాద్దుర్బలమ్, అర్థవి-
రోధే శ్రుతిరపి దుర్బలా, యథా గర్భపదాదా ఇతి భావః. ఓమిత్యం చ నే-
త్యాహ॥ కిఞ్చేతి॥ అథాన్యస్మిన్మయటో వికారార్థత్వం వివక్షితమితి శఙ్కాం
శమయన్ ప్రాణమయశబ్దార్థమాహ॥ అతఇతి॥ ప్రథమయోజనాయాం ప్రాణ-
వృత్తిమాత్రనిత్యర్థః. ద్వితీయయోజనాయాం తు సాక్షీయపి ప్రత్యయార్థత్వేన
వృత్తిమాత్రపరత్వమాశ్రితం ప్రాణశబ్దస్య. ప్రాచుర్యేఽపి ప్రయోగదర్శన-
మాహ॥ న చేతి॥ అవయవవ్యాపేక్షయా ప్రసిద్ధం ప్రాచుర్యమ్.

3 యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనూద్య పరిహరతి॥
తదసదితి॥ సమానాశ్రయవిజాతీయాల్పత్వమన్తరేణాపి ప్రతియోగిత్వం గ్రా-
హ్యమితి వచనస్య భావః. తద్దూషయతి॥ తత్ప్రచురత్వం హీతి॥ ప్రాచుర్యం,
ప్రమాణాన్తరసిద్ధం మానాన్తరసిద్ధం ప్రతియోగితయాఽపేక్షతే, న తు సత్త్వ-
యం ప్రతియోగివిశేషసాధకమిత్యర్థః. తత్సద్భావః కేనావగమ్యత ఇత్య-
త్రాహ॥ ఇతరేతి॥ పరాభిమతప్రతియోగినః పక్షే బాధితత్వమాహ॥ ఇహ చేతి॥
తర్హి కిమత్ర ప్రతియోగీత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ యథా తేజః ప్రచురో గగన-
మానిత్యుక్తే న తత్ర తిమిరాల్పత్వం ప్రతియోగి, కిం తు చన్ద్రాదిగత తే-

దేవవక్తవ్యమ్. బ్రహ్మానన్దస్య ప్రభూతత్వమన్యానన్దస్యాల్పత్వమపేక్షితమితి. ఉచ్యతే చేతత్ స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాదినా జీవానన్దాపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశాపన్నః ప్రభూత ఇతి.

౪ యచ్చోక్తం జీవస్యానన్దవికారత్వం సమ్భవతీతి. తదపి నోపపద్యతే. జీవస్య జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కేనచిదాకారేణ మృద ఇవ ఘటాద్యాకారేణ పరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. సంసారదశాయాం తు కర్మణా జ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే. అతశ్చానన్దమయో జీవాదన్యః పరం బ్రహ్మ.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥౧౫॥

కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి, ఏష ఏవ జీవానానన్దయతీతి జీవానామానన్దహేతురయం వ్యపదిశ్యతే. అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితాయమన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయ ఏవాత్ర ఆనన్దశబ్దేనోచ్యత ఇతి చానన్తరమేవ వక్ష్యతే.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥౧౬॥

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవానన్దమయ ఇతి గీయతే. తచ్చ జీవస్వరూపాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ. తథాహి.

మాన్ద్యమేవ, తద్వివిధాపి జీవానన్దాల్పత్వం ప్రతియోగీతి నపరం న్యాయసిద్ధం, తదుక్తం చేత్యాహ॥ ఉచ్యతే చేతి॥

౪ ॥యచ్చేతి॥ మయడ్వ్యవికారః స్వరూపాన్యథాభావరూప ఏవ, స చాత్ర నేత్యర్థః. జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కథం దుఃఖాజ్ఞానసంభవ ఇత్యత్రాహ॥ సంసారేతి॥ సూత్రార్థం పరమపరిష్కృతేన సంగమయతి॥ అత ఇతి॥

తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ— కర్మకర్తృభావాసంభవ ఉక్తః. ఆనన్దహేత్వాత్ ఆనన్దయితృత్వే, నచానన మయ ఇత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయ ఏవేతి॥

ఉపక్రమగతం హేతుమాహ— మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే— మాన్త్రవ

బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి జీవస్య ప్రాప్యతయా బ్రహ్మ నిర్దిష్టమ్. తదేషాభ్యుక్తేతి, తత్ బ్రహ్మ, అభిముఖీకృత్య, ప్రతిపాద్యతయా పరిగృహ్య, ఋగేషా, అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మన్త్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్య ప్రాప్యం బ్రహ్మ తస్మాద్విలక్షణమేవ. అనన్తరం చ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరగ్రన్థే బ్రాహ్మణైర్మన్త్రైశ్చ తదేవ విశదీక్రియతే. అతో జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

అత్రాహ. యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్య భేదేన భవితవ్యమ్, తథాపి న వస్త్వన్తరం జీవాత్ప్రాప్యతయావగతం బ్రహ్మ. కిన్తు తస్యైవోపాసకస్య నిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసం శుద్ధం స్వరూపమ్. తదేవ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రేణ విశోధ్యతే. తదేవ చ యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహేతి వాఙ్మనసాగోచరతయా నిర్విశేషమితి గమ్యతే. అత ఏతదేవ మాన్త్రవర్ణికమితి తస్మాదనతిరిక్త ఆనన్దమయ ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

సూ. నేతరోఽనుపపత్తేః ॥౧౬॥

పరమాత్మన ఇతరో జీవశబ్దాభిలప్యో ముక్తావస్థోఽపి న భవతి మాన్త్రవర్ణికః. కుతః. (అనుపపత్తేః) తథావిధస్యాత్మనో నిరుపాధికం వి

ర్ణికస్య జీవా దన్యత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ తతః కిమిత్యపేక్షాయాం మన్త్రబ్రాహ్మణయోః ఘటకవాక్యమాహ॥ తదేషేతి॥ అభిముఖీకరణస్య చేతనధర్మత్వవ్యుదాసాయాహ॥ ప్రతిపాద్యతయేతి॥ ఉక్తేత్యుక్తే పౌరుషేయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యతి॥ అధ్యేతృభిరితి॥ కిముక్తమిత్యత్రాహ॥ బ్రాహ్మణేతి॥ నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషాన్న ప్రాబల్యదౌర్బల్యే ఇత్యుక్తేతి భావః॥ మన్త్రవర్ణేన భేదసిద్ధిం దర్శయతి॥ జీవస్యేతి॥ మాన్త్రవర్ణికం జీవా దన్యదస్తు, తస్యైవానన్దమయత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ అనన్తరం చేతి॥

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కామాహ॥ అత్రాహేతి॥ అవ్యాధికా విశేషితా చ నమస్తార్థః. జ్ఞానత్వం వాఙ్మనసనివృత్తిశ్చ నిర్విశేషత్వే హేతుః. అవస్థాభేదేనాప్యుపాసకప్రాప్యభేదోపపత్తేర్న జీవాన్యత్వమిత్యర్థః.

నేతరోఽనుపపత్తేః — ఉపాధ్యనుక్త్యా న నిరుపాధికత్వం సిద్ధమ్. బ్ర

పశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. ఇదమేవహి నిరుపాధికం విపశ్చిత్త్వం సో కామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వప్రదర్శనేన వివ్రియతే. వివిధం పశ్యచ్చిత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాదిత్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్య లోపం కృత్వా వ్యుత్పాదితో విపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపి ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వం సమ్భవతి, తథాపి తస్యైవాత్మనః సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతి నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రతాపన్నస్య ముక్తస్య వివిధదర్శనాభావాత్సుతరాం విపశ్చిత్త్వం న సమ్భవతీతి. న కేనాపి ప్రమాణేన నిర్విశేషం వస్తు ప్రతిపాద్యత ఇతి చ పూర్వమేవోక్తమ్. యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి వాక్యం యది వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణో నివృత్తిమభిదధీత, న తతో నిర్విశేషతాం వస్తునోఽవగమయితుం శక్నుయాత్. అపి తు వాఙ్మనసయోస్తత్ప్రమాణతాం వదేత్. తథా చ సతి తస్య తుచ్ఛత్వమాపద్యతే. బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్య బ్రహ్మణో విపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా, మితరాన్ప్రత్యానన్దయితృత్వం, కామాదేవ చిదచిదాత్మకస్య ప్రపఞ్చస్య సృష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయాభయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాం ప్రశాసితృత్వం, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వ. మన్యచ్చానేకం, ప్రతిపాద్య, వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణి ప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మే

తి సిద్ధం చేత్యాహ॥ ఇదమేవేతి॥ విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థమాహ॥ వివిధమితి॥ విపశ్యచ్చిదితి వాచ్యమిత్యత్రాహ॥ పృషోదరేతి॥ స్వమతేన ముక్తస్య విపశ్చిత్త్వే ఽనుపపత్తిరుక్తా. పరమతేఽపి తామాహ॥ నిర్విశేషేతి॥ ఇతిశబ్దస్యాత్ర పఞ్చమీ వ్యాఖ్యానమ్. న పరం విపశ్చిత్త్వవిరోధః, సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ॥ న కేనాపీతి॥ జ్ఞానత్వాదయః పారమార్థికగుణనిషేధః ప్రాగేవ పరిహృతః. వాఙ్మనసనివృత్తిరూపస్త్వత్ర పరిహ్రియతే॥ యతో వాచ ఇత్యాదినా॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తథా చేతి॥ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వం పూర్వాపరవిరుద్ధమితి చేత్, నిర్విశేషత్వమపి తథేత్యభిప్రాయేణాహ॥ బ్రహ్మవిదితి॥ ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. సర్వ

ఉచ్యత ఇతి భ్రాన్తజల్పితం. యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి యచ్ఛబ్ద నిర్దిశ్యమానన్దం ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యానన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్యతస్య బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన ప్రతిపాద్యత ఏవ వాఙ్మనసాగోచరం విద్వానితి తద్వేదనమభిదధద్వాక్యం జరద్గవాదివాక్యవదనర్థకం వ్యాహతార్థం చ స్యాత్. అతశ్శతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయేయత్తాం వక్తుముద్యమ్య తస్యేయత్తాయా అభావాదేవ వాఙ్మనసయోస్తతో నివృత్తిర్యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యుచ్యతే. ఏవమియత్తారహితం బ్రహ్మణ ఆనన్దం విద్వాన్ కుతశ్చన న బిభేతీత్యుచ్యతే. కించ. అస్య మాన్త్రవర్ణికస్య విపశ్చితః సోఽకామయతేత్యారభ్య వక్ష్యమాణ స్వసఙ్కల్పావక్లృప్తజగజ్జన్మస్థితిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్గుణాత్ స్వరూపాదన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

ఇతశ్చోభయావస్థాత్ప్రత్యగాత్మనోఽన్య ఆనన్దమయః.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥౧౭॥

తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇత్యారభ్యాన్తర్వర్ణితం బ్రహ్మవ్యష్టి యద్వాక్యమన్నప్రాణమనోభ్య ఇవ జీవాదపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోఽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి. అతో జీవాద్భేదవ్యపదేశాచ్చాయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయోఽన్య ఏవేతి జ్ఞాయతే.

వాక్యవిరోధమాహ॥ యతో వాచ ఇతి॥ విద్వానితి మనోనివృత్తిర్వ్యాహతిః. అనర్థకం వ్యాహతార్థమ్. వ్యాహతిః పరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చేత్ సముద్రఘోషవద్వాక్యాన్తరేవ న స్యాత్. వాక్యత్వే వ్యాహతిరపర్యవసాయిత్యర్థః. స్వయం తదర్థమాహ॥ అత ఇతి॥ శతేతి॥ నిర్విశేషత్వేఽభిమతే క్రమేణ గుణోపచయో వాచ్యః, సర్వాతిశయ ఇతి భావః. వాఙ్మనసనివృత్తిరస్తి చేత్, కథం వేదనవచనమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ అనుపపత్తేరితి సూత్రపదస్యార్థాన్తరమాహ॥ కించేతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చ — ॥అన్నప్రాణమనోభ్య ఇవేతి॥ నహి తత్రావస్థాభేదే నాన్యత్వమితి వాచ్యమ్, ఇహాపి తద్వదితి భావః. అత్ర వక్తవ్యమాద్యమత్రాపి బోధ్యమ్.

ఇతశ్చ జీవాదన్యః.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥౧౮॥

జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వేఽప్యావర్జనీయా ఆనుమానికప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తు సంసర్గాపేక్షా. తథైవహి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వమ్. ఇహ చ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యచిత్సంసర్గరహితస్యాస్య కామాదేవ విచిత్ర చిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిం చేత్యామ్నాయతే. అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తు సంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి॥౧౯॥

అస్మిన్ ఆనన్దమయే, అస్య జీవస్య, తద్యోగం ఆనన్దయోగం, శాస్తి శాస్త్రం, రసో వై సః। రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వాఽఽనన్దీ భవతీతి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే, యల్లాభాద్య ఆనన్దీ భవతి స స ఏవేత్యనుక్తసిద్ధో బ్రవీతీత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి యదేష ఆకాశ ఆనన్దః, విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వానన్దశబ్దైః నానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే. యథా విజ్ఞానశబ్దేన వి

కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా— స్థూలశరీరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షేత్యర్థః. తజ్జాతీయత్వాభావాదపేక్షాశబ్దత్రయథాప్యాచ్చ సప్రధానవ్యావృత్తిపరత్వం యుక్తమితి భావః.

అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి— ఇదముపేయపరమితి భిదా. కస్మిన్ కస్య కేన యోగ ఇత్యత్రాహ॥ అస్మిన్నితి॥ కిం శాస్త్రమ్, శాస్త్రార్థః కః, కథం మాత్రార్థస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ॥ రసో వై స ఇతి॥ ఉచ్యమాన ఇతి శాస్త్రార్థోక్తిః. హేతుత్వం దర్శయతి॥ యల్లాభాదితి॥ బ్రవీతీతి వర్తమాన వ్యపదేశః స్ఫుటతరత్వాదితి భావః. నాత్రానన్దమయే ఆనన్దయోగం శాస్తి శాస్త్రమ్, అపి త్వానన్ద ఇత్యాశఙ్క్య, ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరైకార్థ్యమాహ॥ ఏవమితి॥ యథేతి॥ అపర్యవసానాదనుకూలత్వ

జ్ఞానమయః. అతఏవ ఆనన్దం బ్రహ్మణోవిద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశః. అతఏవచఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీతి ఫలనిర్దేశశ్చ. ఉత్తరేచానువాకేపూర్వాత్మానువాకోక్తానామన్నమయాదీనాం అన్నంబ్రహ్మేతివ్యజానాత్ ప్రాణోబ్రహ్మేతివ్యజానాత్ మనోబ్రహ్మేతివ్యజానాత్ విజ్ఞానంబ్రహ్మేతివ్యజానాత్ ఇతిప్రతిపాదనాత్ ఆనన్దోబ్రహ్మేత్యత్రానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితివిజ్ఞాయతే. తతఏవచతత్రాపి ఆనన్దమయమాత్మాన ముపసఙ్క్రామ్యేత్యుపసంహృతమ్- అతఃప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్యబ్రహ్మణోజీవశబ్దాభిలపనీయాదపివస్తునోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్.

ఆనన్దమయాధికరణంసమాప్తమ్.

౧ యద్యపిమన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామాజ్జగత్సృష్టికర్తృత్వయితానన్దయోగోభయాభయ హేతుత్వమిత్యాదినసమ్భవతి- తథాపివిలక్షణ పుణ్యానామాదిత్యేన్ద్రప్రజాపతిప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతిమహామాశఙ్కాంనిరాకరోతి.

సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥౨౧॥

౨ ఇదమామ్నాయతేఛాన్దోగ్యే యఏషోన్తరాదిత్యే హిర

ద్ధిరూపత్వాచ్చేతి భావః- వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ॥ అతఏవేతి॥ అతః- ఆనన్దానన్దమయప్రదర్శనాత్- హేత్వన్తరమాహ॥ అతఏవచేతి॥ శ్రోధక- ప్రమాణ మాహ॥ ఉత్తరేచేతి॥ అధికరణార్థ ముపసంహరతి॥ అతఇతి॥

౧— అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్— అవాన్తరసంగతి మాహ॥ యద్యపీతి॥ జీవమాత్రస్య జగత్సృష్ట్యాద్యయోగేఽపి జీవవిశేషస్య తద్యుక్తమ్, ఆనన్దవగ్గ్యం ప్రతిపాద్యస్యహి యశ్చాసావాదిత్యఇత్యాదత్యాన్తర్వర్తిత్వ ముక్తమ్, తస్యచ కరచరణాదిలక్షణ దేహవిశేషః శ్రూయతే, సచకర్మకృతఇతి శఙ్కానయాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వే నాన్తరధికరణ మారభ్యతఇతి సంగతిరితిభావః.

౨ విషయమాహ॥ ఇదమితి॥ శేష్ఠాగానవిశేషః అయు ష్యాదిత్యస్య దేవ

విషయ వాక్యదీపికా

౧— అథయఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయఃపురుషోదృశ్యతే— ఆదిత్యమణ్డల

న్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్స ర్వ ఏవ సువర్ణః తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పా ప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యధిదైవతమథాధ్యా త్మమపి అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్తత్సామ తదు క్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి. తత్ర సన్దేహః. కి మయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తై శ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ ఆహోస్విత్తదతిరిక్తః పర మాత్మేతి.

తాయాముపాసనమధిదైవతమ్. దేహ ఉపాసనమధ్యాత్మమ్. ఆదిత్యాదీత్యా దిశబ్దేన కరచరణాదిషు దేహసంబద్ధపరమాత్మాన్తరాణామపి తుల్యన్యాయ తా ద్యోతితా. సూత్రే అన్తశ్శబ్దోఽక్ష్యాదిత్యమణ్డలసాధారణః.

స్య మధ్యే హిరణ్మయో యః పురుషో యోగిభిర్దృశ్యత ఇత్యర్థః. దృశ్యతే త్వగ్ర్య యా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి శ్రుత్యన్తరాత్. హిరణ్మయ ఇ తి రూపసామాన్యాచ్చన్ద్రముఖవదితి వాక్యకారః. తతశ్చ హిరణ్మయశబ్దస్య సముపాయ్యర్థో గౌణ ఇతి వాక్యకారాభిప్రాయః. తతశ్చ హిరణ్మయత్వము జ్జ్వలత్వమిత్యర్థః. అతో నీలతోయదాభస్యాపి హిరణ్మయత్వే నానుపపత్తిః. యద్వా కదిచిన్నత ద్ధమసమానవర్ణం తస్యాననమితి శ్రీరామాయణప్రయోగా ద్దృశ్యతే రుక్మవర్ణ ఇతి శ్రుతేశ్చ నీలతోయదాభస్యాపి రుక్మవర్ణత్వం సంభవ తి. తత్ర హేతుశ్చ సంప్రదాయగమ్యః. ఏతత్సర్వం వేదార్థసంగ్రహప్రకా శికాయాం స్పష్టమ్. తత ఏవావగన్తవ్యమ్. యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమి తి ప్రకరణే మనసా తు విశుద్ధేనేతి రుక్మవర్ణవిగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనో గ్రాహ్యత్వోక్తేరారోపితాకారస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాభావాదనారోపిత త్వం సిద్ధమ్. ఆకృతికర్తృవ్యపదేశాత్ప్రత్యక్షిణిస్థస్య పరమాత్మవిషయ త్వం వక్తవ్యమితి పరైరప్యఙ్గీకృతత్వాచ్చ. ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాది తి తమసః పారవర్తిన ఆదిత్యవర్ణవిగ్రహవిశిష్టత్వాభిధానకల్పితత్వాపత్తేః. న హి కల్పితస్య తమః పారవర్తిత్వం సంభవతి.

౨— హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః— రమణీయ శ్మశ్రుకేశో రమణీయసర్వావయవ ఇత్యర్థః.

౩— తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ— కంపిబతీతి కపిరాదిత్యః

౩ కింయుక్తమ్. ఉపచితపుణ్యో జీవ ఏవేతి. కుతః. 'స్వశరీరత్వ శ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధో హి జీవానామేవ సమ్భవతి. కర్మానుగు

---

౩ ణజీవానామేవ తేన్యత దుపపాదయతి॥ కర్మేతి॥ ప్రియాప్రియ యోగార్థ

తేనాస్యతేక్షిప్యతే వికాస్యతే ఇతి కప్యాసమ్- తథాచ వాక్యకారః- ఆదిత్యక్షిప్తం వా శ్రీమత్త్వాదితి- యద్వా కం పిబతీతి కపిర్నాలమ్- తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసమ్-ఆసధాతోరపి వంకజాన్నాలస్థస్య పుండరీకస్య శోభాతిశయవత్త్వాత్తాదృశమిహా వివక్షితమ్- యద్వా కం జలమ్- ఆసఉపవేశన ఇతి ధాతురపి ఫ్వార్థకః- వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః- కే జలే అప్యాస్త ఇతి కప్యాసమ్- సలిలస్థమిత్యర్థః- ఏవముక్త్యర్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాంతితత్వమపి ప్రైత్యభగవతాభాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహే గంభీరాం భస్సముద్భూతసుమృష్ట నాలరవికరవికసితపుండరీకదళామలాయతే క్షణ ఇత్యభిహితమ్- మర్కటజఘనసదృశ పుండరీకసాదృశ్యాద్యర్థాంతరంత్వశ్లీలత్వాదిదోషదుష్టతయా వాక్యకృదనాదృతత్వాద్భాష్యకారేణా వ్యనాదృతమ్- యద్యప్యమరకోశే పుండరీకం సితాంభోజమిత్యనుశిష్టం, తథాపి శబరస్వామినా నవమాధ్యాయే భూర్జ్యంచరుం నిర్వపేచ్ఛ్వేత్రా యై శ్వేతామ ఇతి విహితాయామిష్టౌ పుండరీకాణి బర్హీంషి భవంతీతి సూత్రకారోక్తేన విహితేషు పుండరీకేషు అతిదేశతః ప్రాప్తస్య దర్భస్తన్తుణితపరిస్తరితిమంత్రస్య దర్భపదస్థానే పుండరీకపదం హరితపదస్థానే రక్తపదమూహితవ్యమిత్యుక్తత్వాద్రక్తాంభోజమేవ పుండరీకమితి ద్రష్టవ్యమ్-

౪— తస్యోదితినామ— స్పష్టార్థః॥

౫ తస్యోన్నామకత్వే హేతుమాహ—సఏషసర్వేభ్యః పాప్మభ్యఉదితః— సర్వపాపోద్గతత్వాదున్నామకత్వమిత్యర్థః- నేదాచ్ఛకుంతాద్గమనవత్పాపకం జరాదుద్గమనరూపముఖ్యార్థస్య కుత్రాప్యభావాదుద్గమనిన తత్సంబంధరాహిత్యం లక్ష్యతే- నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతః నజరానమృత్యుర్నశోకోనసుకృతం నదుష్కృతమ్ ఇతి పరమాత్మనస్సుకృతదుష్కృతసంబధాభావోహి ప్రతిపాద్యతే- తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాత్- పాప్మశబ్దశ్చ పుణ్య పాపరూపోభయవిధకర్మపరః- పరమాత్మప్రకరణేషు నైనం సేతుమహోరాత్రేతరతోనజరానమృత్యుర్నశోకోనసుకృతం నదుష్కృతం సర్వేపాప్మానోతోనివర్తంత ఇతి సుకృతేపి పాప్మశబ్దప్రయోగాత్- పాప్మనః కాలజరామృత్యుశోకాదయశ్చ్యం భ్రాంతత్వాదితి వాక్యకారవచనాత్- అతోకర్మణ్వ సత్యనిష్టఫలసాధకత్వరూప ప్రవృత్తినిమిత్తయోగాత్పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వోపపత్తిః, ముముక్షోరపేక్షయా స్వర్గాదీనామప్యనిష్టత్వాత్- ఏతత్ప్రేత్యయాస్మాత్తస్థానస్య పరమాత్మనః, స్వనాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణం, స్వజహావాసుదేవేతి ముక్తిరీశమనుత్తమమ్, ఇతిస్మరణాత్- సర్వపాపోదితత్వంనామకర్మవశ్యత్వాగంధ

ణ ప్రియాప్రియయోర్యోగాయహిశరీరసమ్బన్ధః అతఏవహికర్మసమ్బ
త్వ ముపపాదయతి॥ అతఏవేతి॥ జ్ఞానాద్యతిశయ లోకకామేశత్వాది కథ
రాహిత్యమితి ఫలితార్థః. కృతానామపికర్మణాం ఫలజననశక్తి ప్రతిభటలక్షణః
శక్తిరైశ్వరస్వభావవిశేషఃపహతపాప్మత్వాఖ్యస్సర్వ పాపోదితశబ్దార్థఇతి ద్ర
ష్టవ్యమ్॥

౬ ఉపాస్యవిశిష్టస్య ధ్యానస్యఫలమాహ— ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పా
ప్మభ్యోయఏవంవేద— స్పష్టోర్థః॥

౭— తస్యర్క్చసామచగేష్ణౌ— ఋక్సామేతద్గానరూపే. అగ్నింద్రాదిప్ర
తిపాదక ఋక్సామగేయత్వోక్త్యా సర్వాత్మకత్వముక్తం భవతి॥

౮— తస్మాదుద్గీథః— యస్మాత్పరమాత్మన ఉన్నామకత్వం తద్గేష్ణత్వం
చ ఋక్సామయోః, అతఋక్సామాత్మకద్వితీయ భక్తిరుద్గీథత్వమ్॥

౯— తస్మాత్త్వేవోద్గాతా ఏతస్య హి గాతా— ఉన్నామక పరమాత్మగాతృ
త్వాదేవఋత్విగ్విశేషస్య ఉద్గాతృసంజ్ఞత్వమ్॥

౧౦— సఏషయేచాముష్మాత్పరాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే దేవకామా
నాంచ— సఏషహిరణ్మయఃపురుష ఆదిత్యమండలాదూర్ధ్వవర్తిలోకానాందేవ
భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానానాంచ నియంతేత్యర్థః॥

౧౧— ఇత్యధిదైవతమ్— ఉపదిష్టమితిశేషః॥

౧౨— అథాధ్యాత్మమ్— ఉపదిశ్యతఇతిశేషః॥

౧౩— అథయఏషోఽన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యతే సైవఋక్ తత్సామతదుక్థం
తద్యజుః తద్బ్రహ్మ— సఏవఋగ్యజుస్సామాత్మా ఉక్థాదిశస్త్రాత్మా బ్రహ్మ
చేత్యర్థః. అత్రోక్థస్యత్రయ్యపేక్షయా పృథక్పరిగణనం గోబలీవర్దన్యాయే
నద్రష్టవ్యమ్॥

౧౪— తస్యైతస్య తదేవరూపం యదముష్యరూపం యావముష్యగేష్ణౌ తౌ
గేష్ణౌయన్నామతన్నామ— ఏతస్యాక్ష్యంతర్వర్తిన ఆదిత్యాంతర్వర్తినోహి
రణ్మయాద్రూపముదితి నామఋక్సామరూపగేష్ణాదయాని సర్వాణిభవంతి
త్యర్థః॥

౧౫— సఏషయేచైతస్మాదర్వాంచో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకా
మానాంచేతి— ఏతస్మాదక్షిస్థానాదధోవర్తినాం లోకానాం మనుష్యభోగా
దీనాం చనియంతేత్యర్థః॥

౧౬— తద్యఇమేవీణాయాం గాయంత్యేతంతే గాయంతి— యస్మాదయ
మీశ్వరస్తస్మాద్ధలౌకికా గాయకాస్సర్వేపి ఇమమేవగాయంతీత్యర్థః. త
స్యసర్వాత్మకత్వేన దేవమనుష్యాదికర్మకగానస్యాపి పరమాత్మవిషయత్వా
దితి భావః॥

౧౭— తస్మాత్తేధనసనయః— సనిర్లాభః ధనానాం సనిర్లాభోయేషాం తే

న్ధరహితస్యమోక్షస్య ప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే. నహ వైస శరీరస్యసతః ప్రియాప్రియయోరుపహతిరస్తి, అశరీరంవావసన్తంన ప్రియాప్రియేస్పృశత ఇతి. సమ్భవతిచపుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యం శక్త్యాధిక్యంచ. అతఏవలోకకామేశత్వాదితస్యైవోపపద్యతే. తతఏవచోపాస్యత్వమ్, ఫలదాయిత్వంచ. పాపక్షపణకరత్వేనమోక్షోపయోగిత్వంచ. మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరాదృశ్యన్తే. తతశ్చసిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చదేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః.

౪ అతోబ్రహ్మాదిష్వన్యతమఏవైతస్మిన్ కర్మణ్యుపాస్యవిశే

షఇత్యత్రాహ॥ సంభవతిచేతి॥ తత్సంభవముపపాదయతి॥ మనుష్యేష్వపీతి॥

౪ జీవబహుత్వాద్వ్యాహృతిః కర్మకృతత్వాత్ క్షయిత్వంచేత్యత్రా

ధనసనయః ఈశ్వరగాయకత్వాదేవవీణాగాయనానాం ధనలాభవత్త్వమ్. న ప్రాపీశ్వరగాతృత్వే ధనప్రసక్తిరస్తీతిభావః॥

౧౮— అథయఏవం విద్వాన్సామగాయత్యుభౌస గాయతి— అధ్యాత్మాధిదైవతభిన్నవిద్యాయుక్తస్సన్నుద్గీథం యోగాయతి సచాక్షుషమాదిత్యస్థంచ పరమాత్మానం గాయతీత్యర్థః. ఉద్గీథస్యచాక్షుషేణ పరమాత్మనా ఆదిత్యాంతర్వర్తినాచపరమాత్మనా ఐక్యాధ్యాసవిశిష్టతయా తాదృశోద్గీథగాయకస్యైవ పరమాత్మగాయకత్వాదితిభావః॥

౧౯ తస్యైవం విదః ఫలముచ్యతే— సోముష్మైవసఏషయే చాముష్మాత్పరాంచోలోకాస్తాంశ్చాప్నోతి దేవకామాంశ్చ, అథానేనైవయే చైతస్మాదర్వాంచోలోకాస్తాంశ్చాప్నోతి మనుష్యకామాంశ్చ— సవిద్వాన్ అమునైవాదిత్యాంతర్వర్తినా ఉపాసితేనతదుపాసనావిశిష్టఏషః తదూర్ధ్వలోకాన్ దేవకామాంశ్చాప్నోతి. అనేనాక్ష్యంతర్వర్తినామనుష్యలోకాధస్తనలోకాన్మనుష్యకామాంశ్చాప్నోతి. చక్షురాదిత్యస్థానవర్తిపరమాత్మోపాసనయాసర్వలోకావాప్తిర్భవతీత్యర్థః॥

౨౦— తస్మాదుహైవం విదుద్గాతాబ్రూయాత్కంతే కామమాగాయానీతి— ఏతాదృశవిద్యాయుక్త ఉద్గాతా యజమానం ప్రతి హే యజమాన తేకం కామం దేవకామం మనుష్యకామం వాగానేనసంపాదయానీతిబ్రూయాదిత్యర్థః॥

౨౧ నన్వేతాదృశోక్తావుద్గాతుః కథం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ— ఏషహ్యేవకామగానస్యేష్టేయ ఏతదేవం విద్వాన్ సామగాయతి సామగాయతి— ఏవం విదుషస్సామగస్య కామసంపాదకగానసామర్థ్యమస్తీత్యర్థః. ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

ష్ఫైతైవమ్మూర్తమైశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి జగత్కారణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమస్మిన్నేవోపచితపుణ్య విశేషి సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో న జీవాదతిరిక్తః పరమాత్మానామ కశ్చిదస్తి. ఏవం చ సతి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదయో జీవాత్మనస్స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూప తత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి.

౫ ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే- అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ - అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే, స జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. కుతః. తద్ధర్మోపదేశాత్ - జీవేష్వసమ్భవంస్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః, స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అపహతపాప్మత్వం హ్యపహతకర్మత్వమ్- కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః. అతోఽపహతపాప్మత్వమ్ జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః. తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వమ్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదికమ్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. యథాహ ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా

హ॥ అత ఇతి॥ కారణశోధనోపాయాం కేయం పరగిరాం జీవపరత్వమాహ॥ జగదితి॥ ఉపచిత పుణ్యవిశేష ఇతి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాపమాత్రం హి నిషిద్ధమ్, న తు పుణ్యమితి భావః.

౫ రాద్ధాన్తమాహ॥ అన్తరితి॥ పరమాత్మనిషిద్ధో హి తద్ధర్మత్వమితి హేతో స్సాధ్యావిశిష్టత్వ వ్యుదాసాయాహ॥ జీవేష్వితి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యుక్తిము ద్వాక్యే అపహతపాప్మత్వమిత్యుక్తి రాపసిద్ధ వాక్యాన్తరస్మారకా థాః- పాప్మశబ్దం వివృణ్వన్ బద్ధవ్యావృత్తిమాహ॥ అపహతేతి॥ అపహతకర్మత్వమ్- పాప్మశబ్దో ముముక్షోరేతయా నిష్టఫలద పుణ్యపాపాత్మక కర్మపర ఇత్యర్థః- నహృత్వరం నమహృత్వరమ్, సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే, స నసాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్, ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధి ద్యోతకో హి శబ్దః- అపహతశబ్దం వివృణ్వన్ ముక్తవ్యావృత్తిమాహ॥ కర్మేతి॥ జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి॥ కర్మాధీనేతి॥ తత్పూర్వకమ్- అపహతపాప్మత్వ పూర్వకత్వేన స్వోపాధికమిత్యర్థః- సఙ్కల్ప స్యాన్తరాత్మత్వస్య చ తత్పూర్వకత్వే వాక్యద్వయం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ తత్పూ

విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్క-
ల్ప ఇతి. తథా ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏ-
కో నారాయణ ఇతి. సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాది
సత్యసఙ్కల్పత్వ పూర్వకసమస్తచిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, ని-
రుపాధికభయాభయహేతుత్వమ్, వాఙ్మనసపరిమితికృత పరిచ్ఛేద
రహితానవధికాతిశయానన్దయోగః, ఇత్యాదయః ౭ కరుణసమ్బా-
ద్యస్వాన్వయావిరోధమానా జీవస్య న సమ్భవన్తి.

౭ యత్తు శరీరసమ్బన్ధాన్న జీవాతిరిక్త ఇత్యుక్తమ్. తదసత్.
నహి శరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి. సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛ-
యాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. అథోచ్యేత. శరీరం నామ త్రిగుణా-
త్మకప్రకృతి పరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః. తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపా-
ప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషస్యేచ్ఛయా న సమ్భవతి. అపురుషార్థ-
త్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫ-
లోపభోగాయానిచ్ఛతోఽపి తత్సమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి. స్యాదేత-
దేవం, యది గుణత్రయమయః ప్రాకృతోఽస్య దేహస్స్యాత్. న తు
స్వాభిమతస్వానురూపోఽప్రాకృత ఏవేతి సర్వముపపన్నమ్.

ర్వకత్వ కల్పోక్త్యథాపి సత్యకామప్రత్యయనయోః తత్పూర్వక సత్యసం-
కల్పపూర్వకత్వ చ్ఛాన్యత్రాపి తత్పూర్వకత్వ సిద్ధి మభిప్రేత్యాహ॥ సో౭-
కామయతేతి॥ వాఙ్మనసేతి॥ పరిచ్ఛేదక పరిమితికృతం పరిచ్ఛేదద్వయస్య పరిమిత-
త్వ మిత్యర్థః.

౭ యత్త్వితి పూర్వపక్షయుక్తి మనూద్య పరిహరతి॥ తదసదితి॥ తత్పూ-
ర్వకత్వేన ప్రతిపాదనాత్ దృష్టాన్తరాణామివ దేహస్య స్వకర్మకృతత్వం కిన్తు
కార్యమిత్యర్థః. అన్యథానిష్టత్వాన్న జీవస్సాధక ఇతి యావత్. ఇచ్ఛా-
యా అసంభవం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ కర్మాచరణహేతుః స్వరూపానభిజ్ఞత్వమ్.
పరిహరతి॥ స్యాదితి॥ అభిమతత్వే అననురూపత్వం అనురూపత్వే అనభిమత-
త్వం చ వ్యావర్త్యత ఇతి॥ స్వాభిమత స్వానురూప ఇతి॥ విగ్రహాదరః స్వరూపాన-
న్త వైకల్యసూచక ఇత్యభిప్రాయః॥ సర్వమితి॥

౧ 'ఏతదుక్తం భవతి- పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతరవిలక్షణస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణాశ్చ సన్తి- తద్వదేవ స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుతనిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపి స్వాభావికమస్తి. తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపారకారుణ్యసౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యజలనిధిర్నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఇతి.

౨ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, స దేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేకకారణతయాఽవగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వేవమ్భూతం స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్, అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః, న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న త

---

౧ కథం తర్హ్యుపపన్నమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ స్వరూపవద్గుణవచ్చ మానసిద్ధత్వాద్ [illegible] ఇత్యభిప్రాయేణాహ॥ పరస్యైవేతి॥ హేయప్రతిభటత్వమఙ్గళగుణాకరత్వైకరూపస్య ఏకరూపత్వమ్. అనిత్యత్వాది [illegible] రాగోచరత్వమచిన్త్యత్వమ్. దివ్యశబ్దః ప్ర[illegible] సంస్థాన [illegible] పరః. తస్య కథం నికృష్టదేవాదిసాజాత్యమిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ స్వరూపానన్తర్యమపి న, స్వసంబన్ధి భోగ్యతయా స్వభోగ్యతాతిశయనిబన్ధనత్వాదితి భావః. నిరస్తేత్యాదేః ప్రాగుక్తాలక్ష్యప[illegible] గుణాః. నిర్దోషత్వ [illegible] తద్విశేషణయా తత్సంబన్ధప్రత్యనీకత్వ [illegible] పరం నిరస్తేత్యాది పదత్రయమ్. పరబ్రహ్మేతి సామాన్యేన [illegible] శ్రుతిఘటకశ్రుత్యర్థగతం [illegible] విశేషసమానాధికరణ్యం [illegible] పర్యవసానమ్.

౨ ఉక్తార్థే మానాని దర్శయతి॥ యతో వా ఇతి॥ కారణస్వరూపశోధ

త్సమశ్నాప్నోత్యధికశ్చదృశ్యతే। పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ। తమీశ్వరాణాంపరమంమహేశ్వరంతందైవతానాంపరమంచదైవతమ్। స కారణంకరణాధిపాధిపో న చాస్యకశ్చిజ్జనితా నచాధిపః। సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరో నామానికృత్వాభివదన్యదాస్తే। వేదాహమేతంపురుషంమహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసఃపరస్తాత్ సర్వేనిమేషాజజ్ఞిరేవిద్యుతః పురుషాదధీత్యాది ష్వపరస్యబ్రహ్మణః ప్రాకృత హేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహ సమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బన్ధంచ ప్రతిషిధ్యకల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపంచవదన్తి.

తదిదంస్వాభావికమేవరూప ముపాసకానుగ్రహేణతత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానంకరోతిస్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికో భగవాన్. తదిదమాహశ్రుతిః అజాయమానోబహుధావిజాయతఇతి. స్మృతిశ్చ అజోపిసన్నవ్యయాత్మాభూతానామీశ్వరోపిసన్। ప్రకృతింస్వామధిష్ఠాయసమ్భవామ్యాత్మ మాయయా। పరిత్రాణాయసాధూనాంవినాశాయ చదుష్కృతామితి. సాధవోహ్యుపాసకాః.తత్పరిత్రాణమెవోద్దేశ్యమ్-ఆనుషఙ్గికస్తుదుష్కృతాంవినాశః- సఙ్కల్పమాత్రేణాపితదుపపత్తేః. ప్రకృతింస్వామితి- ప్రకృతిః స్వభావః. స్వమేవస్వభావమాస్థాయ- నసంసారిణాం స్వభావమిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి- స్వసఙ్కల్పరూపేణజ్ఞానే

కమానోక్తి ద్విరుక్తా న్యూనాధికగుణవిభాగోక్తి స్తదర్థా విధాదకమనాశాచ ప్రాకృతహేయ దేహసంబన్ధం కల్యాణరూపంచేతి సామాన్యవిశేష రూపాలివ దర్శనయా వర్తిప్రేతా.

ప్రాగుక్తస్య తదిద మిత్యాదినా పునః కథనం వక్ష్యమాణ వాక్యస్వై తదర్థస్య జ్ఞాపనార్థమ్. ఉపాసకానుగ్రహార్థస్య ప్రతీతిః కథ మిత్యత్రాహ॥ సాధవ ఇతి॥ అనుషఙ్గికస్త్వితి॥ చకారో ఽన్వాచయ ఇతి భావః. అనుషఙ్గికత్వ ముపపాదయతి॥ సంకల్పేతి॥ త్రిగుణాత్మకద్రవ్యవ్యావృత్త్యర్థ మాహ॥ ప్రకృతి స్స్వభావ ఇతి॥ అవిద్యత్వ వ్యావృత్త్యర్థ మాహ॥ మాయావయునమితి॥ తత్త్వం

నేత్యర్థః. మాయావయునంజ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమపి మాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహచభగవాన్పరాశరః- సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృపయత్రప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్। సమస్తశక్తిరూపాణితత్కరోతిజనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యాచేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయనసాకర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతేచావతారరూపస్యాప్యప్రాకృతత్వముచ్యతే, నభూతసఙ్ఘసంస్థానోదేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి.

౧౦ అతఃపరస్యైవబ్రహ్మణ ఏవంరూపరూపవత్త్వాదయమపితస్యైవధర్మః- అతఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణ ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తఃపరమాత్మైవ.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥౨౨॥

ఆదిత్యాదజీవేభ్యోభేదో వ్యపదిశ్యతేఽస్యపరమాత్మనః. యఆదిత్యేతిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరోయమాదిత్యోన వేదయస్యాదిత్యశ్శరీరం యఆదిత్యమన్తరోయమయతి, యఆత్మనితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరోయమాత్మానవేదయస్యాత్మాశరీరం యఆత్మానమన్తరోయమయతి, యస్యాక్షరంశరీరంయమక్షరం నవేద,యోమృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్యస్యమృత్యుశ్శరీరం యంమృత్యుర్నవేద,ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మాదివ్యోదేవఏకోనారాయణఇతి చాపహతపాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్జీవాన్శరీరత్వేనవ్యపదిశ్య, తేషామన్తరాత్మత్వేనైనంవ్యపదిశతి- అతస్సర్వేభ్యోహిరణ్యగర్భాది జీవేభ్యోఽన్యఏవపరమాత్మేతిసిద్ధమ్. అన్తరధికరణంసమాప్తమ్.

స్ఫుటయితుమాహ॥ ఆహచేతి॥ ఈదృగ్రూపత్వమపి సూత్రాభిప్రేతమిత్యాహ॥ అతఇతి॥

౧౦ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అతఇతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః— ఆదిత్యోపాస్త్య జీవత్రైలక్షణ్య మాహ॥ యఆత్మనీతి॥ కారణశరీరాయామపి భేదం దర్శయతి॥ యస్యాక్షరమితి॥ మృత్యుశ్శబ్దస్సం స్పష్టాదిస్సమష్టిః॥ అధికరణార్థ ముపసంహరతి॥ అతఇతి॥

౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్ర

౧ చిదచిద్విలక్షణస్య వేదాన్తవిషయత్వ నిశ్చయానన్తరాధికరణానా మనారమ్భణీయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ సంగతిమాహ॥ యతో వా ఇతి॥ పాదశే

విషయవాక్యదీపికా

౧— త్రయో హోద్గీథే కుశలా బభూవుః, శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనో దాల్భ్యః ప్రవాహణో జైవలిరితి — శాలావత్సుతశ్శిలకనామా, దాల్భ్యః దల్భగోత్రశ్చైకితాయనసుతః, ప్రవాహణనామా జైవలసుతశ్చ, త్రయ ఏతే ఉద్గీథవిజ్ఞానే నిపుణా బభూవురిత్యర్థః. శాలావచ్ఛబ్దాదపత్యార్థే అణిరతంతాత్స్వర్థే అతిజద్వ్యదశ్ఛాచ్ఛాలావదిత్యాదినా యఞ్ప్రత్యయః. దల్భశబ్దాద్గోత్రాపత్యే గర్గాదిత్యాద్యఞ్. చికితాయనశబ్దాదపత్యార్థే ఋష్యణ్ చైకితాయనః. జీవలశబ్దాదత ఇఞ్ జైవలిః॥

౨— తే హోచుః ఉద్గీథే వై కుశలాః స్మో హన్తోద్గీథే కథాం వదామ ఇతి — వయముద్గీథవిజ్ఞానే కుశలా భవామః. అతో విద్యావైశద్యాయ వాదకథాం పరస్పరం ప్రవర్తయామ ఇత్యూచురిత్యర్థః॥

3— తథేతి హ సముపవివిశుః — ఏతేత్రోపవిష్టవంత ఇత్యర్థః॥

౪— స హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ— ప్రవాహణః క్షత్రియః, తౌ బ్రాహ్మణౌ ప్రాగల్భ్యదుదాచేత్యర్థః॥

౫— భగవన్తావగ్రే వదతాం బ్రాహ్మణయోర్వదతో ర్వాచం శ్రోష్యామీతి— భగవంతౌ పూజావన్తౌ, బ్రాహ్మణావగ్రే వాదకథాం కురుతామ్. తత్ప్రకారం శ్రోష్యామీతి॥

౬— స హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ హన్త త్వా పృచ్ఛానీతి పృచ్ఛేతి హోవాచ— స్పష్టోర్థః॥

౭— కా సామ్నో గతిరితి— గతిరయనం ప్రాప్యమిత్యర్థః॥

౮— స్వర ఇతి హోవాచ— స్వరాత్మకత్వాత్సామ్న ఇతి భావః॥

౯— స్వరస్య కా గతిరితి, ప్రాణ ఇతి హోవాచ — ప్రాణనిర్వర్త్యత్వాత్ప్రాణాధీనత్వాత్స్వరస్యేతి భావః. ఏవముత్తరత్రాప్యౌచిత్యమనుసంధేయమ్॥

౧౦— ప్రాణస్య కా గతిరితి అన్నమితి హోవాచ, అన్నస్య కా గతిరితి ఆప ఇతి హోవాచ, అపాం కా గతిరితి, అసౌ లోక ఇతి హోవాచ— ద్యులోకాజ్జలవృష్టిప్రభవాదితి భావః॥

౧౧— అముష్య లోకస్య కా గతిరితి న స్వర్గం లోకమతినయేదితి హోవాచ— స్వర్గం లోకమతీత్య పరమాశ్రయాంతరం సామసనయేత్స్వర్గలోకమేవ మాశ్రయాంతరం సామ న ప్రాపయేదిత్యర్థః. నవదేదితియావత్॥

హ్యేత్యవగమ్యతే. కింతజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం, సదేవ

షోడశాధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే అర్థాన్తరసాధారణశబ్దేనప్ర

౧౨— స్వర్గం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః స్వర్గసంస్తావం హి సామేతి— అతో వయమపి సామాభి, సామప్రతి, ఆశ్రయత్వేన స్వర్గం లోకం సమ్యక్ స్థాపయామః. స్వర్గో వై లోకస్సామవేద ఇతి శ్రుత్యా స్వర్గత్వేన సామ్నస్స్తూయమానత్వాదిత్యర్థః॥

౧౩— తం హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ, అప్రతిష్ఠితం వై కిల తే దాల్భ్య సామ, యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి— హే దాల్భ్య అప్రతిష్ఠితం స్వర్గలోకం సామగతిపరం పరాం విశ్రాంతిభూమిం వదతస్తవ మతే సామ అప్రతిష్ఠితమేవ స్యాదేతస్మిన్నపరాధే యః కశ్చిదాగత్య వాదకథాయామయుక్తమర్థం ప్రతిజానానస్య తే మూర్ధా విపతిష్యతీతి యది బ్రూయాత్తదా విపతేదేవ తే మూర్ధా న సంశయః. మయా తు సాపరాధాత్తథాప్యుక్తమతో వీతిశిలక ఉక్తవానిత్యర్థః॥

౧౪— హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— తం స్వర్గలోకం సామగతిపరం పరాం విశ్రాంతిభూమిం త్వత్తో జానీయామితి ప్రార్థితస్తథేత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౫— అముష్య లోకస్య కా గతిరిత్యయం లోక ఇతి హోవాచ— యాగదానహోమాదిభిర్భూర్లోకస్య స్వర్గోపజీవ్యత్వాదితి భావః॥

౧౬— అస్య లోకస్య కా గతిరితి న ప్రతిష్ఠాం లోకమతినయేదితి హోవాచ ప్రతిష్ఠాం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః ప్రతిష్ఠాసంస్తావం హి సామేతి— పృథివీలోకస్య కా గతిరితి దాల్భ్యేన పృష్టశ్శిలకః ప్రతిష్ఠాం పృథివీలోకమతిక్రమ్య సామగతిపరం పరాం విశ్రాంతిభూమిమన్యం న కశ్చిదపి వదేత్- అతో వయమపి తథైవ వదామః. ఇయం వై రథంతరమితి శ్రుత్యా సామ్నః ప్రతిష్ఠాలోకత్వేన స్తూయమానత్వాత్స్వర్గస్య ద్యోరాశ్చక్రలగ్నతయా బంధనీయమానత్వేన ప్రతిష్ఠాత్వాభావేపి పృథివ్యాస్తు స్థిరత్వాత్ప్రతిష్ఠాత్వమిత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౭— తం హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ, అంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామ— అంతవతీం పృథివీం సామగతిపరం పరాం విశ్రాన్తిభూమిత్వేన ప్రతిజానానస్య తే మతే సామాంతవదేవ స్యాదిత్యర్థః॥

౧౮— యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి, హంతాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— పూర్వవదర్థః॥

సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, తత్తేజోఽసృజత, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, స ఇమాఁల్లోకానసృజత, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి సాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే, ఈక్షణవిశేషానన్దవిశేషరూపవిశేషార్థస్వభావాత్ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వ జగదైశ్వర్యాదివాదేష్వాకాశాది శబ్దాభిధేయతయా ప్రసిద్ధచిదచిద్వస్తునోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే, ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినా పాదశేషేణ.

సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥ ౨౩ ॥

౨ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే. అస్య లోకస్య కా గతిరిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయానాకాశః పరాయణమితి. తత్ర సన్దేహః కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవాత్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి.

త్యవస్థానం, పూర్వవిరోధేన పరిహారః. అవిరోధేన ప్రత్యవస్థానం, విరోధోద్ఘాటనేన సిద్ధాన్తో ద్వితీయః. విరోధిలిఙ్గాభావే నాల్పానుకూలలిఙ్గేన చ ప్రత్యవస్థానం తృతీయః, విరోధిలిఙ్గదర్శనేన సిద్ధాన్తః. అనుకూలలిఙ్గభూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థం, తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి ద్విధా సంగతిశ్చానేన ఘటితా.

౨ సిద్ధాన్తపరయోగాదస్యేత్యాదికముపాత్తమ్.

౧౯— అస్య లోకస్య కా గతిరితి ఆకాశ ఇతి హోవాచ— అస్య పృథివీలోకస్య కా గతిరితి శాలావత్యేన పృష్టః ప్రవాహణ ఆకాశ ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః. అత్రాకాశ ఆకాశయతీతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దో బ్రహ్మపరః. ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా ఇత్యాదావాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యపి ప్రసిద్ధత్వాన్న తు భూతాకాశపర ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౨౦ తదేవ గతిత్వం ప్రపంచయతి— సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే, ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి— చిదచిదాత్మకః ప్రపంచ ఆకాశాదేవోత్పద్యతే, తత్రైవ విలీయత ఇత్యర్థః॥

౩ ఇతిప్రాప్తమ్, ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి. కుతః. శబ్దైకసమధిగమ్యేవస్తుని యప్రవాహో వ్యుత్పత్తిసిద్ధశ్శబ్దేన ప్రతీయతే స ఏవ గ్రహీతవ్యః. అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య కారణమ్, అతస్తస్మాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ.

---

౩ పూర్వపక్షసూత్రమ్॥ శబ్దేతి॥ ఏకశబ్దేన యూపాదిత్యాద్యుక్తిః॥ ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి॥ రూఢిర్యోగాత్ప్రబలతరేతి భావః.

౨౧—ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయాన్— జ్యాయస్త్వం నామ సర్వేభ్యః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యోఽతిశయ నిరుపాధికోత్కర్షః॥

౨౨—ఆకాశః పరాయణం— పరాయణత్వం పరమగతిత్వమ్. పరమప్రాప్యత్వమితి యావత్॥

౨౩—స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః— పరః ఉత్కృష్టః వరీయసామపి వర ఇత్యర్థః. అత్ర పరశ్శబ్దః ప్రకారాంతరే ద్రష్టవ్యః. ఏవం రూప ఆకాశ ఉద్గీథః పరమాత్మదృష్టివిశిష్ట ఉద్గీథ ఇత్యర్థః. ఉద్గీథ ఏతాదృశాకాశదృష్టిః కర్తవ్యేతి యావత్॥

౨౪—స ఏషోఽనంతః— ఉద్గీథ. అత్యస్య మహిమ్నాఽయమాకాశోఽనంతః అపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః. తత్త్వానంతస్యాకాశశబ్దితస్య పరమాత్మన ఏవ సామగతివరం పరావిక్రాంతి భూమిత్వాన్నత్వేషు అంతవద్వ్యక్తిలతా సామాన్యాత్ తవత్వ్యపదేశప్రసక్తిరితి భావః॥

౨౫—పరోవరీయో హాస్య భవతి పరోవరీయసో హ లోకాన్ జయతి య ఏతమేవం విద్వాన్పరోవరీయాంసముద్గీథముపాస్తే— యః పరోవరీయాంసమేతమాకాశశబ్దితం పరమాత్మానం విద్వానాకాశాత్మనోద్గీథముపాస్తే తస్య పరోవరీయస్త్వగుణకం జీవనం భవతి పరోవరీయస్త్వగుణకసకలలోకావాప్తిశ్చ భవతి॥

౨౬ ప్రమాణాన్తరే ఏవమర్థం సంవాదయతి — తం హైతమతిధన్వా శౌనక ఉదరశాండిల్యాయోక్త్వోవాచ — అతిధన్వానామా శౌనకః ఉదరశాండిల్యాయ బుభుక్షవే. ఉదరశబ్దస్యార్థం సంతతిలక్ష్యతే. సంతతికారికాంశిల్య ఇత్యర్థః. ఏతముద్గీథముక్త్వా అస్యైతత్ఫలమువాచేత్యర్థః.

౨౭ యావత్త ఏనం ప్రజాయాం — యావత్కాలమేతం ప్రజాయాముద్గీథం వేదిష్యంతే పరోవరీయో హైభ్యస్తావదస్మిన్ లోకే జీవనం భవిష్యతి తథాఽముష్మిన్ లోకే లోక ఇతి — లోకేలోక ఇతి వీప్సాయాం ద్విరుక్తపదమ్. యావంతః పురుషాః

౪ నన్విత్యాపూర్వకసృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్- అయుక్తం తు తత్. తథాహి- యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే, కుత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాది విశేషాపేక్షాయాం సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏవేతి నిశ్చీయతే ఇతి సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాస్సాధారణాకారాస్తమేవ విశేషమాకాశమభిదధతి. ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోఽపి తత్రైవ వర్తతే- తస్యాపి హి చేతనైకాన్తత్వం న సమ్భవతి- యథా మృదాత్మకో ఘట ఇతి. ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామాకాశే హ్యాత్మశబ్దో వర్తతే. అత ఏవమాకాశ ఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి ఈక్షణాదయస్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణశబ్దైరేవ సదాదిభిః కారణమభ్యధాయిష్యత, ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేష ఏవ కారణమితి నిరచేష్యత- ఆకాశశబ్దేన తు విశేష ఏవ నిశ్చిత ఇతి నార్థస్వభావాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి॥

---

౪ అర్థవిరోధేన చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ సత్యమిత్యాదినా॥ ఆకాశ ఏవేతి॥ యతో వా ఇమానీతి ప్రకరణస్థానస్థ శబ్దస్యాకాశసామానాధికరణ్యాదనిశ్చాయక ఇత్యేతదనుగుణ ఇత్యభిప్రాయః. తమేవ విశేషమితి ఛాగపశున్యాయోఽభిప్రేతః- ఆత్మశబ్దో విశేష సమర్పక ఇత్యాశఙ్క్య వ్యుత్పత్త్యా వ్యాపకత్వాచ్చ సాధారణ్యమాహ॥ ఆప్నోతీత్యాదినా॥ ఈక్షణాది గౌణత్వమాహ॥ అత ఇతి॥ ఈక్షణాదీన విదతి ద్వ్యలక్షణ్యనిశ్చయానుగుణ మాకాశశబ్దేనేయ ఇత్యత్రాహ॥ యదిహీతి॥ విలమ్బితాల్లిఙ్గాత్ శీఘ్రప్రవృత్తా శ్రుతిర్బలీయసీతి భావః-

---

ద్ధిశముపాసీతేత్యుంతి తేషామిత్యత్రపుష్టమిహాలోకేజీవనం భవిష్యతి తథా తస్య స్మిన్నపి పరలోకే భవిష్యతీతి- తేషిష్యంత ఇత్యేతద్వ్యత్యయేనాత్మనేపదమ్- ఇతి అతిధన్వాతిపాచేతి పూర్వేణాన్వయః-.

౨౭ అత ఇదానీం తనానాయామి తద్విదాం తత్ఫలమపీత్యాహ — సయ ఏతదేవం విద్వానుపాస్తే పరోవరీయ ఏవ హాస్యాస్మిన్ లోకే జీవనం భవతి తథాముష్మిన్ లోకే లోక ఇతి లోకే లోక ఇతి — లోకే లోక ఇతి ద్విరుక్తిః ...
త్యర్థాః

౫ నన్వాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యమ్- సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి- తత్రాకాశస్యసూక్ష్మావస్థా కారణమ్-స్థూలావస్థా తుకార్యమ్. ఆత్మనఆకాశస్సమ్భూతఇతి, తస్మాదేవసూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూపస్సమ్భూత ఇత్యర్థః-సర్వాణిహవాఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్యజగతఆకాశాదేవప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతినిశ్చితమ్. యతఏవం ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ, అత ఏవచ యదేషఆకాశఆనన్దోనస్యాత్ ఆకాశోహవైనామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదినిర్దేశోప్యుపపన్నతరః॥

౬ అతఃప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మేతి॥

౭ ఏవం ప్రాప్తేబ్రూమః- ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్- ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతోయథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః. తల్లిఙ్గాత్-నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య నోపపద్యతే- చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ, చేతనానాంపరమప్రాప్యత్వమ్. తచ్చాచేతనస్యహేయస్యసకలపురుషార్థవిరోధినోనసమ్భవతి, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం చనిరుపాధికం, సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యోనిరతిశయోత్కర్షః. తదప్యచితోనోపపద్యతే॥

---

౫ నన్వితిచోద్యం పరిహరతి॥ సత్యమితి॥ వాయ్వాద్యవస్థా [illegible] ఆత్మశబ్దస్స్వరూపపరఇత్యర్థః- తథచ స్వాకరస్యేన నిర్వాహ ఇత్యత్రాహ॥ సర్వాణీతి॥ అవకాశదానసమర్థ ఇతి రూఢితో [illegible] నిర్వహితేత్యేవమాదిరత్ర తం బ్రహ్మేత్యాది వివక్షితమ్-

౭ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్- అనాదిత్వాల్లిఙ్గాదిత్యుక్తిః-లిఙ్గానాంబహుత్వ [illegible] తన్త్రసిద్ధ ధర్మాన్తరైకమ్- నిఖిలకారణత్వాద్యనుపపత్తిం విశదయతి॥ నిఖిలేతి॥ అత్ర నిమిత్తత్వానుపపత్తిర [illegible]-

౧ యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనురూపమేవ వర్ణనీయమితి, తదయుక్తమ్. సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే. ప్రమాణాన్తరాణి చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని. తాని చ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతి చ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వమ్ ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కిం చ, అనేనాకాశశబ్దేన విశేషసమర్పణక్షమేణాపి చేతనానాం ప్రత్యయసాధ్యాపితకారణభావమచేతనవిశేషమభిదధానేన తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయ సోకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యానామన్యథాకరణం న ప్రమాణపదవీమధిరోహతి. ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణవిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతి సామాన్యం చైకేనానువాదస్వరూపేణాన్యథాకర్తుం న శక్యతే.

౨ యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తో న భవతి, మృదాత్మకో ఘట ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం, తత్రోచ్యతే: యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి

---

౧ యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ అనువాదవచః పారోవాదికవిరుద్ధం వక్తుం నాలమిత్యర్థః॥ ఆకాశత ఇతి॥ స్వయమ్ప్రకాశత ఇత్యర్థః. ఆకాశయతి సర్వం స్వాత్మన ఇత్యర్థః. యౌగికప్రాబల్యం స్వార్థావిరోధసతీతిభావః. అస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశస్య యదాగ్నేయ ఇత్యాదివాక్యసామ్యమాశఙ్క్య రూఢ్యయోగ్యత్వసాదృశ్యం వైషమ్యమాహ॥ కిం చేతి॥ విశేషణసమర్పణక్షమేణాపీతి॥ ఏకపదశ్రవణదశాయామిత్యర్థః. పరామర్శదశాయాం త్వయోగ్యత్వం ప్రతీయతే. రూఢియోగ్యార్థత్వవిధురాభ్యాం శబ్దాభ్యాం సహాయస్త్వం చాహ॥ ఏవమితి॥ అయోగ్యార్థత్వాత్ శ్రుత్యర్థాసోయం నేత్యనపదసముదాయవాహ్యాత్మాగ్నిపదవదితి ఫలితమ్.

౨ ఆత్మశబ్దసాధారణ్యమనూద్య స్వతః ప్రాప్త్య విశేషపరత్వేన పరిహరతి॥ తత్రేతి॥ న పరమర్థాన్తరసాధకబాధవః, స్వతః ప్రాప్తస్య సాధకత్వ

క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే- తథాపిశరీరప్రతిసమ్బన్ధినాత్మశబ్ద
స్యప్రయోగప్రాచుర్యాత్ ఆత్మావాఇదమేకఏవాగ్రఆసీత్ ఆత్మనఆ
కాశస్సమ్భూతఇత్యాదిషుశరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనఏవప్రతీయతే- య
థాగోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్సాస్నాది
మానేవస్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తుతత్తదసాధారణనిర్దే
శాపేక్షా. తథాస్వతః ప్రాప్తంశరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనాభిధానమేవ
సఈక్షతలోకాన్నుసృజాఇతి సోకామయతబహుస్స్యాం ప్రజాయేయే
త్యాదితత్తద్వాక్యవిశేషాఏవస్థిరీకుర్వన్తి.

౧౦ ఏవంవాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వా
ర్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేకకారణం సదేవసోమ్యేత్యాదివాక్యసిద్ధం
బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేనప్రసిద్ధవత్ సర్వాణిహవా ఇమానిభూతానీ
త్యాదివాక్యేననిర్దిశ్యతఇతిసిద్ధమ్.

సమాప్తమాకాశాధికరణమ్.

సూ. అతఏవప్రాణః॥౨౩॥

ఛా॥ సఈక్షతశరిః॥ నిగమయతి॥ ఏవమితి॥

విషయవాక్యదీపికా

౧ — మటచీహతేషుకురుష్వాటిక్యాసహజాయయా ఉషస్తిర్హచాక్రాయణ
ఇభ్యగ్రామే ప్రద్రాణకఉవాస — చక్రస్యసుతఉషస్తిర్నామాకశ్చన ఋషిరక్ష్మ
వృష్టికృతదుర్భిక్షదూషితేషుకురుదేశేషు ఆటిక్యాఅనుపజాతపయోధరాదివ్యంజ
నయాభార్యయాసహఇభ్యానాం గజారోహాణాం గ్రామే ప్రద్రాణకః అపకృతాన్న
మప్రాప్తాంగతిమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యాసుప్రవృత్తః ప్రాణానామవసాదమాశంక్య
ప్రాకృతాన్యయాంగతావితిధాతుః. చక్రస్యగోత్రాపత్యమిత్యర్థే అ
శ్వాదిత్వాత్ఫఞిచాక్రాయణఇతిరూపమ్॥

౨ — సహేభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదంతం బిభిక్షే — సోన్నార్థీపర్యటన్ కు
త్సితాన్ మాషాన్ ఖాదంతమిభ్యం యాచితవాన్. కుల్మాషాదశితినిర్దేశాత్కుత్సి
తమాషార్థే కుల్మాషశబ్దస్యసాధుత్వమ్॥

౩ — తంహోవాచనేతోన్యేవిద్యంతేయచ్చయేమఇమఉపనిహితాఇతి — ఇ
తోమయాభక్ష్యమాణాదుచ్ఛిష్టరాశేః కుల్మాషాఅన్యేనవిద్యంతే- యద్యస్మాత్
స్థితాన్మేకుల్మాషాః మేపాత్రే మదీయేభక్ష్యపాత్రే ఉచ్ఛిష్టరాశావుపనిహితాః

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తా

౧— అతఏవప్రాణః ఉక్తన్యాయాతిదేశయతి సంగతిః

ప్రతిష్ఠాః అతః కింకరోమీత్యుషస్తిరిభ్యమువాచేత్యర్థః॥

౪—ఏతేషాం మేదేహీతి హోవాచ— ఉచ్ఛిష్టానామపిమధ్యే మహ్యమపికించిద్దేహీతి ప్రార్థితవానిత్యర్థః॥

౫— తానస్మై ప్రదదౌ— తాన్ కుల్మాషానుషస్తయే దత్తవానిత్యర్థః॥

౬— హంతానుపానమిత్యుచ్ఛిష్టం వై మే పీతం స్యాదితి హోవాచ— సమీపస్థముదకం గృహీత్వా గృహాణానుపానమితీభ్యేనోక్తః తదుదకపానే ఉచ్ఛిష్టోదకపానం మే స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౭— నస్విదేతేఽప్యుచ్ఛిష్టా ఇతి నవా అజీవిష్యమిమానఖాదన్నితి హోవాచ— కిమేతే కుల్మాషా అప్యుచ్ఛిష్టా ఇతీభ్యేన పర్యనుయుక్తః కుల్మాషాఖాదనే స్వస్యజీవనం న భవతి తావన్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామకారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౮— స హ ఖాదిత్వాఽతిశేషాన్ జాయాయా ఆజహార— ఉషస్తిస్తద్భక్షయిత్వాఽతిశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవానిత్యర్థః॥

౯—సాగ్ర ఏవ సుభిక్షా బభూవ తాన్ ప్రతిగృహ్య నిదధౌ—సా జాయా ప్రాగేవ లబ్ధాన్నా బభూవ తథాపి స్త్రీస్వభావాదనవజ్ఞాయ తాన్ పత్యుర్హస్తాత్ ప్రతిగృహ్య నిక్షిప్తవతీ॥

౧౦— స హ ప్రాతః సంజిహాన ఉవాచ యద్బతాన్నస్య లభేమహి ధనమాత్రామ్— స హోషస్తిః శయనం పరిత్యజన్నేవ పత్న్యాః శృణ్వంత్యాం యద్యన్నస్య స్తోకమపి లభేమహి తేన ప్రాణాన్ ధృత్వా అల్పం ధనం లభేమహీత్యర్థః॥

౧౧ కథం ధనమాత్రాలభ్యత ఇత్యత్రాహ — రాజాఽసౌ యక్ష్యతే స మా సర్వైరార్త్విజ్యైర్వృణీతేతి — రాజా నాతిదూరే యజతే. స మాం దృష్ట్వా సర్వాణ్యార్త్విజ్యాని త్వయా కారయితవ్యానీతి ప్రార్థయేతేత్యువాచేత్యర్థః.

౧౨— తం జాయోవాచ హంత పత ఇమ ఏవ కుల్మాషా ఇతి — హే పతే మయా న్యస్తా నిక్షిప్తాస్త్వయా కుల్మాషాస్త ఇమ ఏవ తాన్ గృహాణేత్యుక్తవతీత్యర్థః.

౧౩— తాన్ ఖాదిత్వాఽముం యజ్ఞం వితతమేయాయ — తానేవ పర్యుషితోచ్ఛిష్టాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయిత్వా విస్తీర్ణం యజ్ఞవాటం గతవానిత్యర్థః.

౧౪— తత్రోద్గాతౄనాస్తావే స్తోష్యమాణానుపోపవివేశ — ఆస్తువంత్యస్మిన్నిత్యాస్తావః స్తోత్రస్థానమ్. సదసి స్తోతుం ప్రవృత్తానాముద్గాతృప్రస్తోతృప్రతిహర్తౄణాం సమీప ఉపవిష్టవానిత్యర్థః.

౧౫— స హ ప్రస్తోతారమువాచ, ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా

వమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య, కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి॥

౨ అత్ర ప్రాణశబ్దః పూర్వ్యాకాశశబ్దవత్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తే పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే. తదసాధారణ నిఖిలజగత్ప్రవేశనిర్గమనాదిలిఙ్గాత్ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్॥

౩ అధికాశఙ్కా తు — కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్య

---

౩ అతిదేశఫలం దర్శయతి॥ అధికాశఙ్కా త్వితి॥ అధికాశఙ్కానివృత్తిరయా॥

తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతి — హే ప్రస్తోతః ప్రస్తావభక్తౌ అభ్యనుయా దేవతాఽఽపాస్యా, తామవిదిత్వా యదివిదుషః మమ సమీపే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీత్యర్థః. యద్యపి తేనాభాషితోఽయ త్విత్యేవం వేదయిష్యన్ వేదత్యవిదుషః ప్రస్తోతృత్వాధికారోఽస్తి, తథాపి విద్వత్సన్నిధావవిదుషః కర్మాధికారో నాస్తీతి భావః.

౧౨— ఏవమేవోద్గాతారమువాచోద్గాతర్యా దేవతోద్గీథమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి, ఏవమేవ ప్రతిహర్తారమువాచ ప్రతిహర్తర్యా దేవతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి — స్పష్టోఽర్థః.

౧౩— తే హ సమారతాస్తూష్ణీమాసాంచక్రిరే — తే హ ప్రస్తోత్రాదయ ఉపరతాస్సన్తః మూర్ధపాతభయాత్తూష్ణీమేవస్థితా ఇత్యర్థః.

౧౪— అథ హైనం యజమాన ఉవాచ, భగవన్తం వా అహం వివిదిషాణీతి — [illegible]ధవానితి భగవన్తం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుక్తస్తం యజమాన ఉక్తవానిత్యర్థః.

౧౯— ఉషస్తిరస్మి చాక్రాయణ ఇతి హోవాచ — స్పష్టోఽర్థః.

౨౦— స హోవాచ భగవన్తం వా అహమేభిస్సర్వైరార్త్విజ్యైః పర్యైషిషం, భగవతో వా అహమవిత్త్యాఽన్యానవృషి భగవాంస్త్వేవ మే సర్వైరార్త్విజ్యైరితి — భగవన్తం సర్వగుణాన్వితం శ్రుత్వా సర్వార్త్విజ్యాని భగవదధీనాని కర్తుం భగవతోఽన్వేషణం కృతవానస్మి. భగవతః అవిత్త్యా విదిర్లాభః అవిత్తిః ఇత్యస్మాద్ధాతోః క్తిన్. అవిత్త్యా అలాభే ఇమానృత్విజోఽవృతవానస్మి ఇతః పరమపి భగవానేవ సర్వైరార్త్విజ్యైః మమాధిక్రియతామ్ ఇత్యువాచేత్యర్థః. సర్వార్త్విజ్యానాం వృతత్వమితి యావత్.

తిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధ ఏవ ప్రాణో జగత్కారణతయా ని ర్దేశమర్హతీతి. పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తద భావాత్ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. అతః ప్రాణ ఇతి సర్వాణి భూ తానీతి కృత్స్నపరం బ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే॥

జగత్కారణతయేతి॥ స్థిత్యాదిహేతుత్వాజ్జనిహేతుత్వ మర్థా సిద్ధమితి భావః॥ శిలాకాష్ఠాదీతి॥ ఆదిశబ్దాదాకాశాదిః॥

౧౦— తథేతి హ్యథ తర్హ్యేత ఏవ సమతిసృష్టాస్స్తువతాం యావత్త్వేభ్యో ధ నం దద్యాస్తావన్మమ దద్యా ఇతి — తథేత్యభ్యుపగమానంతరం త్వయా పూర్వం వృతా ఏత ఏవ మయా సమ్యక్ప్రశ్నేన సమ్యగనుజ్ఞాతా ఉపదిష్ట దేవతాస్సం త స్తువతాం స్తువంతు, తేభ్యో యావద్ధనం ప్రయచ్ఛసి తావద్ధనం మమ దద్యా ఇత్యు క్తవానిత్యర్థః.

౧౧— తథేతి హ యజమాన ఉవాచ — స్పష్టోర్థః.

౧౩— అథ హైనం ప్రస్తోతోపససాద — ఉషస్తివచనం శ్రుత్వా ప్రస్తోతా వినయేన సమీపమాగతవానిత్యర్థః॥

౧౪— ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తో ష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మా భగవానవోచత్కతమా సా దేవతేతి— భగవా న్మాం ప్రతి ప్రస్తోతర్యా దేవతేత్యాదినా యాం దేవతాం పృష్టవాన్ సా దేవతా కేతి ప్రపచ్ఛేత్యర్థః॥

౧౫— ప్రాణ ఇతి హోవాచ— అత్ర ప్రాణ ఇత్యుక్త్వా గుణయోగాత్ప్రాణశ బ్దేన పరమాత్మోచ్యతే॥

౧౬— ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వం వ్యావర్తయతి— సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవ తా ప్రస్తావమన్వాయత్తా— ప్రాణమభిలక్ష్య సంవిశంతి. సమిత్యేకీభావే. ఐక్యేన విశం తి లీయంత ఇత్యర్థః. ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే ప్రాణాదేవోద్గచ్ఛంతీత్యర్థః. సర్వ భూతలయోత్పత్తిస్థానత్వేన వేదాంతేషు ప్రసిద్ధా ప్రాణరూపా దేవతా ప్రస్తావ భక్త్యనుగతా ప్రస్తావభక్తావధ్యస్యోపాస్యేత్యర్థః॥

౧౭— తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్తథోక్తస్య మయే తి— తాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మదుక్త్యనంతరమ ప్యుక్తమనాదృత్య త్వం తద్దేవతామనభిజ్ఞాయ యది ప్రాస్తోష్యః, తదా మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదేవ అతస్త్వనుకృతం త్వయా మత్ప్రియమపమాగస్య వినయేన పృచ్ఛతే॥

౪ అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేక కారణమ
పహతపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణగ
ణం పరంబ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితిసిద్ధమ్.

సమాప్తం ప్రాణాధికరణమ్.

౧ అతః పరంజగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేనకేనాపినిరతి

---

౪ నిగమనే ఆకాశప్రాణసమభివ్యాహారా దధికరణద్వయ స్యావాన్తర
పేటికాత్వం సూచితమ్-

౧ పేటికాన్తరసంగతిం పేటికాద్వయం ఆహ॥ అతః పరమితి॥ యేనకే

భావః- అత్రమూర్ధాభిషిక్తస్యపరిత్యక్తత్వోక్తస్య మహత్త్వేఽప్యవిదుషాపవముక్త
స్యావిదుషస్తదనావరణకర్మాకరణేన పాతలక్షణః ప్రత్యవాయః- నతువిదు
షామవుక్తస్యాప్యవిదుషఇతిభావః- వ్యాసార్యాస్తుమూర్ధాభిషిక్తస్యపరిత్యాగస్యఅ
త్మసతత్త్వానలక్ష్యత్వేత్యర్థఇత్యాత్మసత్త్వహానిపర్యంతః ప్రత్యవాయోవర్ణితః॥

విషయవాక్యదీపికా

౧ చతుష్పాత్త్వషడ్విధత్వాభ్యాం బ్రహ్మణోగాయత్రీసాదృశ్యాదనుసంధా
నరూపావిద్యాప్రస్తూయతే- ఇంద్రశ్శచీపతిః|వలేనపీడితః|దుశ్చ్యవనోవృషా|స
మిత్సుసాసహిః, ఇతిగాయత్రీచతుష్పదా- ఏకైకస్యపాదస్యషడక్షరాత్మక
యా షడక్షరపాదవత్త్వేనషడ్విధాచ-ఏవంబ్రహ్మణోపిభూతరశ్మి ...
పకఃపాదః- కమాగతభూతగర్భస్థనరూపఃపృథివీలోకపకఃపాదః- భూగోపకర
ణం శరీరమేకఃపాదః- అత్మస్థిత్యనుగుణప్రదేశవిశేషరూపం హృదయమేకః
పాదః- ఇతిభూతపృథివీశరీరహృదయానిచత్వారఃపాదాః- తత్రసర్వభూతల
క్షణపాదస్య బ్రహ్మణ్యకవాక్త్వేనత్రైకగానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వలక్షణం వి
ధాద్వయమ్- పృథివీలక్షణస్య పాదస్యసర్వభూత ప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతి
వర్తిత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- శరీరహృదయలక్షణయోః పాదయోః ప్రాణప్ర
తిష్ఠాత్వతదనతివర్తిత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- ఏవంద్వయోరపి విధాద్వయ
యోర్భేదాభావాత్- తతశ్చబ్రహ్మరూపాగాయత్రీభూతపృథివీశరీరహృదయ
రూపపాదచతుష్టయవత్యాచతుష్పదా- గానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వసర్వ
భూతప్రతిష్ఠాత్వ సర్వభూతానతివర్తిత్వసర్వప్రాణప్రతిష్ఠాత్వసర్వప్రాణా
నతివర్తిత్వలక్షణవిధాషట్కయుక్తతయాషడ్విధా- అతశ్చచతుష్పాత్త్వషడ్వి
ధత్వాభ్యాం బ్రహ్మణిగాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం కర్తవ్యమితి ప్రతిపాదయ
తి— గాయత్రీవాఇదం సర్వం భూతం యదిదంకించ— అత్రగాయత్రీశ
బ్దేనప్రసిద్ధాగాయత్ర్యభిధీయతే- తస్యాభూతాదిపాదచతుష్టయసంబంధా

దయత్ప్రత్యక్షగుణక బ్రహ్మ జ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దైరర్థాన్తరప్రసిద్ధైస్త
స్యాభిధీయమానం పరంబ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధా
నాదిత్యాదినా.

నాదీతి॥ అత్రైవకగుణ విశేషనియమో నేతి భావః. పూర్వోక్తకారణత్వా
భిధాయి వాక్యవిషయా ఇయంతు తద్వ్యాప్తలిఙ్గవద్వాక్యవిషయేతి భిదేత్య
ర్థః. ఉభయోరనుగతాకారం దర్శయతి॥ అత్రాన్తరేతి॥

భావార్థ- ఏతావానస్య మహిమేతి పుంసూక్తమంత్రప్రతిపాద్యత్వాభావాద్వా- అ
పితు పరమాత్మా- యథా ఖండపాయినామయనేయాసమగ్నిహోత్రం నామేతి
త్యగ్నిహోత్రశబ్దః పరియుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యవిశిష్టానుసంధానార్థః, త
థాగాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యానుసంధానార్థః తత
శ్చగాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే. త్రైశబ్ద్యవధారణార్థః. బ్రహ్మైవ
పరిదృశ్యమానసర్వభూతాత్మకమిత్యర్థః. తతశ్చ బ్రహ్మణో భూతగుణపాదవ
త్త్వముక్తమ్॥

౨ గాయత్రీశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తమపి బ్రహ్మణ్యుపపాదయన్విభాగద్వయ
మాహ— వాగ్వైగాయత్రీ— గాయత్రీశబ్దితం బ్రహ్మైవవాగ్రూపవిశిష్టం
భవతీత్యర్థః. శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మనఇతి పరాశర
స్మృత్యనురోధేన బ్రహ్మణ ఏవ శబ్దరూపత్వమితి భావః॥

౩ తతశ్చకిమిత్యత్రాహ— వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతిచత్రా
యతేచ— వాగ్రూపమేవబ్రహ్మసర్వాణిభూతాన్యభిధత్తే, మాభైషీరితి నిర్భ
యమునేనత్రాయతేచ. అతో బ్రహ్మణో వాగ్రూపస్య గానత్రాణకర్తృత్వాభ్యాం
గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వం, భూతాత్మకపాదవతో బ్రహ్మణో వాక్పద్వాగాన
త్రాణకర్తృత్వాభ్యాం త్ర్యవిత్వం చోక్తం భవతి॥

౪ ఉక్తార్థానువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనా
హ— యావైసాగాయత్రీఇయం వావసాయేయం పృథివీ—ఉక్తరూపవిశిష్ట
ప్రకృతధర్మిపరో యచ్ఛబ్దః. యాసా సర్వభూతరూపైకపాదయుతా గాయత్రీ
గాయత్ర్యాత్మకం బ్రహ్మ తదేవప్రసిద్ధా పృథివీత్యర్థః॥

౫ కథం పృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యత్రాహ— అస్యాం హీదం సర్వం
భూతం ప్రతిష్ఠితం— బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవహిసర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వం నహి
కేవలం పృథివ్యాస్సర్వభూతధారణశక్తిరస్తీత్యర్థః॥

౬ ప్రతిష్ఠాత్వం చ నియతమిత్యాహ— ఏతామేవనాతిశీయతఇతి— పృ
థివీం భూతజాతంనాతివర్తతే కదాచిదపి భూతానాం హి ప్రతిష్ఠాత్వాదేవ పృథివీ
నియమేనాశక్యాతి క్రమణేత్యర్థః. పృథివీమయబ్రహ్మణోఽదరభాగ [illegible]

జ్యోతిరధికరణమ్.

సూ- జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥౨౪॥

౨ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. తత్ర

---

౨ విషయవాక్యమిదమితి॥ విశ్వసర్వశబ్దౌ వ్యష్టిసమష్టి విషయౌ. పృష్ఠేషు ఉపరితనేషు- ఆదిత్యాదిజ్యోతిషః కారణమితి వ్యాఖ్యాతారః- కృత్స్నకారణత్వం హి పరలిఙ్గమ్, నతు కారణత్వమాత్రమ్. ఏతేన సమష్టివ్యష్టివిష

ర్థః పరివర్తతే న తతోఽన్యత్రేతి భావః- ఏవం ద్వితీయః పాదః, భూతప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం॥

౬ అథ తృతీయం పాదమాహ— యా వై సా పృథివీ ఇయం వావ సా యేదమస్మిన్పురుషే శరీరం—పురుషశబ్దశ్శరీరవిశిష్టజీవపరః. పృథివీరూపపాదవిశిష్టా యా గాయత్రీ గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ సా శరీరం. శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః. భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా భూతపృథివీశబ్దయోర్బ్రహ్మపరత్వస్య తదుపస్థాపనక్షమత్వాత్- అగ్నిర్వై ప్రాణ న్యాయాదత్ర శరీరం తత్పాదాన్తరస్య నిర్దేశకశబ్దస్యాపి సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశో యుక్తః॥

౭ శరీరస్య బ్రహ్మణశ్శరీరత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యాముపపాదయతి— అస్మిన్ హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— నాతివర్తన్త ఇత్యర్థః॥

౯ చతుర్థం పాదమాహ— యద్వై తత్పురుషే శరీరం, ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయం— శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టం యద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ హృదయశరీరకం హృదయాఖ్యపాదకమిత్యర్థః॥

౧౦ హృదయస్య బ్రహ్మశరీరత్వముపపాదయతి— అస్మిన్ హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః, ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— ప్రాణశబ్దేన ప్రాణాపానాదయ ఇన్ద్రియాణి వా వాచ్యం తే- తేషాం హృదయసంబన్ధనాడీద్వారా హృదయప్రతిష్ఠితత్వం॥

౧౧ ఏవం తృతీయచతుర్థపాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం. ఏవముక్తం చతుష్పాత్త్వం షడ్విధత్వం చ నిగమయతి— సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ—

౧౨ తదేవం చతుష్పాత్త్వ బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం ప్రాప్తమితి శఙ్కాయాముక్తస్య మహిమ్న ఏతావత్త్వప్రతిషేధకం మన్త్రముదాహరతి— తదేతదృచాభ్యనూక్తం— తదేతద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ ఋఙ్మన్త్రేణాభ్యుక్తం॥

సంశయః: కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టో నిరతిశయదీప్తియుక్తో ర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాది జ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ, ఉత సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతోఽమితభాస్వాన్సర్వజ్ఞస్సత్యసంకల్పః పురుషోత్తమ ఇతి.

ఉయా సమస్తచిదచిద్వస్తుజాతశబ్దః. అమితభాః. కారణత్వవ్యాప్తిజ్ఞాపక పరవిద్యాప్రకరణాత్తు విశేషణం సర్వజ్ఞ ఇతి. యస్సర్వజ్ఞః, న తత్ర సూర్య ఇతి హి శ్రూయతే. పుంస్త్వప్రత్యభిజ్ఞానాదుక్తం పురుషోత్తమ ఇతి.

---

౧౩ తామేవదర్శయతి— తావానస్య మహిమా— పూర్వోక్తస్సర్వోఽప్యేతస్య మహిమా నియామ్యవర్గః॥

౧౪— తతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః— పూర్వోక్తమహిమాపేక్షయా పురుషో జ్యాయాన్ తతోఽధికమహిమశాలీత్యర్థః॥

౧౫— పాదోఽస్య సర్వా భూతాని— అత్ర సర్వా భూతానీతి కార్యజగదంశగతాచిత్త్వం స్పష్టీకృతనాశచ్యంతే. సర్వా, సర్వాణి. పాదః అంశమాత్రమిత్యర్థః. సర్వశబ్దాత్పరస్య జసశ్ఛన్దసత్వాన్ముగిత్యలుక్సలోపరూపం॥

౧౬— త్రిపాదస్యామృతం దివి — అత్ర ద్యుశబ్దస్సమష్టివ్యష్టితత్త్వబహిర్భూతాప్రాకృతస్థానవిశేషపరః. అప్రాకృతస్థానవిశేషేఽస్య పరమాత్మనోఽమృతం పాదత్రయమిత్యర్థః. త్రిపాత్త్వం చాప్రాకృతైశ్వర్యభోగస్థానభోగోపకరణవిశేషైర్వా భూమాదినా సాత్త్వికరూపేణ జగదంతర్గతవస్త్వభిమానిభిర్నిత్యభోగసదృశభవనాప్రకాశకత్వాద్[illegible]భిర్వా సంభవతి॥

౧౭ అస్య తుర్యపాదత్వే హార్దాకాశస్య బాహ్యాకాశభేదసమర్థత్వం వక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మతుల్యత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ— యద్వై తద్బ్రహ్మేతీదం వావ తద్ యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశః యో వై స బహిర్ధా పురుషాదాకాశః అయం వావ స యోఽయమన్తః పురుష ఆకాశః— స్వకార్యవ్యాప్తత్వాద్ బ్రహ్మతుల్యబాహ్యాకాశాభిన్నః పురుషాంతర్వర్త్యాకాశ ఇత్యర్థః. బాహ్యాంతరాకాశయోర్భేదసత్త్వేఽపి తద్గుణత్వాభిప్రాయేణాభేదనిర్దేశః।

౧౮— యోఽయమన్తః పురుష ఆకాశః అయం వావ స యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశః—

౧౯ ఏవం బ్రహ్మతుల్యబాహ్యాకాశాభిన్నపురుషాంతర్గతాకాశాభేదం హృదయాకాశస్యాతిదేశేన మహిమశాలిత్వం హృదయాకాశ ఇతి స్తౌతి— యోఽయమన్తర్హృదయ ఆకాశః— అంతర్హృదయే వర్తమాన ఆకాశః ॥

౩ కింయుక్తం- ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిరితి, కుతః, ప్రసిద్ధవన్ని
ర్దేశేప్యాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యేఽత్ర పరమాత్మవ్యాప్తలిఙ్గ
విశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్ కౌక్షే
యజ్యోతిష్యైక్యోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్త
నిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి-

---

౩ ॥ప్రసిద్ధవదితి॥ అనాన్తరసంగతిశ్చ సూచితా- స్వవాక్యేతి విశేషణేన
జ్యోతిర్వాక్యే- కౌక్షేయజ్యోతిర్వాక్యాలాభాత్-

యశః- తాదృశమహిమశాలీత్యర్థః- అనయాచర్చయా శాస్త్రాద్యచతు
ర్థపాదత్వసూక్తం హృదయంగమం భవతి-

౨౦. ఏవంచతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపంచాంతర్భావేన పరిచ్ఛి
న్నత్వాన్నిరతిశయత్వాభావ్యాప్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వ గుణకథనే ఉపా
సనం సాధనం విదధాతి — తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి — పూర్ణత్వమపరి
చ్ఛిన్నత్వమప్రవర్తిత్వమచలత్వం స్థిరత్వమ్.

౨౧— పూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియంలభతే యఏవంవేద అనంతస్థి
రాం శ్రియమైశ్వర్యమేవ- తదుపాసీనో ముక్తిం భజతీత్యర్థః-

... ...

౨౨ ఏవంగాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్య ద్యుసమ్బన్ధిన స్సకలఫలప్రదస్య బ్ర
హ్మణ అభిరూప్యతీతి మత్స్వరూపకలవిశేషార్థం కౌక్షేయజ్యోతీరూపత్వ మా
పాసనావిధానాయాహ — అథయదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృ
ష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేషు — తథాఽత్రాప్యసంభ
వతీహాదిశ్యమిత్యత్ర జగదంతర్వర్తిని వ్యష్టిజాతే విశ్వశబ్దప్రయోగాద్విశ్వశ
బ్దో వ్యష్టిపరః, సర్వశబ్దః పరిశేషాత్ సమష్టితత్త్వపర ఇతి వ్యాఖ్యాతార
స్సమ్- ఉత్తమపదేఽప్రాకృతస్థానవిశేషః స్యాపరిష్టాత్ సమష్టివ్యష్టి బహిర్భా
వేషు స్వాపదకాదుత్తమతమోత్తమస్థానవిశేషేషు తస్యభాసా సర్వమిదం విభా
త్యవధానకతయా జ్యోతిశ్శబ్దితః పరమాత్మా దీప్యత ఇత్యర్థః-

౨౩ అత్రయచ్ఛబ్దస్య సర్వనామత్వేన ప్రకృతపరామర్శితయా ప్రకృతం
త్రిపాద్బ్రహ్మ పరామృశ్యతే — ఇదం వావతద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యో
తిః — తద్ దివః పరస్తాద్దీప్యమానం త్రిపాద్బ్రహ్మ, కౌక్షేయ జ్యోతిరేవ కౌ
క్షేయ జ్యోతిశ్శరీరకమిత్యర్థః- అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహ
మాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమిత్యుక్తరీత్యా
తతశ్చ తదాత్మకత్వానుసంధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః-

౪ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే — జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ । ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ । కుతః? పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీత్యస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధినశ్చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్ ।

౫ ఏతదుక్తం భవతి — యద్యపి అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యస్మిన్వాక్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే, తథాపి పూర్వవాక్యే ద్యుసమ్బన్ధితయా పరమపురుషస్య నిర్దేశాదిదమపి ద్యుసమ్బన్ధిజ్యోతిస్స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి । కౌక్షేయజ్యోతిష్ట్వోపదేశశ్చ ఫలాయ తదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి న కశ్చిద్దోషః । కౌక్షేయజ్యోతిషశ్చ తదాత్మకత్వం భగవతాప్యయమేవో

౪— జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ । ఇహ నిరతిశయదీప్తిః కారణత్వాద్యు [illegible]

౫ చరణోక్తిః పూర్వవాక్యే, తత్ప్రథమస్యపరవిషయత్వమ్, ఇతా ధ్యాసశ్చ తత్రేత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి॥ కౌక్షేయేతి॥

౧౪— తస్యైషా దృష్టిరిత్యత్ర — యదస్మిఞ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి — తస్య పరమాత్మశరీరభూతస్య జాఠరాగ్నేరేషా దృష్టిః దర్శనమిత్యర్థః । యత్రేతి యదా — అస్మిఞ్ఛరీరే హస్తస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతీతి యత్ — యదౌష్ణ్యోపలంభనమిత్యర్థః । ఉపలభ్యమానోష్ణస్పర్శస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్ తత్స్పర్శసాక్షాత్కార ఏవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యర్థః ।

౧౫— తస్యైషా శ్రుతిరిత్యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివ అగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతి — యత్రేతి యదా, కర్ణావంగులీభ్యాం పిధాయ నినదమివ రథఘోషమివ నదథురివ నదథుమివ ఋషభకూజితమివ వహ్నిజ్వాలతో [illegible] మివ శృణోతీతి యత్ తదేవ జాఠరాగ్నేః శ్రవణమ్ । అంతరస్య శబ్దస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్ తచ్ఛబ్దశ్రవణమేవ తచ్ఛ్రవణమిత్యర్థః ।

౧౬— తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత — తదేతత్పరమాత్మశరీరభూతం కౌక్షేయజ్యోతిః, ఉక్తరీత్యా దృష్టత్వశ్రుతత్వాభ్యాముపాసీతేత్యర్థః ॥

౧౭— చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేద య ఏవం వేద — చక్షుష్యః దర్శనీయో [illegible] చక్షుఃప్రీతికర ఇత్యర్థః శరీరావయవాశ్చ [illegible] ఇతియత్ । శ్రుతత్వం కీర్తిమత్త్వమ్ । ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

త్తమ్, అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రిత ఇతి.

సూ. ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతో ర్పణనిగదాత్తథా హి దర్శనమ్॥ ౨౫॥

పూర్వస్మిన్వాక్యే గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ తదేతదృచాభ్యనూక్త మిత్యుదాహృతాయాః తావానస్య మహిమేత్యస్యా ఋచోఽపి ఛన్దో విషయత్వాన్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితి చేత్. తన్న. తథా చేతోర్పణనిగదాత్. న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే. ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః. అపితు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీ చేతోర్పణమిహాభిగమ్యతే. బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. సమ్భవతి చ పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యమ్. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిద్దృశ్యతే. తద్యథా. ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సు సాసహిరితి. తథా హ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీ శబ్దోఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యథా సంవర్గవిద్యాయాం తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సమ్పద్యన్తే ఇత్యారభ్య సైషా విరాడన్నాదీత్యుచ్యతే.

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే.

సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ ౨౬॥

భూతపృథివీశరీర హృదయాని నిర్దిశ్య సైషా చతుష్పదేతి వ్యపదే

ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగదాత్తథా హి దర్శనమ్— కోఽర్థః ఇత్యత్రాహ॥ అపి త్వితి॥ నిగమ్యతే నిశ్చీయతే. తేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ॥ సంభవతి చేతి॥ త్రిపదా హి గాయత్రీత్యత ఆహ॥ చతుష్పదా చేతి॥ తథా హీత్యాది సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ తథా హీతి॥ అన్నమత్తి త్యన్నాదః.

భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్— ఉపక్రమానురోధేన సర్వాత్మకత్వస్వారస్యం న్యాయ్యమితి శఙ్కాయాం తత్రాప్యస్వారస్య మిత్యుక్తమ్- అత్రోక్తం — గాయత్రీనామధేయం శ్రుతిశిరసి పరం జ్యోతి రధ్యా

శ్లో॰ బ్రహ్మణ్యేవగాయత్రీశబ్దాభిధేయఉపపద్యతే.

సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ । ౨౮॥

పూర్వవాక్యే త్రిపాదస్యామృతం దివీతి దివోఽధికరణత్వేన నిర్దేశా, దిహ చ దివః పర ఇత్యవధిత్వేన నిర్దేశా, దుపదేశస్య భిన్నరూపత్వేన పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మ పరస్మిన్న ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి చేత్- తన్న. ఉభయస్మిన్నపి ఉపదేశే అర్థస్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్. యథా వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి. తస్మాత్పరమపురుష ఏవ నిరతిశయతేజస్కో దివః పరో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి ప్రతిపాద్యతే. ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః। పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి ప్రతిపాదితస్య చతుష్పదః పరమపురుషస్య వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసస్తు పార ఇత్యభిహితా ప్రాకృతరూపస్య తేజో ఽప్రాకృతమితి తద్వత్తయా స ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయ ఇతి నిరవద్యమ్

సమాప్తం జ్యోతిరధికరణమ్.

౧ నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టం పరమపురుష ఏవేత్యుక్తమ్. ఇదానీం కారణత్వ వ్యాప్తామృతత్వ ప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేన శ్రుత ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోఽపి పరమపురుష ఏవేత్యాహ.

యి నిర్దేశ్యాచతుష్పద్యంతు భూతపృథివీశరీరహృదయై షడ్విధం తద్విధాభిః। వాక్ప్రాణాత్మాభిధానం తదనుగుణతయా వర్ణ్యతే తత్రియద్వా పాద్వైధాకార్త్స్న్యే చతుష్పాదరసనిగమన ప్రత్యక్షనం తదేతదితి- ఏవం బ్రాహ్మణమన్త్రోక్తే సర్వాత్మత్వ చతుష్పాత్త్వేనుపపత్తి ఉక్తా.

ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ — నహ్యాత్మనస్స్వరూపే దీప్తిరస్తి, తత్కథం జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యుక్తిరిత్యత్రాహ॥ ఏతావానితి॥

౧ సంగతిమాహ॥ నిరతిశయేతి॥ కథం పరమపురుషస్య జ్యోతిష్ట్వోక్తత్వమ్, ఇంద్రో హ వై దాన్తవద్యః ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయాం సంగతిః.

విషయవాక్యదీపికా

౧— ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ, యు

ఇన్ద్రప్రాణాధికరణమ్.

సూ. ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥౨౮॥

౧ కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయాం ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ ఇత్యారభ్య, వరం వృణీష్వేత్యుక్తారమిన్ద్రం ప్రతి, త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తే స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః- కిమయం హితతమోపాసనకర్మతయేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ, ఉత తద్వ్యతిరిక్తః పరమాత్మేతి.

౨ కిం యుక్తమ్. జీవ ఏవేతి. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష

---

౧ ప్రాణస్తథాఽనుగమాత్ — ఉపదిష్టమన్త్ర, తతః॥ మిత్రత్రాణ॥ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చ — దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః నామ్నా ప్రతర్దనః యుద్ధసాధనబలేన శౌర్యేణ చ యుక్తః ఇంద్రస్య ప్రియం ధామ స్థానం స్వర్గము పగత ఇత్యర్థః॥

౨— తం హేన్ద్ర ఉవాచ, ప్రతర్దన వరం తే దదానీతి — స్పష్టార్థః॥

౩— స హోవాచ ప్రతర్దనః త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే — సర్వజ్ఞస్త్వం యం వరం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే తమేవ వృణీష్వ అహం మూఢః హితతమం వరం న జానే॥

౪— తం హేన్ద్ర ఉవాచ న వై వరః పరస్మై వృణీతే త్వమేవ వృణీష్వేతి — స్వస్యాన్యార్థం వరం వృణీతే. అతస్త్వదభిలషితం వరం త్వమేవ మత్తో వృణీష్వేత్యర్థః॥

౫— అవరో వై తర్హి మమ ఇతి హోవాచ ప్రతర్దనః — యది త్వయా పిత్ర్యం తర్హి మమ హితతమస్యాపరిజ్ఞానాద్వరాభావ ఏవ ప్రాప్త ఇతి ప్రతర్దన ఇంద్రమువాచేత్యర్థః॥

౬— అథో ఖల్విన్ద్రస్సత్యాదేవ నేయాయ — ఏవముక్తస్సన్ వరం దదానీతి సత్యాద్వ్యాఖ్యాతవాన్॥

౭ తత్ర హేతుమాహ — సత్యం హీన్ద్ర ఇతి — ఇన్ద్రస్య సత్యప్రధానత్వాత్ తతశ్చ వరం దదానీతి ముక్త్వా వాక్యమసత్యం మా భూదిత్యుపదిష్టేత్యర్థః॥

౮— స హోవాచ మామేవ విజానీహ్యేతదేవాహం మనుష్యాయ హితతమం

ఏవ ప్రసిద్ధః, తత్ప్రమాణాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవవ్యా
ప్తిః, అయమిన్ద్రాభిధో జీవః ప్రతర్దనాయ త్వమేవ మమైవపరం వ్యా
దిశ్యతి త్వాం మన్యస్వ హితతమం మన్యమానస్తత్ర మామేవో
పాస్వేతి ప్రాణోపాసనం హితతమముపదిశతి- హితతమత్వం చ మోక్ష
ప్రాప్త్యుపాయత్వ- జగత్కారణోపాసనస్యైవ మోక్షప్రాప్తి
హేతుతా, తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సమ్పత్స్య
ఇత్యవగతా- అతః ప్రసిద్ధజీవభావస్య ఇన్ద్రస్య కారణం బ్రహ్మ-

తతమశ్రుతిః

మామేవ విజానీహి యాం త్వం హితతమముపదిష్టవ్యం తదుపా
సనమేవ హితతమం మోక్షసాధనమితి మన్యతమ- తత ఇతరత్సర్వం మాము
పాస్స్వేత్యర్థః- అత్ర ప్రసిద్ధజీవభావస్యేన్ద్రస్య హితతమత్వం మోక్షసాధన
త్వేన స్వోపాసన కర్మత్వేనోపదిశతి శబ్దస్వారస్యభూతం పరమా
త్మానమభిదధాతి- య ఆత్మని తిష్ఠన్, అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానాం సర్వా
త్మా ఇతి శ్రుతిః సర్వస్యాత్మభూతః పరమాత్మా నిర్దిశ్యతే- అహం బుద్ధిశ
బ్దార్థ పరమాత్మపర్యం తావిత్యనన్తరఇన్ద్రస్య స్వాత్మభూతే పరమాత్మనిమా
మితి శబ్ద ప్రయోగో నానుపపత్తిః- నను స్వాయత్తే శబ్ద ప్రయోగే సందిగ్ధం ప
రమాత్మవాచకమేవ పదం ప్రయుజ్యతాం కిం స్వాయత్తే పరమాత్మ పర్యవసా
నకమామితి శబ్దేనేతి చేత్, స్యాదేవం యది పరమాత్మ స్వరూపమాత్రోపాసనం
విధిత్సితం స్యాత్- అపితు స్వశరీరకతయా- అతో మామితి నిర్దేశ ఉపపద్యతే॥

౯ తత్ప్రతిజ్ఞాయ సర్వోపాసకస్యపాపాశ్లేషం వక్తుం స్వస్యపాపాశ్లే
షం దర్శయతి॥

— త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్— త్రిశిరసం త్వాష్ట్రం విశ్వరూ
పం హతవానస్మి॥

౧౦ — అరున్ముఖాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్— రాత్రియద్వ
దః దుర్ముఖాన్ వేదవిరుద్ధాన్ అరున్ముఖాః- వేదాన్తవిముఖాన్ యతీన్
శ్వవిశేషేభ్యః భాదనాయ ప్రాయచ్ఛమ్॥

౧౧ — బహ్వీస్సన్ధా అతిక్రమ్య దివి ప్రాహ్లాదీనతృణహమ్, అంతరిక్షే పౌ
లోమాన్ పృథివ్యాం కాలకంజాన్— సహానిర్యామితి బహ్వీః ప్రతిజ్ఞా అతిక్ర
మ్య దివి వర్తమానాన్ ప్రహ్లాదీ పుత్రాన తృణహమ్ అహనమ్- తృహహింసార్థ
మితి ధాతుః- అంతరిక్షే పౌలోమాన్ పులోమసుతాన్- పృథివ్యాం కాలకంజాన్

౪ ఇత్యేతదాకాంక్షాయామభిధీయతే, ప్రాణస్తథానుగమాదితి । అ-
యమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రమ్ । అపితు జీవాదర్థాన్త-
రభూతం పరం బ్రహ్మ । స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽఽనన్దోఽజరోఽ-
మృత ఇతి ప్రాణశబ్దాభిహితస్య ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామా-
నాధికరణ్యేనానుగమో హి తథాసత్యేవోపపద్యతే ।

---

౪ రాద్ధాన్తసూత్రమ్ - అయమిన్ద్రప్రాణః తథా పరం బ్రహ్మ ॥ తథా సతి తథాత్వే సామానాధికరణ్యానుగమాదితి సూత్రార్థః । అనుగమో ఘటిత యాఽఽజనన్త తి ఇ.

నముచాంశ్చ హింసితవానసి ।

౧౨— తస్య మే తత్ర న లోమ చ న మీయతే — ఏవం హింసితవతో మమ లోమాపి న హింస్యతే । ఇన్ద్రస్య విద్యాప్రశంసేయమిత్యర్థః ॥

౧౩— స యో మాం విజానీయాన్నాస్య కేనచ కర్మణా లోకో మీయతే న మాతృవధేన న పితృవధేన న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయా నాస్య పాపం చ చక్రుషో ముఖం నీలం వేతీతి— య ఏతాదృశమదాత్మానం పరమాత్మానముపాస్తే తస్య కేనాపి కర్మణా మాతృవధపితృవధస్తేయభ్రూణహత్యాదికేనాపి పరలోకప్రాప్తిర్న విరుధ్యతే । ఏవం పాపం కృతవతోఽపి ముఖకాన్తిః పాపం కృతమితి నిర్వేదజనితముఖవైవర్ణ్యమపి నాస్తీత్యర్థః । చక్రుష ఇతి కృతవానిత్యర్థః ॥

౧౪ ఏవం చేతనవిశేషరూపస్య విశిష్టపరమాత్మోపాసనముక్త్వా అచేతనవిశేషరూపప్రాణవిశిష్టోపాసనమాహ— స హోవాచ, ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా, తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ — ప్రజ్ఞారూపతయా ప్రజ్ఞాత్మా జీవః జీవశరీరక ఇత్యర్థః । జీవశరీరకోఽహం ప్రాణోఽస్మి ప్రాణశరీరకశ్చాహమస్మి । తాదృశం ప్రాణశరీరకం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ ।

౧౫ కథం ప్రాణశరీరకస్యాయుష్ట్వమమృతత్వమిత్యాశంక్యాహ — అయం ప్రాణః ప్రాణా ఆయుః ప్రాణ ఉ వా అమృతం యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణా వసన్తి తావదాయుః ప్రాణేన హ్యేవాముష్మిన్ లోకేఽమృతత్వమాప్నోతి — శరీరే ప్రాణస్థితే యావత్సాహిత్యనాయుష్యాధనత్వాదాయుః ప్రాణో లోకాంతరేఽపి తస్యామృతత్వప్రాప్తేః ప్రాణాదిసాపేక్షత్వాత్ ప్రాణస్యామృతత్వమ్ । ఏతదాయుష్ట్వమమృతత్వం ప్రాణస్యోపపద్యతే తత్స్వరూపపరమాత్మనః ప్రశస్తే । ఆయుష్ట్వమమృతత్వధ్యానం ప్రాణశరీరకబ్రహ్మణ ఉపాసనముపపద్యతే । యద్వా ప్రజ్ఞాత్మా తత్ప్రాణశరీరకం మామాయురితి వా త్వమాయురితి జీవవిశిష్టతోచ్యతే । ఆయురితి ప్రాణవిశిష్టతా । ఆయుః ప్రాణ ఇతి హ్య

సూ. నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మ
సమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్ ॥౩౦॥

౧ యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ఆనన్దాజరామృత త్వశ్రుత్యా నేన్ద్రాదయః పరం బ్రహ్మేతి, తన్నోపపద్యతే. మామేవ విజానీహి ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ ఇతి వక్తుర్హీన్ద్రః త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవ మాదినా త్వా

నవక్తు రాత్మోపదేశాదితిచే దధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్ — అధిక

నంతరమేవ శ్రవణాత్. అన్యత్రమిత్యేవరూపేణావస్థితిః. ఏవం చాస్మిన్నేవ వాక్యే న్యేనరూపేణ చ ద్విరభిద్విక్ష్టత్వయా చ త్రివిధోపాసనం విధీయతే. అతో నోపాసనాత్రయవిధిపరత్వాత్ వాక్యభేద ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౬ ప్రజ్ఞాత్మత్వవిశిష్టోపాసనస్య ఫలమాహ — ప్రజ్ఞయా సత్యసంకల్ప మితి — అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకయుక్తం బ్రహ్మాణ్డరూపమిత్యర్థః॥

... ...

౧౭ — యో వై ప్రాణః సా ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణః —

౧౮ నను ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టస్య ప్రాణస్యైవ కథముభయత్వమిత్యత్రాహ — స హ్యేతావస్మిన్ శరీరే వసతః సహోత్క్రామతః —

౧౯ సహోత్క్రమణప్రదర్శనాత్ తయోర్భేదాభావేఽపి న భేదవ్యపదేశో యుక్త ఇత్యత్రాహ ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టస్య ముఖ్యప్రాణస్యైవ శరీరోత్థాపకత్వమితి ము ఖ్యప్రాణస్య ముఖ్యప్రాణోపేక్షయా ... ... పుష్టం నకథం చ నవర్త్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవ ... వర్తత ఇతి ... యా మపి ప్రాణవిశిష్టపదార్థానిత్యస్య ... ప్రాణయో స్సహావస్థానం ప్రదర్శ్య ప్రాణస్య సర్వభూతేష్వవస్థానమాహ — అథ ఖలు ... ప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాన్యేకీభవన్తి తదేవాస్య ... — ఇతి ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టస్య సర్వభూతాశ్రయత్వప్రకారః కథ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాయాహ — వాగేవాస్యా ఏకమఙ్గముదూఢం తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూత మాత్రా — అస్యాః ప్రజ్ఞాయాః ప్రజ్ఞయా ... వాగింద్రియమే కమఙ్గముదూఢమ్. పరిగృహీతమిత్యర్థః. ఉపాశ్రితత్వాదుపస్థితవత్పరిగృ హీతమిత్యర్థః. వక్తృత్వస్యైకస్థానత్వస్యాశ్రయః ... ప్రతినియతతయా విహితా భూతమాత్రా నామ. ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

ప్రభృతభూతాధిభిః ప్రజ్ఞాతత్త్వభావస్యప్రాప్యత్వాత్ ఏవం ప్రాప్యత్వాం ప్రతి పదాన్యాహోపదిశతి- అతఏవ ప్రాణమేవవిశేష ఇత్యవగతే సతి అన న్తరం పరో ముక్తజ్ఞత్వాదిభిరుపసంహారక్షుద్రగుణపద వర్జనీయ ఇతి చేత్-

---

శ్లో॥ సాలావృకయతిదానోక్తిః- ఉపక్రమ ప్రాబల్యాదిత్యర్థః-

౧౦— ప్రాణ ఏవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్య గంధః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, చక్షురేవాస్యా ఏకమఙ్గముదూఢం తస్య రూపం పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, శ్రోత్రమేవాస్యా ఏకమఙ్గముదూఢం తస్య శబ్దః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, జిహ్వైవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యా అన్నరసః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, హస్తావేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తయోః కర్మ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, శరీరమేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్య సుఖదుఃఖే పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, ఉపస్థ ఏవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యానందో రతిః ప్రజాతిః ప్రతివిహితా భూతమాత్రా— ప్రజాతిః ప్రజననమిత్యర్థః॥

౧౧— పాదావేవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తయోరిత్యాః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా— ఇత్యాః గమనానీత్యర్థః॥

౧౨— ప్రజ్ఞైవాస్యా ఏకమంగముదూఢం తస్యై ధియో విజ్ఞాతవ్యం కామాః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా — అత్ర ప్రథమాంతః ప్రజ్ఞాశబ్దః మనఃపరః- స తు ప్రజ్ఞారూపత్వేనోపచరితః- ఉత్తరత్ర తృతీయాంతం విజ్ఞానీతఏతాం తం ద్వారమిత్యనంతరం మనసా విజానీతీతి మనస్యేవ ప్రయోగాత్ ఏవ ప్రథమాంతప్రజ్ఞాశబ్దస్య మనఏవార్థః- ధియో విజ్ఞాతవ్యం బుద్ధివిజ్ఞానవిషయః ఇత్యర్థః- కామాః కామ్యమానా ఇత్యర్థః॥

౧౩ ఏవం నామగంధరూపశబ్దరసకర్మసుఖదుఃఖానందగతివిజ్ఞాతవ్యానాం తేషాం భూతమాత్రాణాం వాక్ప్రాణాదీనాం చోక్త్వా ప్రజ్ఞామాత్రత్వం స్యాత్ తస్యైతస్య నామాదిరేవ భూతమాత్రా ఇత్యభిప్రాయేణాహ— ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి— అత్ర ప్రజ్ఞాశబ్దః అవ్యవహిత ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టమనఃపరః- తతశ్చ మనసా వాగింద్రియమధిష్ఠాయ తద్ద్వారా సర్వాణి నామాన్యభివదన్ క్రియాద్వారాణ్యాప్నోతి॥

౧౪— ప్రజ్ఞయా ప్రాణం సమారుహ్య ప్రాణేన సర్వాన్ గంధానాప్నోతి — మనసా ప్రాణేంద్రియమధిష్ఠాయ తద్ద్వారా సర్వాన్ గంధాన్ జిఘ్రన్నాప్నోతి॥ ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

౧ పరిహరతి- అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాభూహ్యస్మిన్- అస్మిన్నియ సమ్బన్ధసోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః- తస్యభూమా- భూయస్త్వమ్- బహుత్వమిత్యర్థః- అస్యాన్యాధేయతయా సమ్బధ్యమానానాం బహుత్వేనసమ్బన్ధబహుత్వమ్- తద్వ్యాప్తిన్యక్తురిపరమాత్మన్యేవహి సమ్భవతి. తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితానాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే

---

౧ గాంశ్చే శ్నేతివ స్మృతౌ ఉర్వణా త్పరిహరతీ త్యుక్తమ్- నరేవలము

౧౪— ప్రజ్ఞయాచక్షుస్సమారుహ్య చక్షుషాసర్వాణిరూపాణ్యాప్నోతి, ప్రజ్ఞయా శ్రోత్రం సమారుహ్యశ్రోత్రేణసర్వాంచ్ఛబ్దా నాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాజిహ్వాం సమారుహ్యజిహ్వయా సర్వాన్నన్నరసా నాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాహస్తౌసమారుహ్య హస్తాభ్యాం సర్వాణికర్మాణ్యాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాశరీరం సమారుహ్యశరీరేణసుఖ దుఃఖెఆప్నోతి, ప్రజ్ఞయోపస్థం సమారుహ్యఉపస్థేనానందంరతిం ప్రజాతిమా ప్నోతి, ప్రజ్ఞయా పాదౌసమారుహ్యపాదాభ్యాం సర్వాఇత్యాఆప్నోతి, ప్రజ్ఞ యైవధియం సమారుహ్యధియైవిజ్ఞాతవ్యం కామానాప్నోతి॥

౧౫ నను మనోద్వారా రాగాదినియమనం కిమర్థమిత్యాశంక్యాహ—న హి ప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించన ప్రజ్ఞాపయేత్ — నహిమనోనధిష్ఠితం వాగింద్రియం నామప్రజ్ఞాపనసమర్థం భవతీత్యర్థః॥

౧౬ అత్రలోకసిద్ధసాక్షిత్వ మాదాహరతి — అన్యత్రమేమనోభూది త్యాహ, నాహమేతం నామప్రాజ్ఞాసిషమితి—లోకోహి అన్యత్రమేమనోభూది త్యుక్త్వైవతన్నామనప్రాజ్ఞాసిషమితివ్యాహ- మనోవ్యాసంగవశాజ్జ్ఞానసహ కృతేనామూఖిలవసలక్షణవాగింద్రియవ్యాపారానాభూదితిలోకః ప్రత్యేతీత్యర్థః- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౭—నహిప్రజ్ఞాపేతో ఘ్రాణోగంధంకంచ నప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమే మనోభూదిత్యాహ, నాహమేతం గంధం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం చక్షూరూపంకించ నప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ, నాహమేత ద్రూపం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం శ్రోత్రంశబ్దంకంచన ప్రజ్ఞాప యేత్, అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ, నాహమేతంశబ్దం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతాజిహ్వాఅన్నరసంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనోభూ దిత్యాహ, నాహమేతమన్నరసం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతౌహస్తౌకర్మ కించనప్రజ్ఞాపయేతాం, అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ, నాహమేతత్కర్మప్రా జ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం శరీరం సుఖదుఃఖంకించనప్రజ్ఞాపయేత్, అ న్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ, నాహమేతత్సుఖందుఃఖం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి

ర్పితాః, స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దో ఽజరో ఽమృత ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాతమభిధాయ, ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయా చేతనవర్గం చాభిధాయ, తస్యాప్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య, తమేవానన్దో ఽజరో ఽమృత ఇత్యుపదిశతి- తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవాదర్థాన్తరభూతే స్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః.

పసంహారే, పూర్వమవ్యక్తిర్జ్ఞాపనాయ స ఏష ప్రాణ ఇత్యాద్యుపాత్తస్-పూర్వవాక్యస్యార్థమాహ॥ భూతేతి॥ అవయవి ప్రాబల్యం ఫలితమ్-

---

ప్రజ్ఞాపేత ఉపస్థ ఆనందం రతిం ప్రజాతిం కాంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్ర మే మనో ఽభూదిత్యాహ, నాహమేతమానందం రతిం ప్రజాతిం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతౌ పాదావిత్యాం కాంచన ప్రజ్ఞాపయేతాం, అన్యత్ర మే మనో ఽభూదిత్యాహ, నాహమేతామిత్యాం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతా ధీః కాచన సిధ్యేత్ —

౨౯ ఏవం ప్రజ్ఞాశక్తితస్య జీవస్య భూతమాత్రావ్యాప్తిప్రకారకథనముఖేన ఆత్మానాత్మవివేకం ప్రదర్శ్య అన్యాతో ఽవిముంచ ఇత్యుక్తరీత్యా భూతమాత్రాశక్తితానాత్మవిజ్ఞానం పరిహార్యమిత్యాహ — న ప్రజ్ఞాతవ్యం ప్రజ్ఞాయేత — జ్ఞాత్రాత్మవ్యతిరిక్తానాత్మభూతో విషయో న జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః-

౩౦ తదేవ ప్రపంచయతి— న వాచం విజిజ్ఞాసీత, వక్తారం విద్యాత్ — అత్ర వాక్యేషు ప్రకరణానుగుణ్యాన్మనసః- వక్తారముక్తరీత్యా మనోఽధిష్ఠితవాగింద్రియజన్యక్రియయా నామవక్తారమాత్మానమేవ విద్యాత్- వస్తుతస్తు శరీరకపరమాత్మానం విద్యాదితి యావత్- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్-

౩౧ న గంధం విజిజ్ఞాసీత ఘ్రాతారం విద్యాత్, న రూపం విజిజ్ఞాసీత రూపవిదం విద్యాత్ — రూపం పశ్యంతం విద్యాదిత్యర్థః-

౩౨— న శబ్దం విజిజ్ఞాసీత శ్రోతారం విద్యాత్, నాన్నరసం విజిజ్ఞాసీత అన్నరసస్య విజ్ఞాతారం విద్యాత్, న కర్మ విజిజ్ఞాసీత కర్తారం విద్యాత్, న సుఖదుఃఖే విజిజ్ఞాసీత సుఖదుఃఖయోర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నానందం న రతిం న ప్రజాతిం విజిజ్ఞాసీత ఆనందస్య రతేః ప్రజాతేర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నేత్యాం విజిజ్ఞాసీత ఏతారం విద్యాత్, న మనో విజిజ్ఞాసీత మన్తారం విద్యాత్, తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యది భూతమాత్రా న స్యుర్న ప్రజ్ఞామాత్రాః స్యుః యది వా ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః న భూతమాత్రాః స్యుః న హ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేత్ — నామగంధరూపశబ్దరసకర్మసుఖదుఃఖానందరతిప్రజ్ఞాతవ్యలక్షణా దశ భూతమాత్రాశ్చ తద్గ్రాహకాః

౩ అథవా॰ అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్॰ పరమాత్మ సాధారణధర్మసమ్బన్ధోఽధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్యభూమా, బహు

---

౩ ఫలితత్వాదపి కణ్ఠోక్తత్వం పరమితి స్వాభిమతయోజనా మాహ॥ అథ వేతి॥ ఇదానీ మధ్యాత్మశబ్ద ఆత్మని వర్తమానపరః॰ ధర్మాభూయస్త్వం

ణ చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాహస్తశరీరోపస్థపాదమనోలక్షణాదశ ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చ నోన్యాన్యాధారాః వాగాదీంద్రియాణామభావేనామాదినిర్ధారభావేన వాగాదిలక్ష ణప్రజ్ఞామాత్రాధీనసిద్ధికత్వా న్నామాదిభూతమాత్రాణాం తేషాంచాభావే తద్వ్య వహారఫలక ప్రజ్ఞామాత్రశబ్దితేంద్రియాద్యనిష్పత్తేః॰ అతో గ్రాహ్యగ్రాహకో భయాధీనత్వాత్॰ సర్వలోకయాత్రాయా గ్రాహ్యవినాకృతం గ్రాహకం గ్రాహకేణవినాకృతం గ్రాహ్యంవా కార్యక్షమం నభవతి॥

౩౩— నోఏతన్నానా— నానాశబ్దో వినార్థకః॰ ఏతద్గ్రాహ్యగ్రా హకజాతం పరస్పరావినాభూతమిత్యర్థః॰ తస్మాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దితమపి ఇంద్రియజాతం భూతమాత్రాం తద్గతమిత్యర్థః॥

౩౪ — తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూ త మాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణఅర్పితాః — ఆ ధారకస్య నాభేరథచక్రమధ్యవర్తిసరంధ్రకాష్ఠవిశేషా అరశబ్దితాః కాష్ఠవి శేషాః పరితోఽర్పితాః॰ తత్రచ నేమిశబ్దితం వలయాకారం కాష్ఠం యథార్ పితమ్॰ ఏవం ప్రాణశబ్దితపరమాత్మని ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టాశ్చేతనాఅ ర్పితాస్తేషుచ భూతమాత్రాశబ్దిత గ్రాహ్యగ్రాహకజాతం సర్వంసమర్పితమి త్యర్థః॰ నన్వత్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేనయది భూతమాత్రానస్యుః నప్రజ్ఞామా త్రాస్స్యుః యదిప్రజ్ఞామాత్రానస్యుః భూతమాత్రానస్యురితి పూర్వవాక్యే ప్ర జ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టానాం వాగాదీనాం గ్రాహకాణాం దశానామేవగ్రహణ ముచితం, నతుయోక్తే ప్రాణస్యప్రజ్ఞాత్మవ్యవహితకేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవ పరత్వమితిచేన్న॰ పూర్వవాక్యేఽన్యోన్యాధారాధేయభావప్రతిపాదనాత్ త త్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య వాగాదిపరత్వేఽపి ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టస్య భూతమాత్రాశ్రితత్వ ప్రతిపాదనాత్ప్రాణశబ్దితపరమాత్మాశ్రితత్వస్యైవ ప్ర తిపాదనాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దో జీవపరఏవ॰ పూర్వవాక్యబాధకబలాత్ప్రజ్ఞా శబ్దస్య ముఖ్యార్థత్యాగేఽపి తత్రగౌణార్థాభావాత్॰ జడరూపస్యవాగా దేః ప్రజ్ఞాశబ్దముఖ్యార్థత్వాసంభవాత్॰ యథాన్యస్మిన్ప్రకరణే యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరేప్రాణోవసతి తావదాయుః అథాన్యత్రాపి ఏకధాభవతి ఏతస్మాదా త్మనః ప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠంత ఇతి శ్రుతావపి వాక్యేషుముఖ్యప్రా ణపరమాత్మజీవపరత్వేనపి న్యాయ్యత్వమ్॰ ఏవం యథాప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాని, నహిప్రజ్ఞాపేతావాక్ నామకించిత్ప్రజ్ఞాపయేత్, దత్తైవభూతమాత్రా ఽధిప్రజ్ఞమితి వాక్యేషుజీవమున్నాభ్యాం ప్రియయాపార్థప్రత్యయవిషయే తృష్ణ

త్వంహి అస్మిన్ ప్రకరణే విద్యతే. తథాహి- ప్రథమం త్వమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణ మోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా- ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ పరమాత్మధర్మః. తథా, తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా, స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యేతేపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః. ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవతి. తదేవమధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమ్నోఽత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః.

వర్ణయతి॥ తథాహీతి॥ ఉపక్రమాపేక్షయా దౌర్బల్యమవయవభూతోపసంహారస్య, సత్త్వవయవిస్వారస్యస్య, ఇత్థం ప్రబలమిత్యర్థః.

ప్రయోగస్య ప్రజ్ఞాశబ్దస్యార్థాన్తరానుసారేణార్థస్య వర్ణనీయత్వాత్. న చైకవచనాన్త ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య బహువచనాంత ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన పరామర్శో న యుక్త ఇతి వాచ్యమ్. సద్విద్యాయాం స్వమపీతో భవతీత్యేకవచనాంతశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య సతి సంపద్య న విదురితి బహువచనాంతశబ్దేన నిర్దేశవదుపపత్తేః. ఏతత్సర్వం శ్రుతప్రకాశికాయామింద్రప్రాణాధికరణే స్పష్టమ్॥

౩౫ — స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృతః — ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః నిరుపాధికసార్వజ్ఞ్యాశ్రయః. నిరుపాధికానన్దత్వ విజరత్వ విమృత్యుత్వాశ్రయః॥

౩౬— న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్—పుణ్యపాపకృతోత్కర్షాపకర్షశూన్య ఇత్యర్థః॥

౩౭— ఏష హ్యేవైనం సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి— యం పురుషం ఏభ్యః అంతరాంతరగతేభ్యః లోకేభ్యః ఊర్ధ్వం భగవల్లోకం నేతుమిచ్ఛతి, తం పురుషం భగవల్లోకప్రాప్త్యై సాధు కర్మ కారయతి. కర్మణాం భగవల్లోకప్రాప్త్యుపయోగిత్వం చ తద్ధేతుభూతవిద్యానిరా

౧ కథం తర్హి ప్రజ్ఞాతజీవభావస్యైవేన్ద్రస్య స్వాత్మన ఉపాస్యత్వోపదేశస్సఙ్గచ్ఛతే. తత్రాహ-

సూ. శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥౩౧॥

ప్రజ్ఞాతజీవభావేనేన్ద్రేణ మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వ ఇత్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణస్స్వాత్మత్వేనోపదేశోఽయం న ప్రమాణాన్తరప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః. అపితు శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్టికృతః. ఉపపన్నం భవతి. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర

---

౧ ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ ॥ కథం తర్హీతి ॥ త్వాష్ట్రవధాదిశ్రవణాదవయవశః నిర్వాహో న ఘటత ఇతి భావః.

శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ — నహి మానవిశేషేణ కిం యమన్య త్ప్రవర్తతే. కిం తచ్ఛాస్త్రమిత్యత్రాహ ॥ ఏతదుక్తమితి ॥ జీవస్యానుప్రవేశ

ధిపాపనిరసనద్వారా ॥

౩౮— ఏష ఉ ఏవైనమసాధుకర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి, యమే భ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి — ఇతి పాఠద్వయమ్. యం పురుషమేభ్యో లోకేభ్య ఊర్ధ్వం పాతయితుమిచ్ఛతి తమసాధుకర్మ కారయతి. యథా సాధుకర్మణాం బ్రహ్మోపాసననిష్పాదనద్వారా ఉన్నయనహేతుత్వమ్, ఏవమసాధుకర్మణాముపాసనప్రతిబన్ధద్వారా అధోనయనహేతుత్వమ్. ఉక్తం చ భగవతా భాష్యకృతా. పాపస్యజ్ఞానోదయవిరోధిత్వమ్, ఏష హ్యేవాసాధుకర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి శ్రుత్యాఽవగమ్యత ఇతి. వివృతం చ వ్యాసార్యైః కర్మణామున్నయనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి, తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్రతిబన్ధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యత ఇతి ॥

౩౯— ఏష లోకపాల ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశః — లోకపాలో లోకరక్షకః. అత్ర వ్యాసార్యాః. లోకాధిపతిః లోకస్వామి సర్వేశస్సర్వనియన్తా. నను పారతన్త్ర్య ఇతి భావో పతిశబ్దః తత్ప్రత్యయమత్రశేషితాపాదిత్వమ్. ఉత్యతే. నహి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ నయాధిశక్తిరిత్యస్తి నియమః. అన్యథా గమేర్డో ఇతి వ్యుత్పత్త్యా గోశబ్దస్య జఙ్గమవాచిత్వప్రసఙ్గాత్. స్థితాయా గౌరవాచకత్వప్రసఙ్గాచ్చ. అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః. అన్యథా వృద్ధాచ మాతృకరా సాధ్వీభార్యా సుతశ్శిశుః ॥ అప్యకార్యశతం కృత్వా భర్తవ్యామనురబ్రవీత్ ॥ న్యాయేన పితుస్సంరక్షకే తత్ర పతిశబ్దవ్యవహారప్రసఙ్గాదిత్యాహుః ॥

౪౦— స ము అస్మీతి విద్యాత్ — పూర్వోక్తవిశిష్టస్వాత్మతయానుసన్ధాతవ్యః. యద్వా అస్మిన్నేవ వాక్యే పూర్వోక్తత్వాష్ట్రహననాదికృతవధ

వాణి, ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్, అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య, జీవాత్మవాచినామహంత్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా, మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వ ఇతి స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి.

౧ వామదేవవత్. యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణస్స్వాన్తరాత్మత్వం, సర్వస్య తచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాం చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం, పశ్యన్నహమితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి, తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేऽహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇత్యాదినా. యథా చ ప్రహ్లాదః, సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే ఇత్యాదివదతి.

౨ అస్మిన్ ప్రకరణే జీవవాచిభిశ్శబ్దైరభిధ్యేయ శేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో భిధానే కారణం బోధ్య పూర్వ

స్యసాపేక్ష్యయాహ॥ య ఆత్మనీతి॥

౧ సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ యథేతి॥ పశ్యన్నిత్యస్యైన తద్ధైత త్పశ్యన్నిత్యేత ద్వ్యాఖ్యాతమ్. ఉక్తం విశదయతి॥ యథా చేతి॥

౨ అనన్తరసూత్ర మవతారయతి॥ అస్మిన్నితి॥ శాస్త్రదృష్ట్యవధాద్యుక్తం చ కారణమిత్యభిప్రేతమ్. ఉపరితన గ్రన్థమసఙ్గత్యా ప్రయోజనతయా కారణం వి

సత్యత్వవత్త్వ ప్రాణత్వాదిగుణకజీవవిశిష్టతయా ఆయుష్ట్వం ప్రియనిత్య సకలతత్త్వశరీరోద్ధావకత్వాదిగుణవిశిష్టప్రాణవిశిష్టతయా అనన్దత్వామృతత్వాది స్వరూపేణ చ విశిష్టస్య స్వాత్మత్వేనోపాసనం విధీయతే. ఏవం సత్యేవ కౌషీతకివిధాకశ్రుతివాక్యోదితా యానావకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమః పాదః॥

కహూహ.

సూ- జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసా
త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ ॥౩౧॥

న వా ఇదం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్ త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్ అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమిత్యాది జీవలిఙ్గాత్, యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమేతి చేన్న- ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుం తచ్ఛబ్దేనాభిధానం నిఖిలకారణభూతస్య బ్రహ్మణస్స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః-

౨ తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితమ్ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపానుసన్ధానమ్- తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవత్। నిరుక్తం చానిరుక్తం చ। నిలయనం చానిలయనం చ। విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ। సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీరకతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయా, చానుసన్ధానమ్- ఇహాపి ప్రకరణే తత్త్రివిధమనుసన్ధానం యుజ్యత ఏవేత్యర్థః.

వక్షితస్- ఉపదేష్టుమితి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ చోద్యపూర్వకమితి॥ న సూత్రప్రతిక్షేపార్థం చోద్యం, కింతు ప్రయోజన ప్రశ్నచోద్యముఖేన కృత ఇత్యర్థః-

జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసా త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వా దిహ తద్యోగాత్ — ॥న వా ఇతి। నపరం మదుక్తార్థం, మాం చ విజానీహీత్యర్థః- ముఖ్యేత్యాది న్ద్రియస్యేదానః- త్రైవిధ్యం ప్రదర్శయతి॥ నిఖిలేతి॥ స్వరూపేణేతి అవ్యాకృతగుణవిశిష్టానుసన్ధాన మిత్యర్థః-

౨ త్రైవిధ్యానసిద్ధసతి వాక్యం నిర్వాహ ఇతి శఙ్కయా ఆశ్రిత త్వాదిత్యేత ద్వ్యాచష్టే॥ తదిదమితి॥ బ్రహ్మవిదితి ప్రకరణా త్రైవిధ్యోక్తి శ్చ్యత ఇతి భావః- ఇత్యాదికం వ్యాచష్టే॥ ఇహాపి॥ ఆనన్దోజరః, మాముపాస్స్వ ప్రాణోస్మీత్యత్రాప్యేతదుపపద్యత ఇత్యర్థః.

3 ఏతదుక్తం భవతి- యత్ర హిరణ్యగర్భాదిజీవవిశేషాణాం ప్రకృత్యాద్యచేతనవిశేషాణాం చ పరమాత్మాసాధారణధర్మాశ్రయత్వం తదభిధాయినాం శబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దసామానాధికరణ్యం వా దృశ్యతే, తత్ర పరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతో ఽత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్-

సమాప్తమిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్-

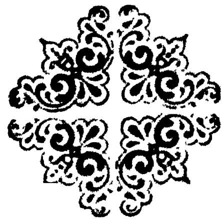
ఇతి శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః-

---

3 సామాన్యేన చిదచిద్విశిష్టధీవ్యాఖ్యాన్యత్ర ప్రోక్తా, సతత్ చిద్విశేషవిశిష్ట విష యోక్త్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ యత్రేతి॥ నామరూపసమ॥ కేవలం ప్రదర్శనవివక్షా మాత్రమితి భావః- విశిష్టధీవిషయజ్ఞాపకత్వం చ॥ పరమాత్మాసాధారణేతి॥ మానసిద్ధత్వాద్విశేషాచ్చిదచిద్విశిష్టవిషయత్వే శాస్త్రస్యార్థః- అధికరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

ఇతి హారితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరంగరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేద వ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రా మానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయ స్రుసుదర్శన సూరిణా విలిఖితా యాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

10615